

Mittediskrimineerimise, võrdõiguslikkuse ja mitmekesisuse kõrgetasemeline tööühm

Võrdõiguslikkuse andmete alltöörühm

Suunisdokument LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse tarbeks andmete kogumise ja kasutamise kohta

EUROOPA KOMISJON

Õigus- ja tarbijaküsimuste peadirektoraat

Direktoraat D – võrdõiguslikkus ja mittediskrimineerimine

Üksus D.1 – mittediskrimineerimine: LGBTIQ-inimesed, vanus, horisontaalsed küsimused

Euroopa Komisjon

B-1049 Brüssel

Suunisdokument LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse tarbeks andmete kogumise ja kasutamise kohta

Käesoleva dokumendi on koostanud mittediskrimineerimise, võrdõiguslikkuse ja mitmekesisuse ELi kõrgetasemelise töörühma juurde kuuluv võrdõiguslikkuse andmete alltöörühm.

Võrdõiguslikkuse andmete alltöörühm koosneb ELi liikmesriikide ja Norra, Euroopa Komisjoni, Eurostati, Eurofoundi, Euroopa Soolise Võrdõiguslikkuse Instituudi (EIGE) ja Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti (FRA) esindajatest. Liikmesriikide esindajad on eksperdid diskrimineerimisvastase poliitikaga tegelevatest valitsustasutustest, riiklikest statistikaametitest ja võrdõigusorganitest. See tagab asjaomastele riigi ametiasutustele ja ELi institutsioonidele platvormi, et arutada võimalusi parandada võrdõiguslikkuse andmete kogumist ja kasutamist ning kaasnevaid probleeme.

Võrdõiguslikkuse andmete alltöörühm tänab Euroopa Liidu Põhiõiguste Ametit (FRA) ja kaht väliseksperti – Joz Motmansi ja Aisa Burgwali – ulatusliku panuse eest käesoleva suunisdokumendi koostamisel ning oma laialdaste teadmiste ja kogemuste jagamise eest.

Käsikiri valmis 2023. aasta märtsis

PDF ISBN 978-92-68-05054-5 doi:10.2838/398439 DS-03-23-327-ET-N

Luxembourg: Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, 2023

© Euroopa Liit, 2023

Euroopa Komisjoni dokumentide taaskasutamise põhimõtted on sätestatud komisjoni 12. detsembri 2011. aasta otsuses 2011/833/EL komisjoni dokumentide taaskasutamise kohta (ELT L 330, 14.12.2011, lk 39). Kui ei ole märgitud teisiti, on käesoleva dokumendi taaskasutamine lubatud Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY 4.0) litsentsi alusel (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>). See tähendab, et taaskasutamine on lubatud, kui on viidatud allikale ja märgitud ära kõik tehtud muudatused.

Sisukord

Sisukord	6
1. Suunisdokumendi taust ja eesmärk	8
1.1. Andmete vajalikkus teadlike poliitiliste valikute tegemiseks	9
1.2. Mis on võrdõiguslikkuse andmed?	11
1.3. Käesoleva suunisdokumendi eesmärk ja ülesehitus	13
2. SOGIESCi käsitlevate võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamisega seotud probleemid, andmekaitse ja muud eetilised kaalutlused	17
2.1. SOGIESC-andmete kogumise ja kasutamisega seotud probleemid.....	17
2.2. Andmekaitseenormid ei takista võrdõiguslikkuse andmete kogumist SOGIESCi kohta.....	22
2.3. SOGIESC-andmetega seotud eetilised kaalutlused	25
3. SOGIESCi käsitlevate võrdõiguslikkuse andmete kogumise üldpõhimõtted	29
3.1. SOGIESCi alusel eristatud andmete kasutajate ja võimalike kasutajate vajaduste hindamine	29
3.1.1. Põhjendus.....	29
3.1.2. Juhised.....	29
3.2. SOGIESC-teavet sisaldavate andmeallikate kindlakstegemine	30
3.2.1. Põhjendus.....	30
3.2.2. Juhised.....	31
3.3. SOGIESCiga seotud määratluste ja kategooriate ühtlustamine	33
3.3.1. Põhjendus.....	33
3.3.2. Juhised.....	34
3.4. SOGIESC-teabe arvestamine kõigis riiklikes ja ELi tasandi uuringutes	36
3.4.1. Põhjendus.....	36
3.4.2. Juhised.....	43
3.5. Interseksionaalse lähenemisviisi arvestamine SOGIESC-andmete kogumisel ja kasutamisel.....	46
3.5.1. Põhjendus.....	48
3.5.2. Juhised.....	48
3.6. Piisava eelarve ettenägemine korrapärasteks uuringuteks, et koguda võrdõiguslikkuse andmeid SOGIESCi kohta	49
3.6.1. Põhjendus.....	50
3.6.2. Juhised.....	50
3.7. SOGIESCi käsitlevate võrdõiguslikkuse andmete tõhusa kasutamise toetamine, et edendada LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkust	51

3.7.1. Põhjendus.....	51
3.7.2. Juhised.....	53
4. Kuidas koguda teavet SOGIESCi kohta?	56
4.1. Kuidas koguda andmeid seksuaalse sättumuse kohta?	57
4.1.1. Põhjendus.....	57
4.1.2. Juhised.....	60
4.1.3. Näited seksuaalse sättumuse mõõtmise kohta	62
4.2. Kuidas koguda andmeid bioloogilise soo ja sotsiaalse soo (soidentiteedi) kohta?	64
4.2.1. Põhjendus.....	64
4.2.2. Juhised.....	69
4.2.3. Näited bioloogilise ja sotsiaalse soo ning soidentiteedi andmete kogumise kohta	71
4.3. Kuidas koguda andmeid soolise eneseväljenduse kohta?.....	76
4.3.1. Põhjendus.....	76
4.3.2. Juhised.....	78
4.3.3. Näited soolise eneseväljenduse mõõtmise kohta.....	79
4.4. Kuidas koguda andmeid sootunnuste kohta?	81
4.4.1. Põhjendus.....	81
4.4.2. Juhised.....	83
4.4.3. Intersoolistega seotud küsimuste näited.....	84
Lisa. Sõnastik	88

1. Suunisdokumendi taust ja eesmärk

Võrdõiguslikkus ja diskrimineerimiskeeld on Euroopa Liidu (EL) põhiväärtused. Need väärtused on sätestatud ELi aluslepingutes¹ ja [Euroopa Liidu põhiõiguste hartas](#)². Samuti on need lahutamatu osa [Euroopa sotsiaalõiguste sambast](#)³.

Viimastel aastakümnetel on riikide ja ELi tasandil ellu viidud seadusandlikke ja poliitikaalgatusi ning aidatud seeläbi suurendada kaasavust ühiskonnas, sealhulgas lesbide, geide, biseksuaalide, aseksuaalide, trans- ja intersooliste ning *queer*-inimeste (LGBTIQ-inimeste) jaoks⁴. Eeskätt avaldas Euroopa Komisjon 2020. aasta novembris [LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse strateegia 2020–2025](#)⁵, mis on esimene sellelaadne dokument. Selle strateegiaga täidab Euroopa Komisjon kohustust luua võrdõiguslikkuse liit ning see tähistab uut ajajärku Euroopa tasandi jõupingutustes LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse edendamisel.

Sellel põhjal annavad [Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti \(FRA\) hiljutise ELi LGBTI-inimesi käsitleva uuringu tulemused põhjust muretsemiseks](#). Tegemist on seni suurima uuringuga, mille raames on kogutud teavet ELi LGBTI-inimeste tegeliku elu kohta. Uuringust nähtub, et LGBTIQ-inimesed puutuvad ikka veel murettekitavalt sageli kokku diskrimineerimise, eelarvamustest ajendatud vägivalga ja ahistamisega. Selleks et hinnata võrdõiguslikkuse ja mittediskrimineerimise edendamise valdkonnas tehtavaid edusamme, on väga oluline koguda üksikasjalikke võrreldavaid andmeid. Teave LGBTIQ-inimeste reaalsuse kohta kogu ELis on aga mittetäielik ja killustatud. Kui andmeid ongi, ei ole need sageli piisavalt võrreldavad või on nende kvaliteet kehv.

¹ [ELi toimimise lepingu](#) artikkel 10 ja [Euroopa Liidu lepingu](#) artikkel 2.

² Artikkel 21.

³ Põhimõte 3.

⁴ LGBTIQ-inimesed on inimesed: i) kellel on seksuaalne külgetõmme nende endiga samast soost inimeste suhtes (lesbi, gei) või mis tahes soost inimeste suhtes (biseksuaalne, panseksuaalne) või kes tunnevad kas vähest seksuaalset ja/või emotsionaalset külgetõmmet või ei tunne seda üldse (aseksuaalne, aromantiline), ii) kelle sooidentiteet ja/või -väljendus ei vasta nende sünnipärasele soole (trans, mittebinaarne); iii) kes on sündinud sootunnustega, mis ei vasta mehe või naise tüüpilisele määratlusele (intersooline); iv) kelle identiteet ei sobitu seksuaalsuse ja/või soo binaarsesse klassifikatsiooni (*queer*). Vt Euroopa Komisjon (2020), [LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse strateegia 2020–2025](#), COM(2020) 698 final, Brüssel, 12. november 2020, lk 3.

⁵ Strateegia põhineb LGBTI-inimeste võrdõiguslikkuse edendamise meetmete loetelul (2015–2019), mis oli esimene konkreetselt LGBTI-inimeste diskrimineerimise vastu võitlemisele suunatud poliitikaraamistik. Vt: Euroopa Komisjon (2020), [Final report 2015-2019 on the list of actions to advance LGBTI equality](#) (Lõplik aruanne 2015–2019 LGBTI-inimeste võrdõiguslikkuse edendamise meetmete loetelu kohta), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg.

2020. aastal tunnistas Euroopa Komisjon vajadust koguda rohkem ja paremat teavet seksuaalse sättumuse, sooidentiteedi, soolise eneseväljenduse ja sootunnuste (edaspidi „SOGIESC“) kohta ning kutsus sellest tulenevalt FRAd ja Euroopa Soolise Võrdõiguslikkuse Instituuti (EIGE) „üles jätkama tehnilist ja metoodilist tuge liikmesriikidele LGBTIQ-inimeste kohta andmete kogumise kavandamisel ja rakendamisel nii ühel kui ka mitmel alusel“⁶.

1.1. Andmete vajalikkus teadlike poliitiliste valikute tegemiseks

„Usaldusväärsed ja võrreldavad andmed võrdõiguslikkuse kohta on väga olulised LGBTIQ-inimeste olukorra hindamiseks ja ebavõrdsuse tõhusaks vähendamiseks“.

[Eli LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse strateegia aastateks \(2020–2025\)](#)

Andmete kogumise protsessi üks põhieesmärk on koguda teavet, mis võib aidata: i) soodustada muutusi; ii) välja kujundada tõenduspõhiseid ja sihipäraseid poliitikapõhimõtteid ja programme ning iii) tagada eri elanikkonnarühmade vajadustele vastavad eelarved. Andmetes kajastatakse nende inimeste ja kogukondade identiteeti, kogemusi ja vajadusi, sest neil on õigus olla ära kuulatud ja õigus austusele. Uuringutes ja andmete kogumise vahendites peaksid kajastuma kõigi inimeste hääled ja identiteet⁷. LGBTIQ-inimeste mitmekesisus ei ole aga riigisisestes uuringutes ega haldusandmete allikates enamasti nähtav⁸.

Kuna LGBTIQ-inimeste identiteedi ja kogemuste kohta ei ole statistilisi tõendeid (või on need andmed mittetäielikud), on keeruline hinnata LGBTIQ-inimeste kogetava diskrimineerimise, struktuurse ebavõrdsuse, eelarvamustest ajendatud vägivalda ja ahistamise tegelikku ulatust/esinemissagedust. Võrdõiguslikkuse andmete puudumise tõttu on samuti raske jälgida ja hinnata LGBTIQ-inimeste ebavõrdsuse ja diskrimineerimise vastu võitlemiseks kohaldatavate õigusaktide ja poliitikapõhimõtete tulemuslikkust. Paljudes uuringutes ja küsitlustes, millest poliitikakujundamisel lähtutakse, puuduvad küsimused järgmise kohta: i) SOGIESC; ii) kogemused seoses diskrimineerimisega SOGIESC-i alusel. See võib muuta LGBTIQ-inimesed võrdse

⁶ Euroopa Komisjon (2020), [LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse strateegia 2020–2025](#), COM(2020) 698 final, Brüssel, 12. november 2020, lk 24.

⁷ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), Washington DC, The National Academies Press, lk 6.

⁸ Haldusandmed on andmed, mida koguvad ja säilitavad valitsusametid.

kohtlemisega seotud riigisisestes ja rahvusvahelistes andmestikes ja seiretegevuses nähtamatuks.

Selleks et teha teadlikke poliitilisi valikuid diskrimineerimise vastu võitlemiseks ja võrdse kohtlemise edendamiseks, vajavad seadusandjad ja poliitikakujundajad andmeid inimeste sotsiaalse seisundi ning kogemuste kohta, mis on seotud diskrimineerimisega SOGIESCi alusel. Seni on ELis LGBTIQ-inimeste kohta süstemaatiliselt ja korrapäraselt andmeid kogutud vähesel määral ja kui SOGIESC-andmed ongi olemas, on need ulatuselt ja kvaliteedilt väga erinevad. SOGIESCi kohta kogub andmeid vaid mõni liikmesriik, kusjuures osa liikmesriike hoidub sellest tahtlikult, nagu nähtub [komisjoni 2017. aasta aruandest LGBTIQ-inimestega seotud andmete kogumise kohta](#). Teave osutab sellele, et ehkki seksuaalse sättumuse kohta on üldiselt vähe andmeid, on sooidentiteedi, soolise eneseväljenduse ja sootunnuste kohta veelgi vähem andmeid. Nagu on rõhutatud ELi LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse strateegias, on see märk sellest, et LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkust käsitlevate andmete kogumist ja kasutamist tuleb parandada⁹.

Tekstikast A1. Võrdõiguslikkuse andmete alltöörühm

2018. aastal moodustas [mittediskrimineerimise, võrdõiguslikkuse ja mitmekesisuse ELi kõrgetasemeline töörühm](#) võrdõiguslikkuse andmete alltöörühma (edaspidi „alltöörühm“), et toetada liikmesriikide jõupingutusi võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise parandamisel. Töörühm tegi FRA-le ülesandeks hõlbustada alltöörühma tööd, võttes arvesse, et FRA üks ülesanne on töötada välja meetodid ja standardid võrdõiguslikkuse andmete võrreldavuse, objektiivsuse ja usaldusväärsuse suurendamiseks Euroopa tasandil¹⁰.

Seni on alltöörühm välja töötanud järgmised vahendid:

- [mittesiduvad suunised võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise parandamise kohta](#),
- [võrdõiguslikkuse andmete kogumise parimate tavade kogum](#) (rakendatakse riigi tasandil),
- [diagnostiline kaardistamisvahend](#), mis aitab liikmesriikidel kindlaks teha võrdõiguslikkuse andmete olemasolevad allikad ja teha kindlaks andmelüngad,
- [suunis rassilisel või etnilisel päritolul põhinevate võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise kohta](#).

⁹ Euroopa Komisjon (2020), [LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse strateegia 2020–2025](#), COM(2020) 698 final, Brüssel, 12. november 2020, lk 22.

¹⁰ [Nõukogu 15. veebruari 2007. aasta määrus \(EÜ\) nr 168/2007, millega asutatakse Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, ELT L 53, 22.2.2007.](#)

1.2. Mis on võrdõiguslikkuse andmed?

[Võrdõiguslikkuse andmete Euroopa käsiraamatus](#) ja [suunistes võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise parandamise kohta](#) on võrdõiguslikkuse andmed määratletud kui mis tahes teave, mis aitab kirjeldada, analüüsida ja põhjendada olukorda seoses võrdõiguslikkusega ning teha selle kohta otsuseid. See teave võib olla kvantitatiivne või kvalitatiivne. See võib sisaldada koondandmeid, mis kajastavad ebavõrdsust ja selle põhjuseid või mõju ühiskondades¹¹.

Võrdõiguslikkust käsitlevaid andmeid on võimalik koguda eri allikatest, näiteks rahvaloendused, haldusasutuste registrid, leibkondade ja üksikisikute uuringud, ohvriuuringud ja arvamusuuringud. Muude allikate hulgas on: i) kaebuste andmed (sh kaebuse esitajate ja õigusrikkujate koondprofiilid); ii) kriminaalõiguslikud andmed (sh kohtustatistika ja kohtulahendite andmed, andmed pakutud hüvitiste / kohaldatud karistuste kohta); iii) muul viisil kogutud andmed (nt tööandjate, kodanikuühiskonna organisatsioonide ja teenuseosutajate tehtav diskrimineerimise kontroll ja mitmekesisuse seire).

Teatavate isikutunnuste (sh vanus, sugu, rassiline või etniline päritolu, usutunnistus või veendumused, puue, seksuaalne sättumus, sooidentiteet, intersoolisus / sootunnuste variatsioonide olemasolu) alusel eristatud andmed saab statistilistel eesmärkidel koondada võrdõiguslikkuse andmeteks, kui seda tehakse vabatahtlikult ja täielikus kooskõlas andmekaitset käsitlevate õigusnormidega (vt käesoleva suunisdokumendi punkt 2.2).

Tekstikast A2. Tehisintellekt

Üks oluline ja suhteliselt hiljutine arengusuundumus on seotud andmete kasutamisega otsustusprotsessi toetavate algoritmide ja tehisintellektisüsteemide loomiseks. Sellised algoritmid ja tehisintellektisüsteemid põhinevad sageli keerukal andmetöötlusel, mille eesmärk on tõhustada otsustusprotsessi ja mõnel juhul protsessid täielikult automatiseerida.

¹¹ USA valitsusorganisatsioon National Science and Technology Council eristab kolme liiki andmeid, mis on keskse tähtsusega tõenduspõhisel poliitikakujundamisel:

a) andmed, mis aitavad hinnata teatava kogemuse või tunnusega inimeste hulka (kvantitatiivsed ehk levimusega seotud andmed); b) andmed, mis aitavad mõista eri inimeste erinevaid kogemusi süsteemides (kvalitatiivsed ehk erinevustega seotud andmed); c) andmed, mis aitavad välja selgitada, kas poliitikapõhimõtted ja sekkumismeetmed on eri elanikkonnarühmade puhul tõhusad (hindamisandmed). Vt: USA teadus- ja tehnoloogiaakadeemia (National Science and Technology Council) allkomitee seksuaalse sättumuse, sooidentiteedi ja sootunnuste variatsioonide andmete valdkonnas (Subcommittee on Sexual Orientation, Gender Identity, and Variations in Sex Characteristics (SOGI) Data) ning võrdsete andmete allkomitee (Subcommittee on Equitable Data) (2023), [Federal Evidence Agenda on LGBTQI+ Equity](#) (Föderaaltasandi tegevuskava andmete kogumiseks LGBTQI+inimeste õigluse huvides), USA valitsus, lk 8.

Nendes andmepõhistes tehnoloogiates tuleb võrdõiguslikkusele ja mittediskrimineerimisele pöörata erilist tähelepanu. FRA hiljutises aruandes¹² tõdeti, et algoritmide puhul on suur oht diskrimineerimist põhjustava kallutatuse tekkeks. Algoritmide ja tehisintellektisüsteemide loomiseks kasutatavad andmed (nn treeningandmed) on sageli kallutatud. Näiteks tegi FRA solvavat keelekasutust tuvastavate algoritmide simulatsioonikatse ning kasutas selleks treeningandmetena päris sotsiaalmeediapostitusi, mis olid märgistatud solvavaks või mittedisolvavaks¹³. Nendes andmetes kajastunud juhtudel oli internetis leviv vihakõne sageli suunatud LGBTIQ-inimeste, moslemite ja juutide vastu. FRA simulatsioonikatse märgistasid solvavat keelekasutust tuvastavad algoritmid sagedamini ekslikult solvavaks seksuaalse sättumusega seotud terminid (nt „gei“), samuti sellised terminid nagu „moslem“ ja „juut“¹⁴. Liigne märgistamine võib ühelt poolt aidata kindlaks teha nende rühmade vastu suunatud vihakõne ja selle vastu võidelda, ent teisalt võib sel nende rühmade esindajatele olla kahjulik mõju, kui nende sisu märgistatakse ebaproportsionaalselt sageli solvavaks¹⁵. See on iseäranis problemaatiline juhul, kui märgistatud sisu ei vaata üle päris inimene¹⁶.

Algoritme tuleb analüüsida kallutatuse suhtes. Muu hulgas tuleb sel eesmärgil kontrollida treeningandmeid kallutatuse allikate suhtes ning ka algoritmide väljundeid. Isegi kui andmed ei anna otseselt teavet kaitstavate tunnuste kohta, võib algoritmide kasutamine sellegipoolest põhjustada diskrimineerimist kaitstavate tunnustega tugevas korrelatsioonis olevate andmete tõttu (lähendnäitajad). Erilisi probleeme tekitab näiteks algoritmiline profiilianalüüs õiguskaitse valdkonnas; selle puhul kasutatakse inimeste profileerimiseks korrelatsioonidel ja andmemustritel põhinevaid eri tehnikaid¹⁷. Kaitstavate tunnuste alusel diskrimineerimist põhjustav profiilianalüüs on ebaseaduslik,¹⁸ kuid seda võib olla keeruline tuvastada. Algoritmiline kallutus põhjustab enamasti kaudset diskrimineerimist lähendnäitajate kaudu (nt kohanimed või nimed etnilise päritolu asemel või kingasuurus soo asemel). Võttes arvesse, et lähendnäitajate arv võib olla piiramatult ja seos kaitstava tunnusega ei pruugi olla selge, on seda probleemi keerulisem lahendada¹⁹.

Kallutus võib tekkida ka juhul, kui treeningandmed ei ole representatiivsed. Näiteks kui näotuvastusalgoritmi on treenitud peamiselt meeste näokujutiste abil, ei pruugi

¹² FRA (2022), [Bias in algorithms – Artificial intelligence and discrimination](#) (Algoritmide kallutus – tehisintellekt ja diskrimineerimine), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg.

¹³ FRA (2022), [Bias in algorithms – Artificial intelligence and discrimination](#) (Algoritmide kallutus – tehisintellekt ja diskrimineerimine), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 11–12, lk 55–56.

¹⁴ FRA (2022), [Bias in algorithms – Artificial intelligence and discrimination](#) (Algoritmide kallutus – tehisintellekt ja diskrimineerimine), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 11–12, 62.

¹⁵ FRA (2022), [Bias in algorithms – Artificial intelligence and discrimination](#) (Algoritmide kallutus – tehisintellekt ja diskrimineerimine), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 11.

¹⁶ FRA (2022), [Bias in algorithms – Artificial intelligence and discrimination](#) (Algoritmide kallutus – tehisintellekt ja diskrimineerimine), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 77.

¹⁷ FRA (2018), [Preventing unlawful profiling today and in the future: a guide](#) (Ebaseadusliku profiilianalüüsi ärahoidmine täna ja tulevikus: juhend), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 19.

¹⁸ [Politseidirektiivi](#) artikli 11 lõige 3.

¹⁹ FRA (2022), [Bias in algorithms – Artificial intelligence and discrimination](#) (Algoritmide kallutus – tehisintellekt ja diskrimineerimine), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 24.

selle prognoosid olla usaldusväärased, kui algoritmi kasutatakse naiste nägude tuvastamiseks²⁰. Andmete kehvast andmekvaliteedist tingitud kallutatust võivad võimendada ka tagasisidetsüklid, st kui algoritmide prognoose kasutatakse edasiste treeningandmestike loomisel, nt ennetavas politseitegevuses²¹.

Seega on oluline analüüsida kallutatuse suhtes ka algoritmide väljundit. Kui algoritmide väljund erineb juhul, kui muutub üksnes teave kaitstavate tunnuste kohta, viitab see diskrimineerimise riskile²². Sel eesmärgil on oluline koguda andmeid kaitstavate tunnuste, sealhulgas SOGIESCi kohta. Praegu ei pruugi algoritmide kasutajatele olla selge, milline õiguslik alus seda võimaldab, sest algoritmiline diskrimineerimine ei ole [isikuandmete kaitse üldmääruses](#)²³ sätestatud tegurina, mis põhjendab tundlike isikuandmete töötlemist, ehkki teatavat selgust võib anda ELi tehisintellekti käsitleva õigusakti ettepanek²⁴.

1.3. Käesoleva suunisdokumendi eesmärk ja ülesehitus

Kuna eri ühiskondades ja sotsiaalkontekstides võidakse SOGIESCi kategooriaid tõlgendada erinevalt, ei ole mingit iseenesestmõistetavat lahendust nende hindamiseks. Samuti ei ole olemas üht kindlat kokkulepitut standardit selle kohta, kuidas SOGIESCi kohta kõige paremini andmeid koguda. Seetõttu ei ole riikide tasandil ja ELis toimuvad andmete kogumise protsessid võrreldavad. See omakorda suurendab asjaomaste kategooriate väljatöötamiseks ja andmete kogumiseks kuluvat aega ja sellega kaasnevat kulusid. Andmete kogumise ja kogutud andmete kvaliteedi parandamine aitab liikmesriikidel ja ELil koguda täpsemaid andmeid SOGIESCi kohta ning seeläbi soodustada seire- ja teavitamistegevust. Samuti aitab see suurendada LGBTIQ-inimeste usaldust riikide ja avalik-õiguslike asutuste korraldatava andmekogumise suhtes.

Ehkki käesoleva suunisdokumendiga toetatakse teadlikkuse suurendamist SOGIESC-andmete kogumise võimalustest ja probleemidest, on see liikmesriikidele heaks lähtepunktiks ELi võrdõigusnormide tulemuslikul kohaldamisel ja jälgimisel. Suunisdokumendis kirjeldatakse SOGIESCi kohta andmete kogumisel esinevat

²⁰ FRA (2022), [Bias in algorithms – Artificial intelligence and discrimination](#) (Algoritmide kallutatatus – tehisintellekt ja diskrimineerimine), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 19.

²¹ FRA (2022), [Bias in algorithms – Artificial intelligence and discrimination](#) (Algoritmide kallutatatus – tehisintellekt ja diskrimineerimine), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 77.

²² FRA (2022), [Bias in algorithms – Artificial intelligence and discrimination](#) (Algoritmide kallutatatus – tehisintellekt ja diskrimineerimine), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 25.

²³ FRA (2022), [Bias in algorithms – Artificial intelligence and discrimination](#) (Algoritmide kallutatatus – tehisintellekt ja diskrimineerimine), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 24.

²⁴ FRA (2022), [Bias in algorithms – Artificial intelligence and discrimination](#) (Algoritmide kallutatatus – tehisintellekt ja diskrimineerimine), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 10.

probleeme ning tuuakse esile paljulubavaid lahendusi, et tagada ühtlustatum ja sidusam lähenemisviis, võttes seejuures arvesse riikide erinevat olukorda ja nende erinevaid vajadusi seoses võrdõiguslikkuse andmete kogumisega SOGIESCi põhjal. Poliitikakujundajad ja muud sidusrühmad võivad valida või prioriseerida selliseid suunistes sätestatud meetmeid, mis vastavad kõige paremini mingis liikmesriigis konkreetsel ajal kindlaks tehtud vajadustele.

ELi liikmesriikidel on soovitatav võtta käesolevaid suuniseid arvesse: i) LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse riiklike tegevuskavade väljatöötamisel, et tagada nende tulemuslik elluviimine; ii) võrdõiguslikkust käsitlevate andmetega seotud strateegiate koostamisel; iii) nende strateegiate tulemuste jälgimisel võrdõiguslikkuse seisukohast.

Käesolevate suuniste sihtrühm on LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse andmeid koguvad ja kasutavad avalik-õiguslikud või erasektori asutused, nagu:

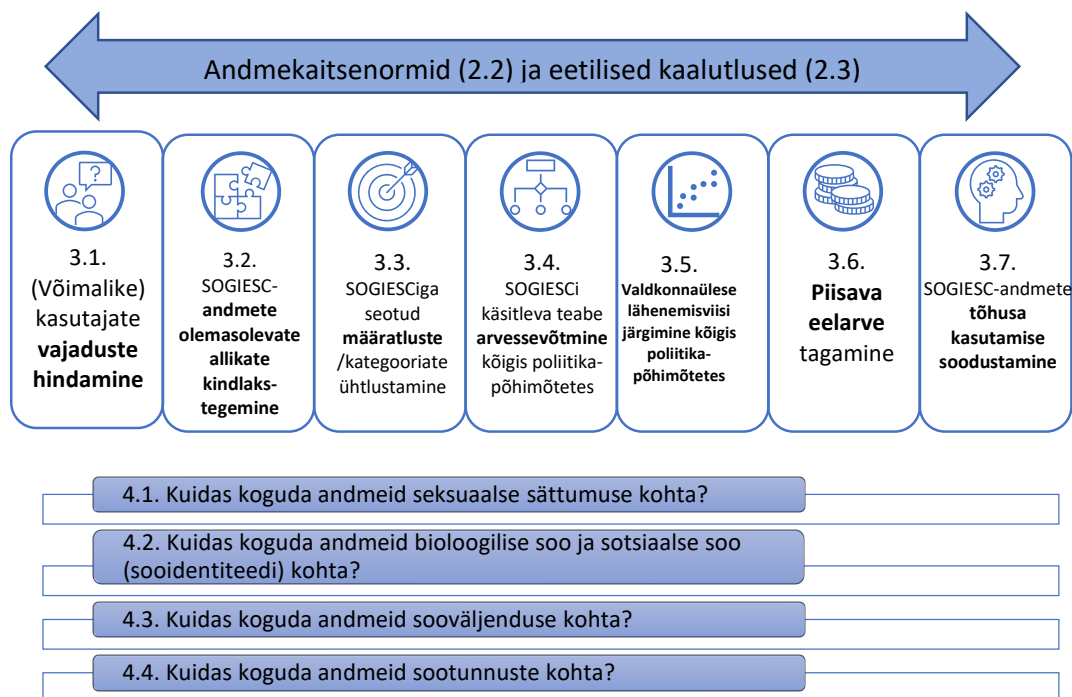
- riigi, piirkonna ja kohaliku tasandi poliitiliste ja haldusasutuste andmetootjad;
- riikide statistikaametid;
- era- ja avaliku sektori organisatsioonid;
- kohtusüsteem ja politsei;
- võrdõigusorganid ja riiklikud inimõiguste kaitse asutused;
- teadusringkond.

Esmalt kirjeldatakse suunisdokumendis SOGIESC-andmete kogumise ja kasutamisega seotud probleeme, andmekaitseenorme ja peamisi eetilisi kaalutlusi (2. jagu). Suunisdokumendi põhiosas antakse ülevaade kahest SOGIESCi alusel võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise põhimõtete kogumist. Esimene neist koosneb seitsmest põhimõttest, mis on üldist laadi / valdkondadevahelised (3. jagu). Teine kogum koosneb neljast põhimõttest, mis kujutavad endast praktilisi suuniseid SOGIESCi kohta andmete kogumise kohta (4. jagu). See praktiliste põhimõtete kogum sisaldab ühtlasi mitut näidet varasemate uuringute kohta, et võimalikke lähenemisviise näitlikustada. Need ei ole aga ette nähtud parima tavana, mis tuleks vahetult üle võtta. Kui näited sisaldavad problemaatilisi aspekte, on need ära toodud iga näite all olevates märkustes.

Kuna SOGIESCi kohta võrdõiguslikkuse andmete kogumise nõuded võivad andmeallikate lõikes (nt haldusandmed, loenduse või uuringute andmed) erineda, võib mõne andmeallika puhul olla hõlpsam alljärgnevat juhtpõhimõtteid järgida. Põhimõtted ei ole esitatud kindlas tähtsusjärjekorras. Olenevalt kasutaja vajadustest võib neid

põhimõtteid tõlgendada kas koostoimes ja kohaldada neid ühtse tervikuna või kohaldada neid üksikult või kombineerituna.

Joonis 1. SOGIESCi käsitlevate võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise juhtpõhimõtted

Alternatiivne tekst: Suunisdokumendi ülesehitust kujutav joonis. Üleval on nool tekstiga „Andmekaitseenormid (2.2) ja eetilised kaalutlused (2.3)“. Selle all on kastikesed üldiste/valdkondadevaheliste juhtpõhimõtetega ja logod nende illustreerimiseks: „3.1. (Võimalike) kasutajate vajaduste hindamine“, „3.2. SOGIESC-andmete olemasolevate allikate kindlakstegemine“, „3.3. SOGIESCiga seotud määratluste/kategooriate ühtlustamine“, „3.4. SOGIESCi käsitleva teabe arvessevõtmine kõigis poliitikapõhimõtetes“, „3.5. Valdkonnaülese lähenemisviisi järgimine kõigis poliitikapõhimõtetes“, „3.6. Piisava eelarve tagamine“ ja „3.7. SOGIESC-andmete tõhusa kasutamise soodustamine“. Järgnevad neli kastikest praktiliste põhimõtetega: „4.1. Kuidas koguda andmeid seksuaalse sättumuse kohta?“, „4.2. Kuidas koguda andmeid bioloogilise soo ja sotsiaalse soo (sooidentiteedi) kohta?“, „4.3. Kuidas koguda andmeid soolise eneseväljenduse kohta?“ ja „4.4. Kuidas koguda andmeid sootunnuste kohta?“.

Lisage siia pildiallkiri.

© Lisage siia teave autoriõiguste kohta.

Allikas: Lisage siia allikas.

Suunisdokumendi täiendab [võrdõiguslikkuse andmete kogumise heade tavade kokkuvõte](#),²⁵ milles kirjeldatakse mitmesuguseid tavaid andmete kogumiseks eri alustel (sh SOGIESC) diskrimineerimise kohta ning esitatakse praktilisi näiteid selle kohta, kuidas võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise põhimõtteid rakendada.

Võrdõiguslikkuse andmete alltöörühma abistasid käesoleva suunisdokumendi koostamisel FRA ja kaks LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse valdkonna juhtivat eksperti. Enne suunisdokumendi lõplikku vormistamist ja selle heakskiitmist mittediskrimineerimise, võrdõiguslikkuse ja mitmekesisuse kõrgetasemelises töörühmas konsulteeriti peamiste LGBTIQ-inimesi esindavate Euroopa organisatsioonidega²⁶ ja LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse alltöörühmaga.

²⁵ FRA (2023), [Compendium of practices for equality-data collection](#) (Võrdõiguslikkuse andmete kogumise heade tavade kokkuvõte).

²⁶ Rahvusvahelise lesbide, geide, biseksuaalide, trans- ja intersooliste inimeste ühenduse (ILGA) Euroopa organisatsioon (ILGA Europe), EuroCentralAsian Lesbian* Community (EL*C), OII Europe, Transgender Europe (TGEU), IGLYO.

2. SOGIESCI käsitlevate võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamisega seotud probleemid, andmekaitse ja muud eetilised kaalutlused

2.1. SOGIESC-andmete kogumise ja kasutamisega seotud probleemid

Lisaks tavapärastele probleemidele ja lünkadele, mis on seotud võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamisega laiemalt ning millele keskenduti alltöörühma esimeses suunisdokumendis,²⁷ esineb SOGIESC-andmete kogumisel ja kasutamisel ka muid ja/või kumuleeruvat laadi probleeme. Neid täiendavaid probleeme käsitletakse üksikasjalikumalt allpool esitatud 11 loetelupunktis.

- **Ebapiisav usaldusväärne teave selle kohta, kui suure osa moodustavad LGBTIQ-inimesed ELi elanikkonnast, ja valimialuste puudumine.** Praegu sisaldab seksuaalse sättumuse ja sooidentiteediga seotud küsimusi üksnes Malta rahvaloendus²⁸ ning soolise eneseväljenduse ja sootunnuste kohta ei küsita ühegi ELi riigi loenduses. Seega puuduvad usaldusväärsed hinnangud selle kohta, kui suure osa LGBTIQ-inimesed rahvastikust moodustavad. See omakorda takistab kvantitatiivsete uuringute läbiviimist ja raskendab usaldusväärsete valimialuste väljatöötamist²⁹.

²⁷ Tavapärased probleemid võrdõiguslikkuse andmete kogumisel ja kasutamisel on muu hulgas järgmised: kooskõlastatud lähenemisviisi puudumine; piisavate vahendite puudumine; puudulik võrreldavus eri andmeallikate vahel; ebapiisav konsulteerimine asjaomaste sidusrühmadega; võrdõiguslikkuse andmete kogumise tasakaalustamatus diskrimineerimise aluste ja eri eluvaldkondade vahel; liigne tuginemine lähendnäitajatele; andmekaitseraamistike ebatäpne tõlgendamine. Vt: mittediskrimineerimise, võrdõiguslikkuse ja mitmekesisuse kõrgetasemeline töörühm, võrdõiguslikkuse andmete alltöörühm (2018), [Suunised võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise parandamise kohta](#), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Brüssel, lk 9–10.

²⁸ Malta statistikaamet, [Census](#) (Malta rahvaloendus).

²⁹ Daly, F., Crehan, P. R., Grzywnowicz, M. (2022), [The LGBTI Inclusion Index: An Innovative Tool to Incentivize Human Rights and Development Data](#) (LGBTI-inimeste kaasamise indeks: innovatiivne vahend inimõigustealaste ja arenguandmete kogumise edendamiseks), *Journal of Human Rights Practice*, 14(2), 600–621, lk 614.

- **Vajadus kindlate ja usaldusväärsete meetmete järele, mis põhinevad nüüdisaegsetel terminitel ja mõistetel.** Riigi tasandi andmeallikate ja liikmesriikide lõikes peavad mõistete määratlused ja kategooriad olema ühtlustatud, et tagada võrreldavus (vt suunis 3.3 käesolevas dokumendis). LGBTIQ-inimeste identiteedi määratlused ja kogemused muutuvad pidevalt, mistõttu tuleks kõnealused mõisted korrapäraselt läbi vaadata ning püüda samal ajal suurendada andmete võrreldavust aja jooksul³⁰. Arvesse tuleks võtta ka keele, kultuuri ja ajalookäsitlusega seotud erinevusi (vt käesoleva suunisdokumendi 4. jagu). Peale selle ei pruugi LGBTIQ-kogukonnas kasutusel olevad terminid olla sama hästi teada üldsusele; seepärast peaksid uuringu läbiviijad püüdma ühelt poolt kasutada täpseid termineid, ent teisalt tagama, et küsimused oleksid arusaadavad kõigile, eriti rahvastiku-uuringute puhul³¹. Seejuures peaksid uuringu läbiviijad hoiduma selliste terminite kasutamisest, mis võivad olla küll laialdaselt kasutusel, kuid mida peetakse vananenuks ja/või halvustavaks (nt sõna „hermafrodiit“ sõna „intersooline inimene“ asemel või kui kõigi transsooliste inimesi nimetatakse transseksuaaliks)³².
- **Väikesed valimimahud vähendavad statistilist võimsust.** Enamikus rahvastikupõhistes uuringutes moodustavad LGBTIQ-inimesed vähem kui 10% valimist. See võib tekitada probleeme andmete jaotamise ja statistilise võimsusega. Tagajärjeks võib olla see, et avaldatud tulemused ei kajasta LGBTIQ-inimeste andmeid üldse või, kui kajastavadki, on usaldusvahemik lai. Samuti võib see takistada asjakohast valdkonnaülest analüüsi. Seda probleemi on võimalik lahendada üldise valimimahu suurendamise, LGBTIQ-inimeste ülevõendamise,³³

³⁰ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), Washington DC, The National Academies Press, lk 124.

³¹ Center for American Progress (2022), [Collecting Data About LGBTQI+ and Other Sexual and Gender-Diverse Communities – Best Practices and Key Considerations](#) (LGBTQI+inimeste ning muude seksuaalselt mitmekesisete ja alternatiivse sooidentiteediga kogukondade kohta andmete kogumine – parimad tavad ja peamised kaalutlused).

³² Täpsemat teavet selle kohta, milliseid termineid tuleks kasutada ja milliseid vältida, on esitatud järgmistes väljaannetes: Euroopa Parlament (2020) [Glossary of Sensitive Language for Internal and External Communications](#) (Tundliku keelekasutuse sõnastik sise- ja väliskommunikatsiooniks); Ginicola, M., Smith, C. ja Filmore, J. (toim.) (2017), [Affirmative Counseling with LGBTQI+ People](#) (LGBTQI+inimeste afirmatsioonipõhine nõustamine), American Counseling Association, lk 368–370.

³³ Nn ülevõendamine tähendab vastajate valimist nii, et teatavad rühmad moodustaksid uuringu valimist suurema osa kui nad moodustavad elanikkonnas.

võimendusvalimite³⁴ kasutamise või sihtuuringute läbiviimisega, kuigi kõigi nende meetoditega kaasnevad lisakulud³⁵.

- **Andmete kogumise meetodid.** LGBTIQ-inimeste küsitlemine tavapärase meetoditega – näiteks isikuküsitlused või telefoni teel tehtavad isiklikud küsitlused – tekitab eriomaseid probleeme. Paljud LGBTIQ-inimesed ei pruugi veel olla täielikult nn kapist väljas ega valmis avaldama üksikasju oma eraelulise identiteedi või kogemuste kohta või siis eelistavad seda teha anonüümselt. Selle probleemi saab isikuküsitluste puhul lahendada eneseküsitluse abil (CASI – arvutipõhine eneseküsitlus), mis tagab konfidentsiaalsuse, või anonüümse veebiküsitlusega (nt CAWI – arvutipõhine veebiküsitlus). Selle tulemusena võib rohkem üldkogumi eri kihtide esindajaid olla valmis uuringus osalema, sealhulgas inimesed, kes ei soovi tavapärasel isikuküsitluses või telefoni teel tehtavas küsitluses avaldada, et kuuluvad LGBTIQ-inimeste hulka. Valimialuste³⁶ puudumise tõttu eelistatakse andmete kogumiseks sageli enesevalikul põhineva veebiuuringu meetodit. Sellel on aga omad miinused, arvestades et valim on tõenäoliselt kallutatud LGBTIQ-kogukonnas aktiivsemalt tegutsevate inimeste suunas, eriti juhul, kui uuringut ei kombineerita põhjalikult väljakujundatud teabekampaaniaga. Veebipõhiste meetoditega üldiselt kaasneb oht, et välja jäävad inimesed, kellel puudub juurdepääs tehnoloogiale või digikirjaoskus.
- **Kaalumismeetodid sõltuvad andmekogumismeetodist.** Kui esindava valimi kohta on olemas andmed (nt Maltal rahvaloenduse kaudu³⁷), saab neid andmeid kaaluda vastavalt osakaalule andmekogumist ja andmekogumi koosseisule. Kui kasutatakse mittetõenäosuslikku lähenemisviisi, saab rakendada stratifitseerimisjärgset kaalumist, et lõppvalim oleks esinduslik andmekogumi hinnanguliste kogunäitajate suhtes. Samuti tuleks kaalumise puudumise korregeerida väljajätmisest, valikust ja

³⁴ Saksamaa sotsiaalmajanduslikus paneeluuringus kasutati seksuaal- ja soovähemuste hulka kuulunud vastanutest moodustatud nn võimendusvalimit, et täiendada olemasolevat tõenäosusvalimit, vt: Fischer, M., Kroh, M., De Vries, L., Kasproski, D., Kühne, S., Richter, D. ja Zindel, Z. (2022), [Sexual and Gender Minority \(SGM\) Research Meets Household Panel Surveys: Research Potentials of the German Socio-Economic Panel and Its Boost Sample of SGM Households](#) (Seksuaal- ja soovähemuste uuringute kombineerimine leibkondade paneeluuringutega: Saksamaa sotsiaalmajandusliku paneeluuringu ning seksuaal- ja soovähemuste hulka kuuluvate inimeste leibkondadest koosneva võimendusvalimi potentsiaal uuringumeetodina), *European Sociological Review* 38(2).

³⁵ Sell, R. L. (2017), [Challenges and Solutions to Collecting Sexual Orientation and Gender Identity Data](#) (Seksuaalse sättumuse ja sooidentiteedi kohta andmete kogumisega kaasnevad probleemid ja nende lahendused), *American Journal of Public Health*, 107 (8), 1212–1214, lk 1213–1214.

³⁶ Valimialus on loend üksustest/inimestest, kellest valim moodustatakse.

³⁷ Malta statistikaamet, [Census](#) (Malta rahvaloendus).

vastamata jätmisest tingitud kallutatust, näiteks võttes arvesse uuringu reklaamimiseks kasutatud kanaleid³⁸.

- **LGBTIQ-inimesi** ja neid esindavaid organisatsioone **ei kaasata (piisavalt) või nendega ei konsulteerita (piisavalt)** seoses järgmiste tegevustega: i) andmete kogumise kavandamine ja andmete kogumine; ii) tulemuste tõlgendamine; iii) teabe jagamine. Vähesese kaasatuse tõttu võivad kategooriad või tulemuste tõlgendused olla valed, samuti võib see piirata teavitustööd. Selleks et töötada välja poliitikameetmeid, mis on kooskõlas tänapäevase terminoloogia ja asjaomaste tingimustega, on oluline arvesse võtta kogukondade kogemusi ja eksperditeadmisi. LGBTIQ-inimeste/organisatsioonidega konsulteerimine kõigis andmete kogumise, analüüsimise ja kasutamise etappides aitab mõista kultuurilist konteksti, häbimärgistamist, mida LGBTIQ-inimesed tunda võivad, ja muid konkreetseid kogemusi.
- **Vajadus suurendada usaldust.** Võttes arvesse, et LGBTIQ-inimesed on pidanud pikka aega kogema ja kogevasid ka praegu tagakiusamist ja kriminaliseerimist, ei pruugi nad olla valmis avaldama teavet oma seksuaalse sättumuse, sooidentiteedi või intersoolisuse / sootunnuste variatsioonide olemasolu kohta. See kehtib iseäranis nende inimeste puhul, kes kuuluvad mitmesse tõrjutud rühma. Seepärast on oluline: i) suurendada usaldust kodanikuühiskonna rühmadega tehtava koostöö abil ning ii) selgitada, kuidas andmeid säilitatakse ja kasutatakse ning mis eesmärgil neid säilitatakse ja kasutatakse (vt käesoleva suunisdokumendi punkt **2.3**). Võimaluse korral tuleks LGBTIQ-inimeste kogukondadele ja organisatsioonidele nende enda tarbeks kättesaadavaks teha anonüümitud andmed. Kõik avalikõiguslikud asutused peaksid avalikustama võrdõiguslikkuse andmed, mida saavad hõlpsasti kasutada üldsuse liikmed, kodanikuühiskonna organisatsioonid ja sõltumatud uurijad. See teave peaks olema kujul, mis on kättesaadav tavainimestele, mitte üksnes erialaekspertidele. Erilist tähelepanu tuleks pöörata sellele, et andmed oleksid juurdepääsetavad puuetega inimestele³⁹.
- **Probleemid alaesindatud ja raskesti ligipääsetavate rühmade kaasamisel.** Andmete kogumise tegevuses tuleb kaaluda võimalusi, kuidas kaasata valimisse alaesindatud LGBTIQ-inimesi. Muu hulgas tuleb arvesse võtta järgmisi tegureid: sotsiaalne sugu, vanus, puue, rassiline või etniline taust, rändestaatus ja

³⁸ Näiteks kasutati FRA 2019. aasta LGBTI-inimeste uuringus kaalumist, et andmekogumis ei oleks üleesindatud need vastajad, kes olid seotud LGBTI-organisatsioonidega või kelleni jõuti LGBTI-organisatsioonide korraldatud kampaaniate kaudu. Vt: FRA (2020), [Technical report. A long way to go for LGBTI equality](#) (Tehniline aruanne: LGBTI-inimeste võrdõiguslikkuseni on minna veel pikk tee), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 76–85.

³⁹ Muu hulgas on võimalik kasutada lihtsat keelt, viipekeelset tõlget, suurt kirja, kujutiste alternatiivteksti ja värvipimedatele sobivat andmete visualiseerimist.

pagulasseisund, klass, sotsiaalne päritolu, võimalike vastajate kõneldavad keeled, LGBTIQ-inimeste kogukonnas osalemise määr, eluaseme olemasolu (arvestades, et LGBTIQ-inimeste seas on ebaproportsionaalselt rohkem kodutuid), juurdepääs tehnoloogiale, samuti nende tegurite kokkupuutepunktid. Uuringumeetodeid tuleks kohandada sihtrühmadele ja meetodilised piirangud tuleb selgelt välja tuua. Näiteks võib eeldada, et LGBTIQ-inimeste kogukonna keskustele suunatud uuringus osaleksid enamikus inimesed, kes on juba kogukonnas aktiivsed, ning vähemal määral need LGBTIQ-inimesed, kes oma sättumust veel varjavad (st ei ole nn kapist väljas)⁴⁰.

- **Vajadus kaasata paremini LGBTIQ-naisi.** LGBTIQ-kogukonnas on andmete kogumisel sageli ülesindatud *cis*-⁴¹ ja endosoolised⁴² homoseksuaalsed mehed⁴³. Seega tuleb erilist tähelepanu pöörata sellele, et tagada i) LGBTIQ-kogukonna teiste liikmete, eelkõige naiste osalus ning ii) LGBTIQ-naiste juhivate ja LGBTIQ-naistele keskenduvate kodanikuühiskonna organisatsioonide kaasamine teabe levitamise protsessi kõigis etappides.
- **Vajadus selgelt kaasata trans- ja intersoolisi inimesi.** Sageli arvestatakse LGBTIQ-inimeste kogukondade uuringutes üksnes seksuaalset sättumust (vt käesoleva suunisdokumendi suunis 3.4) ning soidentiteedi, soolise eneseväljenduse ega sootunnuste kohta ei küsita. On oluline tagada, et andmetes kajastuksid kogukonna kõik osad, ning võtta arvesse seda, et üks inimene võib kuuluda korraga mitmesse LGBTIQ-kategooriasse (nt trans- ja intersooline lesbiline naine).
- **Haldusandmed ja lähendnäitajate kasutamine** (vt käesoleva suunisdokumendi suunis 3.4). Liikmesriigid tuginevad rahvastikuga seotud statistilise teabe kogumisel ja loendustes üha sagedamini haldusandmetele. Kuna haldusandmete allikad ei sisalda enamasti teavet seksuaalse sättumuse, soidentiteedi või intersoolisuse / sootunnuste variatsioonide olemasolu kohta, on oht, et LGBTIQ-inimesed jäävad statistikas üha enam nähtamatuks. Kui SOGIESC-teavet kogutakse haldusandmetest ilma õigusliku aluseta või põhjendust esitamata, võib see ühtlasi

⁴⁰ Human Rights Campaign Foundation (2019), [LGBTQ-Inclusive Data Collection: A Lifesaving Imperative](#) (LGBTQ-inimesi kaasav andmete kogumine: elupäästev imperatiiv), Washington DC, Human Rights Campaign Foundation, lk 17.

⁴¹ *Cis*-soolised on inimesed, kelle soidentiteet vastab nende sünnipärasele soole.

⁴² Endosooline (*endosex*) inimene on inimene, kelle sootunnused vastavad naiste ja meeste kehade tavapärasele meditsiinilistele või sotsiaalsetele definitsioonidele.

⁴³ Näiteks FRA teises LGBTI-inimeste uuringus (2019) olid 42% vastanutest *cis*-soolised homoseksuaalsed mehed. FRA (2020), [Technical report. A long way to go for LGBTI equality](#) (Tehniline aruanne: LGBTI-inimeste võrdõiguslikkusele on minna veel pikk tee), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 63.

tõstatada probleeme seoses andmekaitse ja esitatava teabe õigsusega⁴⁴. Halduslike SOGIESC-andmete kogumisel tuleb igal juhul piirduda sellega, mis on ette nähtud i) õigusliku alusega, milles määratakse kindlaks andmete kogumise eesmärk; ii) andmekaitse normidega. SOGIESC-teabe kogumisel haldusandmetest võib tagajärjeks olla ka see, et eri allikate andmed ei ole riigi piires ja riikide vahel võrreldavad, sest eri andmeallikates ja riikides võidakse kasutada erinevatel kontseptsioonidel põhinevaid mõõtmisaluseid. Kui kasutatakse lähendteavet, ei pruugi see kajastada seda, kuidas asjaomane isik ise ennast määratleb; seega põhjustab see tõenäoliselt alaloendust. Kuigi sellistesse andmetesse tuleks suhtuda ettevaatusega, võib nendest sellegipoolest kasu olla, näiteks kui need võetakse aluseks edasises uuringus, mis võimaldab enesemääratlust⁴⁵.

Tekstikast A3. Valmidus jagada SOGIESC-teavet

[Eurobaromeetri eriuuringu nr 437](#) tulemuste kohaselt eelistas enamik osalenutest jagada tundlikke isikuandmeid anonüümselt, eriti need inimesed, kes avaldasid, et kuuluvad mõnda diskrimineerimise ohus olevasse vähemusrühma. Ligikaudu 83% vastanutest, kes märkis, et kuulub seksuaalvähemuste hulka, oli valmis avaldama anonüümselt teavet oma seksuaalse sättumuse kohta⁴⁶.

2.2. Andmekaitse normid ei takista võrdõiguslikkuse andmete kogumist SOGIESCi kohta

„Tagada, et kui üksikisikult küsitakse teavet bioloogilise või sotsiaalse soo kohta, on see kooskõlas õigusega asjakohaselt, mõistlikult ja põhjendatult vajalik õiguspärase eesmärgi saavutamiseks asjaomastel tingimustel, ning et seejuures austatakse kõigi üksikisikute õigust soolisele enesemääratlusele.“

⁴⁴ Ashley, F. (2021), [Recommendations for Institutional and Governmental Management of Gender Information](#) (Soovitused soolase teabe haldamiseks institutsioonilisel ja valitsuse tasandil), *New York University Review of Law & Social Change*, 44(4): 489–528, lk 504, 514–515.

⁴⁵ Ashley, F. (2021), [Recommendations for Institutional and Governmental Management of Gender Information](#) (Soovitused soolase teabe haldamiseks institutsioonilisel ja valitsuse tasandil), *New York University Review of Law & Social Change*, 44(4): 489–528, lk 504, 514–515.

⁴⁶ Euroopa Komisjon (2015), [Eurobaromeetri eriuuring nr 437: diskrimineerimine ELis 2015. aastal](#), Euroopa Liit, lk 99.

– [Yogyakarta põhimõtted ja täiendavad põhimõtted \(„pluss 10“\)](#),⁴⁷ põhimõte 6(G)

ELis kaitstakse tundlike isikutunnuste (nt SOGIESC) alusel eristatud isikuandmete kogumist ELi andmekaitseõiguse ja [Euroopa Liidu põhiõiguste harta](#) alusel. Andmekaitseenormid aga ei takista võrdõiguslikkuse andmete kogumist statistilistel eesmärkidel. Vastupidi – andmekaitseenormidega on ette nähtud, et andmeid tohib töödelda, kui seejuures austatakse põhiõigusi⁴⁸.

[Isikuandmete kaitse üldmääruses](#) on kehtestatud ELis üldkohaldatavate andmekaitseenormide kogum. See tähendab, et võrdõiguslikkust käsitlevate andmete kogumisel ja töötlemisel tuleb igal juhul täielikult järgida selles määruses sätestatud põhimõtteid ja kaitsemeetmeid. Isikuandmete kaitse üldmääruse kohaselt peab andmete kogumise eesmärk olema selgelt kindlaks määratud, näiteks ebavõrdsuse hindamine ja dokumenteerimine või õigusaktidega ettenähtud teavitamisnõuete täitmine⁴⁹. Rangemaid nõudeid kohaldatakse tundlike andmete ([isikuandmete kaitse üldmääruses](#) „isikuandmete eriliigid“) töötlemise suhtes⁵⁰.

Peale selle on ELi üldise andmekaitsekorra keskmes **võimalikult väheste andmete kogumise põhimõte**, mille kohaselt peavad isikuandmed olema „asjakohased, olulised ja piiratud sellega, mis on vajalik nende töötlemise eesmärgi seisukohalt“⁵¹. See tähendab, et:

- andmetöötlus peab piirduma õiguspärase eesmärgi saavutamiseks vajalikuga;
- isikuandmeid tohib töödelda üksnes juhul, kui töötlemise eesmärki ei ole mõistlikult võimalik saavutada muude vahendite abil;

⁴⁷ 2006. aastal võtsid rahvusvahelise inimõigustealase õiguse eksperdid vastu rahvusvahelised üldpõhimõtted seksuaalse sättumuse ja sooidentiteedi kohta. Yogyakarta põhimõtetes kehtestatakse kõigile riikidele siduvad rahvusvahelised õigusstandardid. 2017. aastal võeti vastu dokument „[Yogyakarta Principles plus 10 \(YP+10\)](#)“, et algseid [Yogyakarta põhimõtteid](#) täiendada.

⁴⁸ Vt: FRA (2021), [Võrdõiguslikkus ELis 20 aastat pärast võrdõiguslikkuse direktiivide esialgset rakendamist](#), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Brüssel; Euroopa Komisjon (2021), [võrdõiguslikkuse andmete ümarlaud, september 2021](#).

⁴⁹ Kõigil isikuandmeid töötlevatel organisatsioonidel peab olema kehtiv õiguslik alus nende andmete töötlemiseks. Isikuandmete kaitse üldmäärusega on ette nähtud kuus isikuandmete töötlemise õiguslikku alust: nõusolek, lepingu täitmine, õigustatud huvi, eluline huvi, seadusjärgne kohustus ja avalik huvi. Vt [Euroopa Parlamendi ja nõukogu 27. aprilli 2016. aasta määruse \(EL\) 2016/679 \(füüsiliste isikute kaitse kohta isikuandmete töötlemisel ja selliste andmete vaba liikumise ning direktiivi 95/46/EÜ kehtetuks tunnistamise kohta \(isikuandmete kaitse üldmäärus\), ELT L 119/1, 4.5.2016\)](#) artikkel 6.

⁵⁰ [Isikuandmete kaitse üldmääruse artikli 9](#) kohaselt hõlmavad isikuandmete kategooriad „isikuandmeid, millest ilmneb rassiline või etniline päritolu, poliitilised vaated, usulised või filosoofilised veendumused või ametiühingusse kuulumine“ ning „geneetilisi andmeid, füüsilise isiku kordumatuks tuvastamiseks kasutatavaid biomeetrilisi andmeid, terviseandmeid või andmeid füüsilise isiku seksuaalelu ja seksuaalse sättumuse kohta“.

⁵¹ [Isikuandmete kaitse üldmääruse](#) artikli 5 lõike 1 punkt c ja põhjendus 39.

- andmetöötlus ei tohi ebaproportsionaalselt riivata asjaomaseid huve, õigusi ega vabadusi⁵².

[Isikuandmete kaitse üldmääruse](#) artikli 9 lõikes 2 on selgelt sätestatud, et isikuandmete eriliikide töötlemise üldist keeldu kooskõlas võimalikult väheste andmete kogumise põhimõttega ei kohaldata mitmel juhul, sealhulgas juhul, kui:

- andmesubjekt on andnud selgesõnalise nõusoleku;
- töötlemine on vajalik olulise avaliku huviga seotud põhjustel liidu või liikmesriigi õiguse alusel;
- töötlemine on vajalik i) avalikes huvides toimuva arhiveerimise eesmärgil; ii) teadus- või ajaloouringute eesmärgil või iii) statistilisel eesmärgil.

[Isikuandmete kaitse üldmääruse](#) põhjenduses 26 on selgitatud, et andmekaitse põhimõtteid kohaldatakse selliste eriliiki isikuandmete suhtes, mis puudutavad tuvastatud või tuvastatavat füüsilist isikut. Seevastu ei kohaldata neid anonüümse teabe või anonüümseks muudetud isikuandmete suhtes, mille puhul andmesubjekt ei ole tuvastatud või teda ei ole enam võimalik tuvastada⁵³. Teabe tundlikkust arvesse võttes tuleks andmete anonüümsus tagada ka andmestike sidumisel. Võtta tuleks meetmeid, et pärast andmete kogumist ei kuritarvitataks andmeid ning ei tekiks andmelekked.

Andmete kogumisel tuleb samuti tagada tasakaal kogutavatest andmetest saadava kasu ning riskide vahel, mida seostatakse andmete võimaliku väärkasutamise või loata avalikustamisega⁵⁴. Nii kogutakse andmeid üksnes juhul, kui teabe kogumisest saadav kasu kaalub privaatsuse rikkumise üles⁵⁵. Seega ei tohiks andmeid avalikustada ega teha üldsusele kättesaadavaks viisil, mis võimaldab individuaalseid andmesubjekte kas otse või kaudselt tuvastada.

⁵² FRA, Euroopa Nõukogu (2018. a väljaanne), [Euroopa andmekaitseõiguse käsiraamat](#), punkt 3.3, Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg.

⁵³ Lisateabe saamiseks vt: i) [Suunis rassilisel või etnilisel päritolul põhinevate võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise kohta](#), juhtpõhimõte nr 4; ii) [Euroopa Komisjoni 2017. aasta aruanne, milles käsitletakse LGBTIQ-inimeste kohta andmete kogumist](#); iii) Euroopa Andmekaitseinspektori 6. jaanuari 2020. aasta esialgne arvamus andmekaitse ja teadusuuringute kohta; iv) Euroopa Andmekaitseinspektori 6. jaanuari 2020. aasta esialgne arvamus andmekaitse ja teadusuuringute kohta.

⁵⁴ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 61.

⁵⁵ Euroopa Statistikakonverentsi 67. täiskogu istung (2019), [In-Depth Review of Measuring Gender Identity](#) (Põhjalik analüüs sooidentiteedi mõõtmise kohta), ÜRO Majandus- ja Sotsiaalnõukogu, Pariis.

2.3. SOGIESC-andmetega seotud eetilised kaalutlused

„Tuleb teadvustada, et erineva seksuaalse sättumuse, soidentiteedi, soolise eneseväljenduse ja sootunnustega inimeste vajadused, omadused ja olukorrad seoses inimõigustega on erinevad, ning tagada, et kõigi inimeste kohta andmete kogumisel ja nende andmete haldamisel järgitakse eetilisi, teaduslikke ja inimõigustealaseid standardeid ning et need andmed tehakse kättesaadavaks detailsemal kujul“.

– [Yogyakarta põhimõtted ja täiendavad põhimõtted \(„pluss 10“\)](#), põhimõte 19

Kui andmete kogumisel või jaotamisel kasutatakse statistilisi ja analüütilisi kategooriaid, tuleks igal juhul kinni pidada inimõigustest lähtuvast ülimuslikust põhimõttest **mitte tekitada kahju**. Selle põhimõtte kehtestas ÜRO inimõiguste ülemvolinik suunises, milles käsitletakse [inimõigustepõhist lähenemisviisi andmetele](#).

Kahju mittetekitamise põhimõte tähendab, et i) andmete kogumine ei tohiks põhjustada – ega süvendada olemasolevaid – diskrimineerimise ilminguid, eelarvamusi ega stereotüüpe; ii) kogutud andmeid tuleks kasutada nende rühmade huvides, keda need andmed kirjeldavad.

Suunises on sätestatud ja kinnitatud ÜRO inimõiguste ülemvoliniku kuus põhimõtet, mis moodustavad inimõigustepõhise lähenemisviisi andmete kogumisele: osalemine, andmete jaotamine (eristamine), enesemääratlus, läbipaistvus, privaatsus ja vastutus.

Lisaks inimõigustest lähtuvatele andmekogumispõhimõtetele tuleks riigi tasandil SOGIESC-andmete kogumisel alati juhinduda allpool loetelupunktides kirjeldatud eetikapõhimõtetest.

- SOGIESC-andmetega seotud küsimused peaksid olema **vabatahtlikud**, st kedagi ei tohiks sundida avaldama oma seksuaalset sättumust, soidentiteeti, sootunnuste variatsiooni olemasolu, kui ta seda avaldada ei soovi. Seega peaks vastajatel olema võimalik vastata SOGIESC-andmetega seotud küsimustele „Ei soovi vastata/avaldada“, „Ei tea“ või „Ei ole kindel“.
- Keske tähtsusega on osalejate **teadlik nõusolek**⁵⁶. Selleks peab andmesubjekt andma selge kinnituse, et on nõus oma andmete töötlemisega. Nõusolek peab

⁵⁶ IE SOGI – ÜRO sõltumatu ekspert valdkonnas, mis puudutab kaitset vägivalga ja diskrimineerimise eest seksuaalse sättumuse ja soolise identiteedi alusel (2019), [Data collection and management: An essential component in creating awareness and providing effective measures to address violence and discrimination based on SOGI](#) (Andmete kogumine ja haldamine: oluline komponent teadlikkuse tagamisel)

olema vabatahtlik, konkreetne ja ühemõtteline. See peaks hõlmama kõiki andmete töötlemise eesmärke ja kõiki nendel eesmärkidel tehtavaid andmetöötlustoiminguid⁵⁷.

- Kui eriliiki isikuandmete kogumise eesmärk ei ole selge, on soovitatav teavitada andmesubjekti järgmisest: **i) andmete kogumise õiguslik alus; ii) miks andmeid kogutakse; iii) kuidas andmeid töödeldakse ja kaitstakse.**
- Uuringu või andmekogumisvahendi väljatöötamisel tuleks kõigis etappides võimalikult suurel määral kaasata **kodanikuühiskonna organisatsioone, sealhulgas LGBTIQ-organisatsioone ja uuringueksperte.** Võimaluse korral tuleks neid kaasata ka tulemuste tõlgendamisel ja kontekstualiseerimisel, võttes arvesse kahju mittetekitamise aluspõhimõtet. Konsulterimisprotsessis ei tohiks LGBTIQ-inimeste esindajad tunda, et neid survestatakse osalema, ning nad peaksid saama asjakohast tasu oma töö eest.
- **Asjaolu, et vastajate SOGIESC-teave võib eri haldusallikate lõikes erineda, ei tohiks automaatselt tõlgendada püüdena esitada valeandmeid ega vigadena, mis vajavad parandamist või täpsustamist.** See on iseäranis oluline juhul, kui SOGIESC-teavet kogutakse osana haldusteabest lubade või hüvitiste andmise, teenuste osutamise ja töölevõtmise eesmärgil. Lahknevusi võib esineda mitmesugustel põhjustel, sealhulgas: i) vastajate identiteediga seotud muutused; ii) muutused seoses valmidusega avaldada kõnealust teavet; iii) valikuvariantide piiratus (nt kasutatakse binaarse soosüsteemi kategooriaid). SOGIESC-teabe kogumiseks mõeldud vormidel tuleks sõnaselgelt märkida, et teabe lahknevused ei too vastajatele kaasa mingeid tagajärgi⁵⁸.
- **Küsitleja isik** võib tulemusi mõjutada seeläbi, et inimesed ei pruugi olla valmis avaldama mõnele küsitlejale oma seksuaalset sättumust, sooidentiteeti/-väljendust, intersoolisust / sootunnuste olemasolu (vt andmekogumismeetodite kohta käesoleva suunisdokumendi punkt **2.1**).
- Silmast silma küsitluste puhul on oluline **luua turvaline keskkond**, kus vastajad saavad küsimustele vastata oma tempos, privaatset ja kartmata, et neid kuulavad

ja tõhusate meetmete võtmisel, et tegeleda seksuaalse sättumuse ja sooidentiteedi alusel toimuva diskrimineerimise ja vägivalda probleemiga), ÜRO inimõiguste erimenetlused.

⁵⁷ [Isikuandmete kaitse üldmääruse](#) põhjendus 32.

⁵⁸ USA teadus- ja tehnoloogiaakadeemia (National Science and Technology Council) allkomitee seksuaalse sättumuse, sooidentiteedi ja sootunnuste variatsioonide andmete valdkonnas (Subcommittee on Sexual Orientation, Gender Identity, and Variations in Sex Characteristics (SOGI) Data) ning võrdsete andmete allkomitee (Subcommittee on Equitable Data) (2023), [Federal Evidence Agenda on LGBTQI+ Equity](#) (Föderaalatasandi tegevuskava andmete kogumiseks LGBTQI+inimeste õigluse huvides), USA valitsus, lk 39–40.

pealt teised leibkonna liikmed või juhuslikud möödujad⁵⁹. Küsitleja peaks arvestama sellega, et tundlikele küsimustele vastamine võib mõnele osalejale olla emotsionaalselt kurnav ning kutsuda esile traumaatilisi mälestusi⁶⁰.

- Kahju vältimise põhimõtted peaksid laienema ka küsitlejatele. Et **küsitlejad** võivad uuringuprojektide käigus **külastada** neile tundmatute **inimeste kodusid**, panevad nad end teataval määral ohtu nii psühholoogiliselt kui ka füüsiliselt. Sellistel juhtudel tuleks küsitlejatele kohapealse töö ajal tagada psühholoogiline abi⁶¹.
- Kui uuringus kavatsetakse vaadelda tundlikke teemasid, nagu vägivald, diskrimineerimine ja seksuaalne väärkohtlemine, tuleks vastajatele uuringu alguses ja lõpus anda sisuhoiatused ja teave **spetsialiseeritud tugiteenuste** kohta.
- Kui mõnes uuringuküsimuses on vastusevariant „Muu“, peaks **olema võimalik vastust täpsustada**. Nii saavad vastajad konkreetset küsimust/põhjust selgitada oma sõnadega ning väheneb risk, et andmete koondamisega piiratud kategooriasse „Muu“ kogutakse ebausaldusväärseid andmeid. Valikuvariandi „Muu“ lisamine võib ühtlasi anda teavet selle kohta, kas uuringu edasistes versioonides tuleks vastusevariante muuta. Vastaja identiteediga seotud küsimuse puhul võib olla parem kasutada muud sõnastust, nt „Palun kirjeldage“ või „Eelistan määratleda ise“.
- Kvalitatiivsete uuringute läbiviijad peaksid olema teadlikud alateadlikest eelarvamustest ning seega peaksid nad olema saanud väljaõppe **mitmekesisuse ja diskrimineerimisvastase võitluse valdkonnas**, et vähendada võimalikku ebamugavustunnet ja jõudude ebavõrdsust vastajatega suhtlemisel. **Küsitleja sobitamine vastajaga** (st selle tagamine, et küsitleja sarnaneks mõnes aspektis küsitletuga, nt oleks samast soost, räägiks sama keelt, oleks samasuguste rändekogemustega) võib aidata suurendada vastamismäära ja vastajate vastutulelikkust ning seega parandada uuringutulemusi⁶². Kui **anda küsitule võimalus küsitluse salvestis üle kuulata**, et ta saaks oma vastuste üle veel mõelda

⁵⁹ Euroopa Komisjon (2021), [Suunis rassilisel või etnilisel päritolul põhinevate võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise kohta](#), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 46.

⁶⁰ Teatavad sõnad võivad esile kutsuda tugevaid emotsioone (nt meeolehärmi) varasemate kogemuste tõttu.

⁶¹ Euroopa Komisjon (2021), [Suunis rassilisel või etnilisel päritolul põhinevate võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise kohta](#), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 46.

⁶² Euroopa Komisjon (2021), [Suunis rassilisel või etnilisel päritolul põhinevate võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise kohta](#), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 46.

ja teha parandusi, võib see aidata vältida moonutusi või uurijapoolset kallutatust SOGIESC-küsimuste arutamisel⁶³.

Andmekaitseenormid ja muud eetilised kaalutlused on oma loomult üldkohaldatavad/valdkondadevahelised ning neid tuleks käesolevas suunisdokumendis esitatud juhtpõhimõtete järgimisel arvesse võtta.

⁶³ Hagens, V., Dobrow, M. J. ja Chafe, R. (2009), [Interviewee Transcript Review: assessing the impact on qualitative research](#) (Küsitletupoolne üleskirjutuse läbivaatus: hinnang kvalitatiivsele uuringule avaldatava mõju kohta), *BMC Med Res Methodol* 9, 47; Rowlands, J. (2021), [Interviewee Transcript Review as a Tool to Improve Data Quality and Participant Confidence in Sensitive Research](#) (Küsitletupoolne üleskirjutuse läbivaatus vahendina andmete kvaliteedi parandamiseks ja osalejate kindlustunde suurendamiseks tundliku sisuga uuringutes), *International Journal of Qualitative Methods*, 20.

3. SOGIESCI käsitlevate võrdõiguslikkuse andmete kogumise üldpõhimõtted

3.1. SOGIESCI alusel eristatud andmete kasutajate ja võimalike kasutajate vajaduste hindamine

3.1.1. Põhjendus

SOGIESCI alusel eristatud andmete kasutajate ja võimalike kasutajate vajaduste hindamine peaks aitama kindlaks teha, milliseid võrdõiguslikkuse andmeid on vaja nii tõenduspõhiseks poliitikakujundamiseks kui ka võrdõiguslikkuse ja inimõiguste valdkonnas valitseva olukorra jälgimiseks.

Vajaduste hindamisel tuleks lähtuda järgmisest: i) asjaomane ELi õigus; ii) liikmesriikide suhtes kehtivad rahvusvahelised ja riiklikud normatiivsed standardid ([nt Euroopa Liidu põhiõiguste harta](#)); iii) võrdõiguslikkust käsitlevad ELi õigusaktid; iv) rahvusvaheline inimõigustealane õigus ja v) siseriiklikud õigusaktid. Nendes standardites ja õigusnormides võidakse võrdõiguslikkuse ja mittediskrimineerimise küsimusi seoses SOGIESCiga käsitleda erinevalt. Samuti tuleks hindamisel arvesse võtta asjaomaseid poliitikapõhimõtteid ja -kohustusi, sealhulgas [Euroopa sotsiaalõiguste sammas](#), [LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse strateegia aastateks 2020–2025](#) ja [ÜRO kestliku arengu tegevuskava](#).

Vajaduste hindamist võiks toetada või koordineerida riiklik statistikaamet või asjaomane ministeerium/valitsusasutus. Teise võimalusena võiks hindamise korraldamiseks anda erivolituse ja sihtotstarbelised vahendid riiklikule inimõiguste asutusele, võrdõigusorganile või teadusasutusele.

3.1.2. Juhised

Liikmesriike innustatakse

- põhjalikult hindama vajadusi, mis on seotud SOGIESCI käsitlevate võrdõiguslikkuse andmetega, ning kaaluma selleks kõiki asjakohaseid poliitika- ja seadusandlike muudatusi, sealhulgas rahvusvahelise inimõigustealase õiguse valdkonnas, ning asjaomaseid poliitika- ja poliitilisi kohustusi;
- hindama kasutajate vajadusi korrapäraselt, näiteks iga 4–5 aasta järel, võttes arvesse uusi seadusandlike ja poliitikamuudatusi või kehtiva õiguse ja poliitika hindamise tulemusi;
- tegema kasutajate vajaduste kiireloomulisuse alusel kindlaks andmete kogumise prioriteetidid;
- andma vajaduste hindamise tulemustest eri kanalite kaudu ja eri vormingutes teada asjaomastele asutustele, organitele, statistikaametitele, teadusasutustele, kodanikuühiskonna organisatsioonidele jms.

3.2. SOGIESC-teavet sisaldavate andmeallikate kindlakstegemine

3.2.1. Põhjendus

Kõigi kättesaadavate SOGIESC-andmete (sh andmed haldusasutustelt, valitsuselt, teadusringkonnalt ja kodanikuühiskonnalt) kindlakstegemine on vajalik selleks, et i) tagada kooskõlastatud lähenemisviis andmete kogumisele, ning ii) luua ühtsed kategooriad, mõisted ja määratlused. Nende andmete alusel saaks välja kujundada süstemaatilisema lähenemisviisi SOGIESC-andmete kogumisele. Samuti võimaldaks see tagada kindla aluse vajalike parandusmeetmete võtmiseks; selleks tuleb välja selgitada kolm alljärgnevas loetelupunktides kirjeldatud olulist tegurit.

- Esimene oluline tegur on võrdõiguslikkust käsitlevate SOGIESC-andmete eri allikad ja esitajad. Seejuures on ühtlasi oluline arvesse võtta neid andmeallikaid, mis ei ole küll spetsiaalselt kavandatud võrdõiguslikkuse andmete kogumiseks, kuid mis sisaldavad muutujaid, mida saab kasutada olemasoleva struktuurse ebavõrdsuse hindamiseks.
- Teine oluline tegur on lüngad ja ebakõlad uuringu ülesehituses ning kasutatud meetodites, mõistetes ja mõõtmisalustes (sh tarbetud kattuvused andmete kogumisel).

- Eristada saab rahvusvahelisi/Euroopa andmeallikaid ja riiklike andmeallikaid. On üsna vähe rahvusvahelisi/Euroopa uuringuid, milles kogutakse rahvusvahelisi andmeid LGBTIQ-inimeste kohta⁶⁴. Riiklike andmeallikate puhul saab omakorda eristada andmete kogumist konkreetse küsimuse kohta (nt diskrimineerimine) ning teisalt andmete kogumist rahvastiku ja/või leibkondade tunnuste kohta üldiselt (nt rahvaloendused). Viimati nimetatud meetod võib anda aimu sellest, kui suure osa LGBTIQ-inimesed ühiskonnast moodustavad, ning ka üksikasjalikke andmeid nende LGBTIQ-inimeste sotsiaalse seisundi kohta, kui andmed on võrreldavad muu teabega (nt võrreldav tööhõivestaatus või elukorraldus)⁶⁵.

3.2.2. Juhised

Liikmesriikidel ja kõigil teistel SOGIESC-andmete kogumises osalevatel või selle eest vastutavatel asutustel/organitel on soovitatav võtta alljärgnevatel loetelupunktides kirjeldatud meetmeid.

- Nõuetekohaselt tuleks arvesse võtta [võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise parandamist käsitlevate suuniste](#) 1. suunist „Võrdõiguslikkuse andmete olemasolevate allikate kaardistamine ja andmelünkade kindlakstegemine“.
- Kindlaks tuleks teha asutus/organ/organisatsioon, kes algatab kaardistamise, koordineerib seda ja viib seda ellu, ning anda sellele asutusele/organile/organisatsioonile asjaomane volitus.
- Käivitada tuleks põhjalik protsess, et teha kindlaks kõik olemasolevad andmeallikad,⁶⁶ mis aitavad andmeid SOGIESCi alusel statistiliselt eristada. Samuti tuleks loetleda kõik SOGIESCi kategooriad ja lähendnäitajad, mida eri andmeallikates kasutatakse, sealhulgas nende aluseks olevad mõisted ja määratlused.

⁶⁴ Nt: Out Now Global (2020), [Out Now Global LGBT 2020 Study: International LGBT2020 Homophobia Report](#) (rahvusvaheline homofoobia teemaline aruanne), Out Now, Pariis; FRA (2020), [A long way to go for LGBTI equality](#) (LGBTI-inimeste võrdõiguslikkusele on minna veel pikk tee), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg; Euroopa Komisjon (2019), [Eurobaromeetri eriuuring nr 493: Diskrimineerimine Euroopa Liidus](#), Euroopa Liit; Euroopa sotsiaaluuring (2018), [Euroopa sotsiaaluuringu 9. voo küsimustik](#), Londoni Ülikool, London; GESIS (2016), [European Values Study](#) (Euroopa väärtuste uuring), GESIS, Köln.

⁶⁵ Rahvusvaheliste andmeallikate ning olemasolevate ametlike ja valitsusväliste andmeallikate kohta lisateabe saamiseks vt [LGBTIQ-inimeste kohta andmete kogumist käsitlev aruanne](#).

⁶⁶ Selliste andmete allikad, mida liikmesriikide ametiasutused koguvad ja/või kasutavad seoses SOGIESCiga ELi võrdõiguslikkus- ja mittediskrimineerimisalase õigusega seotud valdkondades, sh lähendnäitajad (nt partneri bioloogiline sugu koos vastaja bioloogilise sooga jms).

- Andmeallikate kindlakstegemise/kaardistamise tulemuste alusel tuleks välja selgitada andmeallikatevahelised ja ajalised sarnasused ja erinevused seoses järgmisega:
 - poliitikavaldkond / seadusandlik dokument, mille jaoks andmeid on kasutatud või vaja;
 - andmeallikas (haldusregister, uuringuandmed, kaebuste andmed jne);
 - eristamiseks kasutatud kategooriad/liigitused või uuringuküsimused SOGIESCI mõõtmiseks ning nende küsimuste aluseks olevad mõisted ja määratlused (ja kategooriate/liigituste asjakohased muutused ajas);
 - diskrimineerimise aluste läbipõimumine;
 - eluvaldkonnad, mille kohta andmeid kogutakse, näiteks töö, juurdepääs tööturule, eluase, juurdepääs eluasemele, haridus, tervis, õiguskaitse kättesaadavus, kaupade ja teenuste kättesaadavus jms;
 - kvalitatiivse ja kvantitatiivse andmekogumise meetodid (nt silmast silma küsitlused, veebiküsitlused, küsitlused posti teel, telefoniküsitlused jne), valimimaht, representatiivsus, geograafiline ulatus;
 - üldsuse juurdepääs andmetele ja analüüsidele;
 - andmete kogumise sagedus (st ajakohastamise sagedus, olemasolevad aegread ja katkestused või muutused sageduses, kui neid on).
- Andmete kaardistamise tulemused tuleks läbi vaadata koostoimes kasutajate vajaduste hindamise järelustega (vt käesoleva suunisdokumendi suunis [3.1](#)) ning hinnata praegusi vajadusi seoses seksuaalse sättumuse, sooidentiteedi/-väljenduse ja sootunnuste alusel eristatud andmete kogumisega.
- Tagada tuleks, et SOGIESCI alusel eristatud statistilised andmed tehakse üldsusele läbipaistval viisil kättesaadavaks, eriti juhul, kui selliseid andmeid võidakse kasutada kohtuasjades ([Euroopa Liidu põhiõiguste harta](#) artikkel 47).
- Kooskõlas [võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise parandamist käsitlevate suuniste](#) 3. suunisega tuleks luua andmekeskus (koos sihtotstarbelise veebilehega), et koondada ja esitada andmeallikate kindlakstegemise/kaardistamise tulemusena saadud SOGIESCI-andmed. Andmekeskust võib samuti hallata vajaduste hindamiseks volitatud asutus/organ (vt käesoleva suunisdokumendi suunis [3.1](#)).

- LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse andmete kindlakstegemine peaks aset leidma korrapäraselt, võttes arvesse nii i) kindlakstehtud andmeallikate ajakohastamise sagedust (nt iga 4–5 aasta järel) kui ka ii) võimalikke uusi andmeallikaid ja -esitajaid.
- Liikmesriigid, kes ei kogu SOGIESC-andmeid riikliku statistika raames või suuremahuliste uuringutega, peaksid kaaluma struktureeritud dialoogi eri sidusrühmadega (nt poliitikakujundajad, avaliku sektori asutused, teadusasutused, kodanikuühiskonna organisatsioonid), et jõuda üksmeelele selles, mis liiki andmeid tuleks ja võiks koguda ning millistel tingimustel.

3.3. SOGIESCiga seotud määratluste ja kategooriate ühtlustamine

3.3.1. Põhjendus

Ühetaoline andmete kogumise lähenemisviis (mis hõlmab kasutatavate SOGIESC-mõistete määratluste ühtlustamist) aitaks tagada andmete ühtluse i) aja jooksul, ii) eri andmeallikate piires ja iii) eri andmeallikate lõikes. Seksuaalse sättumuse, bioloogilise ja sotsiaalse soo, soidentiteedi, soolise eneseväljenduse ja sootunnuste mõistete määratluste ühtlustamine aitaks parandada mõõtmist ja seega suurendada kogutud andmete võrreldavust, valiidsust ja usaldusväärsust. Samuti vähendaks see andmete kogumisega kaasnevat kulusid. Parem mõõtmine seksuaalse sättumuse, bioloogilise ja sotsiaalse soo, soidentiteedi, soolise eneseväljenduse ja sootunnuste puhul võimaldab omakorda hõlpsamini kindlaks teha seksuaal- ja soovähemuste hulka kuuluvad inimesed ja mõista probleeme, millega nad kokku puutuvad. Kõnealusel ühtlustamisel saab lähtepunktina kasutada käesoleva suunisdokumendi sõnastikus esitatud määratlusi.

Kokkuvõttes aitaks ühetaoline lähenemisviis selles valdkonnas:

- suurendada võrreldavust (riigi tasandil ja ELis);
- suurendada SOGIESC-mõistete sobivust ja usaldusväärsust;
- suurendada võimalusi ühendada eri andmeallikaid edasiseks analüüsiks ja võrdõiguslikkuse kohta teavitamiseks;
- vähendada ajakulu, kulusid ja tarbetuid kattuvusi andmeallikates.

3.3.2. Juhised

Liikmesriikidel ja SOGIESCil põhinevate andmete kogumises osalevatel või selle eest vastutavatel asutustel/organitel soovitatakse võtta alljärgnevas loetelupunktides kirjeldatud 12 meetet.

- Aluseks tuleks võtta kõige viimased sotsioloogia ja sotsiaalpsühholoogia valdkonna uuringute tulemused seoses SOGIESCiga, et suurendada võimalike andmekogujate ja -kasutajate teadlikkust järgmiste terminite sotsiaalsest käsitlusest: bioloogiline ja sotsiaalne sugu, sooidentiteet, sooline eneseväljendus, seksuaalne sättumus ja sootunnused.
- Tagada tuleks struktureeritud konsulteerimine kõigi asjaomaste LGBTIQ-kogukondade esindajatega, et i) teha kindlaks kõige asjakohasemad andmete eristamise kategooriad / enesemääratlust käsitlevad uuringuküsimused ning ii) jõuda kokkuleppele kasutatavate mõistete osas. Kooskõlas [ÜRO inimõigustepõhise lähenemisviisiga andmetele](#) peaks kogukonnaga võimalikult palju konsulteerima ja kogukond peaks osalema igal uuringutegevuse tasandil, sealhulgas küsimustike ja mõõtmisaluste väljatöötamise etapis.
- Kogukonnaga konsulteerimise tulemustest lähtudes tuleks nõu pidada ka järgmiste isikutega: i) uuringumetoodika eksperdid; ii) uuringute ülesehituse eksperdid; iii) haldusandmete (nt riiklikud registrid, loendused jms) kogumisel osalevad andmeksperdid. Nende konsultatsioonide ajal tuleks arutada küsimusi ja probleeme, mis on seotud võimalike eristuskategooriate/uuringuküsimustega (sh SOGIESCi lähendnäitajad) eri andmekogumites. Konsultatsioonide käigus tuleks jõuda kokkuleppele selles, millised on kõige tulemuslikumad, sobivamad ja usaldusväärsemad lähenemisviisid LGBTIQ-inimeste kohta andmete kogumiseks ja kasutamiseks. Ühtlasi saab nende konsultatsioonide tulemusi arvesse võtta asjaomaste kategooriate mõõtmise standardite või heade tavade väljatöötamisel.
- Vajaduse korral tuleks küsimused/kategooriad (eelkõige sellised küsimused/kategooriad, mis ei ole üheselt mõistetavad) läbi vaadata ja neid muuta, et parandada vastamismäära. Sellisel läbivaatamisel ja muudatuste tegemisel saab lähtuda kogukonnaga konsulteerimise tulemustest.
- Asjaomaste konstruktide kajastamiseks tuleks kasutada täpseid ja eelarvamustest vabasid termineid. Kasutatavates küsimustes peaks olema selgelt täpsustatud, milliseid komponente mõõdetakse (nt bioloogiline või sotsiaalne sugu, sooidentiteet, sootunnused, seksuaalne sättumus). Hoolt tuleb kanda selle eest, et

üht konstrukti ei kasutataks teise lähendina⁶⁷. Sellega seoses tuleks nõuetekohaselt arvesse võtta [käesoleva suunisdokumendi suuniseid 4.1–4.4](#).

- Hoolikalt tuleb kaaluda eri andmeallikate (haldusregistrid/loendused/uuringuandmed jms) suhtes kohaldatavate nõuete erinevusi ja eri andmeallikates ühesuguste kategooriate kasutamise teostatavust/võimalikkust.
- Soovitav on i) dokumenteerida SOGIESCiga seotud põhikriteeriumid ja liigitamise menetlused, ii) dokumenteerida nende kriteeriumide ja menetluste eelistatavad kooslused ning iii) teavitada andmete kasutajaid kontseptsioonidest, millel need kriteeriumid ja menetlused põhinevad.
- Nõuetekohaselt tuleks arvesse võtta [võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise parandamist käsitlevate suuniste](#) 9. suunist „Võrdõiguslikkuse andmete valiidsuse ja usaldusvääruse suurendamine“ ja 11. suunist „Võrdõiguslikkuse andmete võrreldavuse parandamine“.
- Andmeallikate kindlakstegemise (käesoleva suunisdokumendi suunis 3.2) tulemuste põhjal tuleks kindlaks teha andmeallikatevahelised ja ajalised sarnasused ja erinevused kasutatavates kategooriates/määratlustes.
- Nõuetekohaselt tuleks arvesse võtta käesoleva suunisdokumendi suunist 3.4, st arvestada SOGIESCI käsitleva teabega kõigis poliitikapõhimõtetes, et lõimida ELi ja riiklikesse uuringutesse i) SOGIESCI mõistete kokkulepitud määratlused/eristuskategooriad ning nende määratluste/kategooriate nõutavad kombinatsioonid; ii) küsimused, millega mõõdetakse diskrimineerimist/ohvristamist SOGIESCI alusel.
- Kõigis poliitikapõhimõtetes tuleks suuremal määral arvesse võtta ja korrapäraselt kasutada kokkulepitud SOGIESC-kategooriaid, et eristada kõiki Euroopa statistikasüsteemi jaoks kogutavaid andmeid.
- Tugevdada tuleks eri riiklike ja rahvusvaheliste võrdõigusorganite koostööd, et parandada ja koordineerida andmete kogumist SOGIESCI alusel.

⁶⁷ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 6.

3.4. SOGIESC-teabe arvestamine kõigis riiklikes ja ELi tasandi uuringutes

Andmekogujad ja -kasutajad vajavad mitmesuguseid teineteist täiendavaid võrdõiguslikkuse andmete allikaid, et võimaldada tõenduspõhist poliitikakujundamist ja hinnata LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse olukorda. Võrdõiguslikkuse ja mittediskrimineerimise valdkonna poliitikameetmete mõju asjakohaseks hindamiseks vaja koguda korrapäraselt andmeid kõigi diskrimineerimise aluste ja kõigi asjaomaste õigusaktidega reguleeritud eluvaldkondade kohta. Jõupingutustes, mille eesmärk on koguda rohkem ja paremaid andmeid võrdõiguslikkuse kohta, tuleb aga arvesse võtta ELi andmekaitseenorme, mille kohaselt tohivad riigid isikuandmeid koguda üksnes „täpselt ja selgelt kindlaksmääratud ning õiguspärastel eesmärkidel“ ning kooskõlas põhimõttega, et andmed peavad olema „asjakohased, olulised ja piiratud sellega, mis on vajalik nende töötlemise eesmärgi seisukohalt“⁶⁸.

3.4.1. Põhjendus

3.4.1.1. Loendused

Võrdõiguslikkuse andmete väärtuslikud allikad võivad olla loendused, suuremahulised riiklikud ja rahvusvahelised uuringud ning haldusandmed. Nende andmeallikate puhul on aga kogutavad andmed sageli piiratud.

Loendused annavad teavet rahvastiku suuruse, koosseisu ja ruumilise jaotuse ning ka sotsiaal-majanduslike ja demograafiliste tunnuste kohta. Iga isiku kohta kogutakse loendusandmeid registritest, küsimustike abil või korraga mitmest andmeallikast.

ELis kaitstakse tundlike isikutunnuste alusel eristatud isikuandmete kogumist põhiseaduste, ELi andmekaitseõiguse ja [Euroopa Liidu põhiõiguste harta](#) alusel. Kehtivate ELi õigusaktide kohaselt tuleb igas loenduses koguda ja küsida teavet **soo** kohta. Kõnealune küsimus on kohustuslik ja lubatud vastusekategoriad on „mees“ või „naine“⁶⁹. See on tekitanud probleeme LGBTIQ-inimestele, pidades silmas, et osa transsoolisi, alternatiivse sooidentiteediga ja intersoolisi inimesi ei saa jaotada bioloogilise ja/või sotsiaalse soo binaarse süsteemi järgi. Piiratud valikuvariantidega jäetakse seega osa inimesi kõrvale ja see omakorda mõjutab andmete valiidsust. Riikides, kus ametlikel dokumentidel on seaduse kohaselt lubatud märkida muid

⁶⁸ [Isikuandmete kaitse üldmääruse](#) artikli 5 lõike 1 punkt c ja põhjendus 39.

⁶⁹ Eurostat (2019), [EU legislation on the 2021 population and housing censuses: Explanatory notes](#) (ELi õigusaktid rahva ja eluruumide 2021. aasta loenduste kohta: selgitavad märkused) Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 66.

markereid kui vaid „mees“ või „naine“ (nt Austria,⁷⁰ Saksamaa,⁷¹ Taani,⁷² Itaalia,⁷³ Malta⁷⁴ ja Madalmaad⁷⁵), võivad binaarse soosüsteemiga piirduvad valikuvariandid ühtlasi sundida vastajaid esitama vaatevõtte oma ametliku õigusliku seisundi kohta. Saksamaal⁷⁶ kasutatakse loenduste sooküsimustes muu hulgas kategooriaid „alternatiivse sooidentiteediga“ ja „rahvastikuregistrisse kandmata“ ning Malta⁷⁷ kategooriat „muu“, kuid üksnes niivõrd, kui võrd see vastab rahvastikuregistri kande. Austrias, Taanis ja Madalmaades tuginetakse rahvaloenduste korraldamise asemel haldusandmetele. Itaalias aga sisaldas 2022. aasta loendus üksnes variante „mees“ ja „naine“⁷⁸.

Üldjoontes kogutakse loendustes isikuandmete eriliikide (nt seoses SOGIESCiga)⁷⁹ kohta teavet harva. Asjaolul, et loendused ei sisalda SOGIESCiga seotud küsimusi, on laiem mõju, arvestades et loendusi kasutatakse sageli eri liiki uuringute valimialusena. Seepärast on oluline rõhutada, et andmekaitseenormid ei takista võrdõiguslikkuse andmete kogumist statistilisel eesmärgil ning et andmekaitsepõhimõtteid ei kohaldata anonüümse teabe ega selliste isikuandmete suhtes, mis on muudetud anonüümseks nii, et andmesubjekti ei ole võimalik (enam) tuvastada⁸⁰. Seni on Malta ainus ELi liikmesriik, kus loendusse on lisatud konkreetsed küsimused seksuaalse sättumuse ja sooidentiteedi kohta⁸¹. Kui vaadata EList kaugemale, on sooidentiteediga seotud loendusküsimused kasutusel Ühendkuningriigis, Kanadas ja Austraalias ning Nepalisis, Indias ja Pakistanis on

⁷⁰ Austria rahandusministeerium (2023), [Changing Assigned Sex](#) (Määratud soo muutmine). Tasub märkida, et need soomarkerid piirduvad intersooliste inimestega.

⁷¹ Antidiskriminierungsstelle des Bundes (2023), [Male – Female – Diverse: The ‘third option’ and the General Act on Equal Treatment](#) (Mees – naine – muu: kolmas variant ja võrdset kohtlemist käsitlev üldakt). Ei ole selge, kas kõnealuseid soomarkereid saab kasutada nende mittebinaarsete inimeste puhul, kes ei ole intersoolised.

⁷² TGEU (2014), [Denmark: X in Passports and New Trans Law Works](#) (Taani: soomarker X passides ja transsoolisi käsitlevad uued õigusnormid toimivad).

⁷³ Baska, M., Milton, J. (2022), [Italian court recognises non-binary person’s gender identity in historic first](#) (Itaalia kohus tunnustas esmakordselt mittebinaarse isiku sooidentiteeti), Pink News.

⁷⁴ Human Rights Directorate (2020), [Legal Gender Recognition and Bodily Integrity](#) (Soo õiguslik tunnustamine ja kehaline puutumatus).

⁷⁵ Madalmaade valitsus (2022), [Changing the registration of gender on official documents](#) (Ametlikes dokumentides registreeritud soo muutmine).

⁷⁶ Statistische Ämter des Bundes und der Länder (2022), https://www.zensus2022.de/DE/Wer-wird-befragt/Musterfragebogen_Uebersicht/Fragebogen.html?nn=610864 \ "Haushaltebefragung.

⁷⁷ Malta statistikaamet, [Census](#) (Malta rahvaloendus).

⁷⁸ ISTAT (2022), [Popolazione e Abitazioni: Documentazione](#).

⁷⁹ [Isikuandmete kaitse üldmääruse](#), artikli 9 kohaselt hõlmavad isikuandmete eriliigid „isikuandmeid, millest ilmneb rassiline või etniline päritolu, poliitilised vaated, usulised või filosoofilised veendumused või ametiühingusse kuulumine“ ning „geneetilisi andmeid, füüsilise isiku kordumatuks tuvastamiseks kasutatavaid biomeetrilisi andmeid, terviseandmeid või andmeid füüsilise isiku seksuaalelu ja seksuaalse sättumuse kohta“.

⁸⁰ Vt: Euroopa Komisjon (2021), [võrdõiguslikkuse andmete ümarlaud, september 2021; suunis rassilisel või etnilisel päritolul põhinevate võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise kohta](#), 4. põhimõte.

⁸¹ Malta statistikaamet, [Census](#) (Malta rahvaloendus).

loendusi muudetud, et kaasata mittebinaarsed bioloogilise või sotsiaalse soo kategooriad⁸².

Kui puuduvad konkreetsed küsimused SOGIESCi kohta, saab LGBTIQ-inimeste reaalsusest teatava ettekujutuse lähendteabe abil, näiteks küsimustega järgmise kohta: i) loendusel osaleva inimese partner; ii) loendusel osaleva inimese suhe leibkonna teiste liikmetega; iii) loendusel osaleva inimese partneri / leibkonna liikmete bioloogiline sugu. Sellist lähendteavet on hakatud viimastel aastatel koguma üha rohkem, peamiselt seepärast, et suurenenud on nende riikide arv, kus samasoolised paarid saavad registreerida kooselu või seaduslikult abielluda. 2021. aasta loendusi käsitleva ELi määruse⁸³ kohaselt on liikmesriikidel kohustus esitada andmeid kategooriate „Abielus või registreeritud kooselus vastassoo esindajaga“ või „Abielus või registreeritud kooselus samasoolisega“ kohta. Samal ajal on vastavate õigusnormide kohaselt keelatud eristada kategoorias „Partnerid registreerimata kooselus“ vastassooliste ja samasooliste partnerite vahel,⁸⁴ mistõttu on keerulisem koguda andmeid nende samasooliste paaride arvu kohta, kes ei ole abielus ega registreeritud kooselus.

Ehkki samasooliste kooselu andmeid kasutatakse sageli seksuaalse sättumuse lähendina, annavad need piiratud teavet. Need andmed ei kajasta inimesi, kes ei ole parasjagu suhtes või ei soovi avaldada teavet oma kooselu kohta. Samuti ei kajasta need andmed vastajaid, kes on vastamise ajal kooselus vastassoost partneriga; seetõttu jäävad eeskätt loendamata bi- ja panseksuaalsed inimesed ning ka need transinimesed, kelle sotsiaalne sugu ei ole seaduslikult registreeritud.

Tekstikast A4. SOGIESC-küsimused Malta rahvaloendusel

Küsimus nr 5

Märkige oma registreeritud sugu (märkige ainult üks variant).

- Mees
- Naine
- Muu

Küsimus nr 7

Kas Teie sooidentiteet vastab Teie registreeritud soole?

⁸² National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 114.

⁸³ [Määrus \(EL\) 2017/543](#).

⁸⁴ Eurostat (2019), „EU legislation on the 2021 population and housing censuses – Explanatory Notes“, Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 66–67.

- Jah – (jätkake küsimusega nr 9)
- Ei

Küsimus nr 8

Märkige, millise sooga Te end samastate?

(ava tekstiväli)

Küsimus nr 9

Milline järgmistest sõnadest kirjeldab kõige paremini Teie seksuaalset sättumust? (Märkige ainult üks variant)

- Heteroseksuaalne
- Gei või lesbi
- Biseksuaalne
- Muu (täpsustage)

Märkused, mida arvesse võtta.

Sellel loendusel on teatavad piirangud. Küsimuses nr 5 on kategooria „Muu“ seotud konkreetselt registreeritud sooga, seega ei tohiks selle küsimuse alusel hinnata mittebinaarsete või intersooliste inimeste osakaalu. Küsimuses nr 7 küsitakse, kas vastaja sotsiaalne sugu erineb tema registreeritud soost, mitte sünnipärasest soost. Seega kajastab see küsimus üksnes nende transsooliste vastajate andmeid, kelle sotsiaalne sugu ei ole veel õiguslikult tunnustatud. Küsimuse nr 9 valikuvariandid on samuti piiratud, näiteks ei ole kaasatud aoseksuaalsust.

3.4.1.2. Suuremahulised uuringud

Kui enamiku riikide loendustes SOGIESC-andmeid endiselt ei koguta, siis rahvastikupõhiste uuringute puhul tundub olukord olevat muutumas. **Suuremahulised uuringud** on tõhus töövahend, mis võimaldab koguda põhjalikke andmeid võrdõiguslikkuse kohta. Rahvastiku-uuringud põhinevad kogurahvastiku suhtes representatiivsel valimil, näiteks [tööjõu-uuring](#), [sissetulekuid ja elamistingimusi käsitlev ELi statistika](#) (EU-SILC) ja riiklikud terviseküsitlusuuringud.

Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsioon tõdes hiljuti avaldatud aruandes, et SOGIESCi kohta on oluline koguda **representatiivseid** andmeid⁸⁵. Representatiivsus

⁸⁵ OECD (2020), [Over the Rainbow? The Road to LGBTI Inclusion](#) (LGBTI-inimeste kaasamise tegevuskava), OECD Publishing, Pariis, lk 29.

näitab, mil määral vastavad valimi tunnused (nagu selle koosseis SOGIESCi seisukohast) selle üldkogumi tunnustele, kelle hulgast valim on vastavalt kehtestatud eeskirjadele moodustatud. Nagu on osutatud [võrdõigusslikkuse andmete kogumise ja kasutamise parandamist käsitlevates suunistes](#), võib representatiivsust „negatiivselt mõjutada see, kui valim on liiga väike, kui sellesse ei kuulu piisaval arvul sihtkogumisse kuuluvaid isikuid või kui konkreetsed elanikkonnarühmad jäetakse andmekogumisest süstemaatiliselt algusest peale välja (keeleliste raskuste, puude jne tõttu)”⁸⁶.

Mitu ELi ja Euroopa Majanduspiirkonna riiki on rahvastikupõhistesse uuringutesse juba lisanud SOGIESCiga seotud küsimused⁸⁷. Belgias,⁸⁸ Taanis,⁸⁹ Soomes,⁹⁰ Prantsusmaal,⁹¹ Iirimaa,⁹² Madalmaades,⁹³ Rootsis⁹⁴ ja Norras⁹⁵ on korraldatud uuringuid, milles on küsitud nii seksuaalse sättumuse kui ka sooidentiteedi kohta. Saksamaal,⁹⁶ Itaalias,⁹⁷ Hispaanias⁹⁸ ja Islandil⁹⁹ on uuringutes kasutatud seksuaalse sättumusega seotud küsimusi. Itaalias viiakse katseprojektina läbi diskrimineerimisalast uuringut, mis sisaldab seksuaalse sättumuse ja sooidentiteediga seotud küsimusi. Portugalis on kavas korraldada soolise vägivalla uuring, mis sisaldab samuti küsimusi seksuaalse sättumuse, sooidentiteedi ja sootunnuste kohta¹⁰⁰. Selle uuringu puhul on eriti oluline aspekt see,

⁸⁶ Euroopa Komisjon (2018), [Suunised võrdõigusslikkuse andmete kogumise ja kasutamise parandamise kohta](#), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 21.

⁸⁷ Täielik loetelu OECD riikide avalik-õiguslike asutuste 2018. aasta seisuga korraldatud üleriigiliselt representatiivsetest uuringutest, milles on küsitud seksuaalse sättumuse ja sooidentiteedi kohta, on esitatud väljaandes OECD (2019), [Society at a Glance 2019: OECD Social Indicators](#) (Ülevaade ühiskonnast 2019: sotsiaalvaldkonna näitajad), OECD Publishing, Pariis, lk 52–56. Lisateavet liikmesriikide kogutavate andmete kohta saab ka järgmisest väljaandest: Euroopa Komisjon (2017), [Data collection in relation to LGBTI People](#) (Andmete kogumine LGBTI-inimeste kohta), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg.

⁸⁸ Soolise võrdõigusslikkuse instituut (Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen) (2022), [Enquête #YouToo?](#).

⁸⁹ Statens Serum Institut (2019), [Projekt SEXUS](#).

⁹⁰ Soome tervise ja heaolu instituut (2021), [School Health Promotion Study](#) (Uuring terviseedenduse kohta koolides).

⁹¹ Institut National D'Études Démographiques (2020), [VIRAGE](#).

⁹² Iirimaa statistikaamet (Central Statistics Office) (2019), [General Household Survey](#) (Üldine leibkonnauuring).

⁹³ Madalmaade statistikaamet (2021), [Safety Monitor](#) (Ohutusala seire).

⁹⁴ Rootsi terviseamet (2022), [terviseküsitlusuuring](#).

⁹⁵ Norra statistikaamet (2021), [Quality of Life in Norway](#) (Elukvaliteet Norras).

⁹⁶ Saksamaa majandusuuringute instituut (DIW Berlin) (2022), [Socio-Economic Panel](#) (Sotsiaal-majanduslik paneeluuring).

⁹⁷ Itaalia statistikaamet (Istituto Nazionale di Statistica) (2015), [Survey on discriminations by gender, sexual orientation and ethnic origin](#) (Soo, seksuaalse sättumuse ja etnilise päritolu alusel toimuva diskrimineerimise uuring).

⁹⁸ Hispaania statistikaamet (Instituto Nacional de Estadística) (2006), [Health and Sexual Behaviour Survey](#) (Tervise- ja seksuaalkäitumise uuring).

⁹⁹ Islandi terviseamet (2022), [Health and Wellbeing Study](#) (Tervise- ja heaolu-uuring).

¹⁰⁰ ÜRO inimõiguste ülemvoliniku büroo (2018), [Report of the Independent Expert on protection against violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity: Responses by the Portuguese Authorities](#) (Seksuaalse sättumuse ja sooidentiteedi alusel toimuva diskrimineerimise ja vägivalla eest kaitsmise valdkonna sõltumatu eksperdi aruanne: Portugali ametiasutuste vastused), lk 3.

et kaasatakse ka sootunnused, arvestades et üheski rahvastiku-uuringus ei ole vastajatelt küsitud intersoolisuse / sootunnuste variatsioonide kohta¹⁰¹.

3.4.1.3. Haldusandmed

Haldusandmed on üksnes statistilisel eesmärgil kogutavatest andmetest (sh loendus- ja uuringuandmed) eraldiseisvad. Haldusandmete puhul on tegemist avaliku sektori asutuste kogutavate andmetega. Tavaliselt kogutakse haldusandmeid muul otstarbel kui statistika koostamine,¹⁰² nt maksueesmärkidel või sündide ja surmade registreerimiseks.

Erinevalt uuringutest saadavatest andmetest hõlmavad haldusandmed sageli üldkogumit (nt kõiki maksumaksjad) ning võivad pakkuda teavet, mida muul viisil ei kogutaks. Haldusandmeid on võimalik koguda sagedamini kui statistilisel eesmärgil kogutavaid andmeid. Näiteks seoses LGBTIQ-inimeste olukorraga Euroopas otsitakse haldusandmeid enamasti registrikannetest, mis on seotud i) õiguslikult tunnustatud kooselu (abielu vm) registreerinud samasooliste inimeste arvu või ii) nende üksikisikute arvuga, kelle puhul on antud luba sünnipärase soo andmete muutmiseks.

Ehkki haldusandmed võivad olla kasulikud, kaasneb nendega arvukalt probleeme ning need ei pruugi sobida SOGIESC-andmete allikaks. Haldusandmete kogumise tegevust ei koordineerita ega jälgita samal viisil nagu statistiliste andmete kogumise tegevust. Mõnel juhul puuduvad rühma tasandil andmed sootuks¹⁰³. Samuti võib muutujate ring olla piiratud, näiteks juhul, kui juriidilise soo kohta kogutakse andmeid, kuid sooidentiteedi kohta mitte. Paljudel juhtudel kogutakse SOGIESC-andmeid, ilma et selleks oleks konkreetne õiguslik alus või põhjus (näiteks raamatukogukaardi taotlemisel); seda võidakse tajuda privaatsuse rikkumisena ning seetõttu võib mõni LGBTIQ-inimene teatava teenuse kasutamisest hoiduda¹⁰⁴.

3.4.1.4. Lähendnäitajate kasutamine

Lähendnäitaja on näitaja, millega kirjeldatakse ligikaudselt nähtust, mis on küll näitajaga seotud, kuid mida ei ole võimalik objektiivsemal viisil otseselt mõõta. Selleks et näitajat

¹⁰¹ OECD (2019), [Society at a Glance 2019: OECD Social Indicators](#) (Ülevaade ühiskonnast 2019: sotsiaalvaldkonna näitajad), OECD Publishing, Pariis, lk 15.

¹⁰² Euroopa Komisjon (2016), [Võrdõiguslikkuse andmete Euroopa käsiraamat \(2016. a versioon\)](#), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, punkt 2.1.1.

¹⁰³ Näiteks terviseandmebaasides ei määratleta intersoolisi inimesi statistilise analüüsi otstarbel konkreetselt intersooliste inimestena ning seetõttu jäävad intersoolised inimesed andmebaasidest välja. Vt: Sloveenia võrdõiguslikkuse amet (2022), [Special report. The Situation of Intersex People in Medical Procedures](#) (Eriaruanne: intersoolised inimesed ja meditsiinilised protseduurid), Võrdõiguslikkuse amet, Ljubljana.

¹⁰⁴ Ashley, F. (2021), [Recommendations for Institutional and Governmental Management of Gender Information](#) (Soovitused soolase teabe haldamiseks institutsioonilisel ja valitsuse tasandil), *New York University Review of Law & Social Change*, 44(4): 489–528, lk 504, 514–515.

saaks lähendnäitajana kasutada, peab see olema tihedalt seotud selle näitajaga, mida see asendab.

[ÜRO inimõiguste ülemvoliniku büroo inimõigustepõhise lähenemisviisiga andmete](#) on ette nähtud, et andmekogum peab põhinema enesemääratlusel, mis tähendab, et andmekogumi parameetreid ei saa väline pool peale suruda ning neid ei saa määrata imputeerimise ega lähendnäitajate abil. Peamine asendusvastajate kasutamisega kaasnev probleem on see, et tulemuseks olevad andmed ei kajasta seda, mida isik oleks enda kohta ise vastanud¹⁰⁵. Seega on üksikisikute SOGIESCiga seotud enesemääratluse kohta kogutav teave lähendnäitajatel põhineva teabe suhtes ülimuslik.

Paljudes liikmesriikides kogutakse rahvastiku-uuringute või loenduste abil korrapäraselt andmeid, mida saab kasutada SOGIESC-andmete ligikaudse lähendina (nt vastaja ja tema partneri bioloogilise sooga seotud küsimuste vastuseid kasutatakse lähendina andmete saamiseks LGBTIQ-inimeste koosluste kohta). Sedalaadi teave on tõenäoliselt mitmel põhjusel ebatäpne. Näiteks jäetakse seejuures arvestamata transinimesed, kelle sotsiaalne sugu ei ole õiguslikult tunnustatud, või bi- või panseksuaalsed inimesed, kes on suhtes vastassoolise inimesega. Seega tuleks sellist teavet kasutada üksnes juhul, kui SOGIESC-andmete kogumiseks puuduvad muud võimalused.

Teatavatel juhtudel võib vaja olla, et üks inimene esitab vastused teis(t)e eest (nt vastasündinute kohta andmete kogumisel), kuid see põhjustab tõenäoliselt alaloendust. Näiteks kui statistika põhineb üksnes sünnieelsetel uuringutel (sootunnuste variatsiooniga inimeste andmete lähendina), jäävad loendamata isikud, kelle sootunnuste variatsioonid ilmnevad hilisemas elus. Samamoodi ei sobi sotsiaalse ja bioloogilise soo tunnuste esmamõõtmisel lähendnäitjaks tavapärased binaarse soosüsteemi tunnused, eeskätt seksuaalselt mitmekesiste ja alternatiivse sooidentiteediga elanikkonnarühmade puhul¹⁰⁶. Kui transsooliste inimeste arvu või osakaalu hindamiseks kasutatakse lähendnäitajana registreeritud sooandmete muutmiste arvu, võib see põhjustada alaloendust, sest kõik transinimesed ei saa või ei soovi lasta oma sugu õiguslikult tunnustada. Samuti võib see tekitada ebatäpsusi, sest kaasata võidakse intersoolised inimesed, kes ei identifitseeri end transsoolisena. Lähendandmete usaldusväärsust on võimalik parandada kaalumiseega, mis põhineb teiste riikide hinnangulistel andmetel soo õiguslikku tunnustamist taotlevate transinimeste osakaalu kohta. See on aga võimalik üksnes juhul, kui riikide õigusaktid on

¹⁰⁵ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 50.

¹⁰⁶ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 44.

võrreldavad, sest õiguslikel takistustel võib olla märkimisväärne mõju soo õiguslikku tunnustamist taotlevate inimeste arvule.

Tekstikast A5. Lähendnäitajate kasutamine sissetulekuid ja elamistingimusi käsitleva ELi statistika leibkonnauuringus

Sissetulekuid ja elamistingimusi käsitleva ELi statistika leibkonnauuring sisaldab küsimust kõigi leibkonnaliikmete soo ja perekonnaseisu kohta¹⁶⁶. Samasoolisi paare käsitlevas märkuses täpsustatakse, et perekonnaseisu alla kuulub ka registreeritud kooselu. Nende küsimuste kombinatsioon võib aidata hinnata samasooliste paaride osakaalu, ehkki see teave kajastab üksnes abielus või registreeritud kooselus olevaid samasoolisi paare.

[Sugu] (*kõigi leibkonnaliikmete puhul eraldi*)

- Mees
- Naine

[MÄRKUS. Kõik vähemalt 16-aastased praegused leibkonnaliikmed]

[Perekonnaseis] (*kõigi leibkonnaliikmete puhul eraldi*)

- Pole kunagi abielus olnud
- Abielus
- Lahus elav
- Lesk
- Lahutatud

[MÄRKUS. Kõik vähemalt 16-aastased praegused leibkonnaliikmed. Mõnes riigis kehtivad kooselu registreerimiseks õigusnormid (enamikus riikides puudutab see samasooliste kooselused, mis on võrdsustatud abieluga). Seda teavet tuleb käsitleda ühtlustatud viisil ja registreeritud kooselus olevaid partnereid tuleks käsitada abielus olevatena ning liigitada nad koodi 2 alla, kui kooselu kestab, või vastavalt vajadusele koodide 3–5 alla (lahuselu korral või kui tegemist on lesega jne).]

Eurostat ja liikmesriigid sageli ei erista andmeid nii, et nende alusel saaks hinnata samasooliste paaride osakaalu, vaatamata sellele, et teave on kättesaadav. Paremate andmete puudumisel võib selline eristamine olla kasulik abivahend.

3.4.2. Juhised

Liikmesriikidel ja SOGIESCil põhinevate andmete kogumises osalevatel või selle eest vastutavatel asutustel ja organitel soovitatakse võtta SOGIESCiga seotud teavet arvesse kõigis poliitikapõhimõtetes. Alljärgnevates loetelupunktides kirjeldatakse üksikasjalikumalt küsimusi, mida liikmesriigid peaksid arvesse võtma.

- Kui loendustes ei koguta andmeid SOGIESCI kohta, tuleks loendusi täiendada korrapäraste valimiuuringutega, mis sisaldavad SOGIESCI tunnuseid kajastavaid küsimusi/moduleid.
- Uuringute väljatöötamisel või andmete kogumisel [Euroopa statistikasüsteemi](#) raames – [tööjõu-uuringu](#) ning [sissetulekuid ja elamistingimusi käsitleva ELi statistika](#) kaudu – peaksid liikmesriigid süstemaatiliselt kaasama SOGIESCil põhinevat teavet. Samuti on võimalik lisada valikulisi küsimusi enesemääratluse kohta. SOGIESCil põhineva teavet saab ühtlasi koguda teemakohaste uuringumodulete väljatöötamise ja läbiviimisega, näiteks seoses järgmisega: i) kogemused seoses diskrimineerimisega eri eluvaldkondades; ii) eelarvamustest ajendatud ahistamine ja vägivald; iii) teadlikkus õigustest ning iv) diskrimineerimise juhtumitest teatamine.
- Interseksionaalse (läbipõimunud) ebavõrdsuse kajastamiseks peaksid liikmesriigid kasutusele võtma eraldiseisvad näitajad ja uuringuküsimused, mis on konkreetselt seotud tajutava mitmekordse (sh SOGIESCI alusel) diskrimineerimise ja ebavõrdsusega eri eluvaldkondades.
- Kui see on asjakohane ja võimalik, peaksid liikmesriigid tagama, et nende SOGIESC-andmete kogum ei piirduks üksnes täiskasvanute andmetega. Ehkki mitme peamise andmekaitsealase õigusakti (sh [isikuandmete kaitse üldmäärus](#)) alusel on alaealistele tagatud suurem kaitse, on Euroopa uuringute tulemuste kohaselt oluline koguda andmeid ka alla 18-aastaste kohta. Näiteks kogus FRA oma teises LGBTIQ-inimeste uuringus andmeid 15–17-aastastelt noortelt¹⁰⁷. Vaatamata sellele, et [isikuandmete kaitse üldmääruse](#) kohaselt on uuringutes osalemise soovitatav vanusepiir 16, võivad liikmesriigid õigusaktidega kehtestada madalama vanusepiiri, kuid see ei tohi olla vähem kui 13 aastat ([artikli 8 lõige 1](#)¹⁰⁸).
- Kui SOGIESC-aspekte ei saa uuringus otseselt mõõta, peaksid liikmesriigid kaaluma võimalust kasutada küsimust, mis käsitleb seost vähemusrühmadega. Kui uuringusse ei ole võimalik lisada vähemalt nelja täiendavat küsimust (seksuaalse sättumuse, sooidentiteedi, soolise eneseväljenduse ja/või sootunnuste erinevuste kohta), saab teise võimalusena vastajatelt küsida, mil määral on nad seotud muude vähemusrühmadega, ja esitada loetelu asjakohaste näidetega, sh LGBTIQ-inimeste hulka kuuluvus (see lähenemisviis on aga vähem täpne). Seejuures tuleks selgitada, mida vähemusrühm endast kujutab (SOGIESCI seisukohast), või vastav määratlus.

¹⁰⁷ Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet (2020), [A long way to go for LGBTI equality](#) (LGBTI-inimeste võrdõiguslikkusele on minna veel pikk tee), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg.

¹⁰⁸ [Isikuandmete kaitse üldmääruse](#) artikli 8 lõige 1.

Selgituste andmisel saab lähtuda [käesoleva suunisdokumendi lisas olevas sõnastikus esitatud määratlustest](#).

- Liikmesriigid peaksid suurendama nende inimeste arvu, kes muidu ei oleks uuringuvalimites piisavalt esindatud seetõttu, et nende osakaal üldpopulatsioonis on väike; sel eesmärgil tuleks valimeid võimendada.
- Kui teatavas kategoorias on sisuka analüüsi tegemiseks liiga vähe vastajaid (nt võrreldes naiste ja meeste arvuga liiga vähe mittebinaarseid vastajaid), peaksid liikmesriigid juhtima tehnilistes aruannetes tähelepanu asjaolule, et valimi/lahtri maht on usaldusväärsete andmete saamiseks liiga väike, ning märkima, miks ei saa teatavaid kategooriaid põhianalüüsi kaasata. See suurendab nähtavust ja tagab, et tõlgendused ei ole liialt lihtsustatud.
- Liikmesriigid peaksid soodustama SOGIESCI kaasamist kestevuuringutesse (uuringud, milles kogutakse korduvalt andmeid samade isikute kohta pikema aja jooksul, nt paneeluuringud), et võimaldada hinnata individuaalseid muutusi aja jooksul.
- Kui eriliiki isikuandmete kogumise eesmärk ei ole selge, on liikmesriikidel soovitatav märkida andmete kogumise õiguslik alus ja eesmärk. Isikuandmete kaitse üldmääruse artikli 6 kohaselt on andmete kogumise õiguslikud alused nõusolek, leping, seadusjärgne kohustus, eluliste huvide kaitse, avalikes huvides oleva ülesande täitmine või õigustatud huvi. Kui küsimused on privaatsust rikkuvad ning andmete kogumiseks ei ole ühtki eespool nimetatud alust, võib see soodustada LGBTIQ-inimeste väljajätmist ning seega ajendada LGBTIQ-inimesi teatavate teenuste kasutamist vältima. Kogutavad andmed peaksid olema vajalikud, proportsionaalsed ja vastama kahju mittetekitamise üldpõhimõttele. Seega, kui SOGIESC-andmete kogumiseks ei ole õiguslikku alust, on soovitatav neid haldusandmete allikatest mitte koguda.
- Sageli küsitakse inimese sugu üksnes selleks, et tema poole korrektsel viisil pöörduda. Nendel juhtudel tasub küsida hoopis seda, kuidas inimene soovib, et tema poole pöörduks, sh pakkuda sooneutraalseid variante. Sel viisil saab inimene oma eelistusest teada anda ilma isikuandmeid jagamata. Näiteks võib küsida: „Kuidas eelistate, et Teie poole pöörduksime? Tiitliga „Proua“, „Härra“ või „Mx“ või ainult eesnimega, ei soovi tiitlit üldse“.
- Kui inimõigustel põhinevat enesemääratluse põhimõtet ei ole võimalik kohaldada, peaksid liikmesriigid kasutama olemasolevates andmeallikates sisalduvaid lähendnäitajaid/kategooriaid.

- Leibkonnauuringutes, milles üks leibkonnaliige esitab teavet teiste liikmete kohta (nn asendusvastaja, -vastamine), tuleks SOGIESCi kohta teabe kogumist võimalikult suures ulatuses vältida,¹⁰⁹ sest see on seotud tundlike andmetega, mille kogumiseks on vaja asjaomase isiku nõusolekut. Seega tuleks SOGIESCiga seotud küsimusi küsida ainult konkreetselt valimisse kaasatud vastajalt. Statistika valdkonnas mittetegutsevad organisatsioonid ja muud teadusasutused võivad vastavalt vajadusele kohaldada oma väljakujunenud tavasid, et asendada leibkondi või vastajaid, kes keelduvad küsitluses osalemast või ei ole kättesaadavad.
- Andmete kogumisel peaks andma vastajatele võimaluse ennast ise määratleda, kui see on võimalik, ja asendusvastaja korral tuleks kajastada, mida on teada selle kohta, kuidas inimene ennast ise määratleb.
- Kõigis andmete kogumise toimingutes tuleks võimalikelt vastajatelt küsida teadvat nõusolekut ning kui inimene ei soovi jagada enda või oma leibkonna liikmete isikuandmeid, ei tohiks talle selle tõttu kaasneda mingeid tagajärgi.

Selgelt peaks olema märgitud, et asendusvastaja kaudu kogutud andmed ei pruugi kajastada seda, kuidas inimene oleks ennast ise määratlenud, kui ta oleks vastanud ise, ning et see võib omakorda põhjustada tõrjutud elanikkonnarühmade alaloendamist. Seda piirangut tuleb kõnealuste andmete analüüsimisel arvesse võtta¹¹⁰.

3.5. Intersektsionaalse lähenemisviisi arvestamine SOGIESC-andmete kogumisel ja kasutamisel

„Diskrimineerimine on sageli mitmemõõtmeline ja ainult intersektsionaalne tegutsemisviis saab sillutada teed kestlikele ja lugupidavatele muutustele ühiskonnas.“

[ELI LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse strateegia 2020–2025](#)

¹⁰⁹ Uuringumoodul diskrimineerimisega seotud kogemuste mõõtmiseks, Praia grupi (Praia Group) mittediskrimineerimis- ja võrdõiguslikkusosalane rakkerühm.

¹¹⁰ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 50.

ELi liikmesriikide võrdõiguslikkusalasel õigusaktid enamasti ei sisalda sätteid mitmekordse või interseksionaalse diskrimineerimise kohta. Kui sellised sätted ongi kehtestatud, on need võrdõiguslikkuse ja mittediskrimineerimise õiguseksperptide Euroopa võrgustiku andmete¹¹¹ kohaselt riigiti erinevad. Õiguskorrale ja -sätetele vaatamata annavad uuringuandmed ja tõendid tunnistust sellest, et interseksionaalne diskrimineerimine puudutab ELis jätkuvalt paljusid inimesi.

Näiteks nähtub FRA uuringuandmetest, et inimesed kogevad diskrimineerimist mitmesugustel alustel ja eri aluste kombinatsioonina, nt vanus ja etniline päritolu või usutunnistus ja etniline päritolu (sh rändetaust)¹¹². FRA teise LGBTI-inimeste uuringu tulemuste kohaselt nimetas seksuaalset sättumust diskrimineerimise täiendava alusena 60% intersoolistest inimestest ja 46% transsoolistest inimestest. 46% biseksuaalsetest naistest ja 29% lesbilistest naistest tõdes, et on kogenud diskrimineerimist täiendavalt soo alusel. Nendest uuringus vastanud LGBTI-inimestest, kes pidasid end etnilisse vähemusse kuuluvaks (sh rändajad), märkis 35%, et on kogenud diskrimineerimist etnilise päritolu või rändetausta tõttu. Nendest vastanutest, kes pidasid end usuvähemusse kuuluvaks, osutas 28% usutunnistusele või veendumustele. Inimestest, kes pidasid end vähemusrühma kuuluvaks seetõttu, et neil on puue, märkis 33%, et viimati kogetud intsidendi puhul oli puue täiendav põhjus, miks neid ahistati. Lisaks tõdes 41% intersoolistest inimestest, et on kogenud diskrimineerimist täiendavalt sooidentiteedi ja -väljenduse alusel¹¹³.

Interseksionaalsusele pööratakse tähelepanu kõigis hiljutistes ELi võrdõiguslikkusalasel strateegiates ja tegevuskavades – neis kutsutakse üles võtma meetmeid, et võidelda interseksionaalse ja mitmekordse diskrimineerimise vastu. ELi rassismivastases tegevuskavas kutsus Euroopa Komisjon liikmesriike üles „jõudma kiiresti kokkuleppele komisjoni 2008. aasta ettepaneku suhtes, millega rakendatakse võrdse kohtlemise põhimõtet sõltumata isikute usutunnistusest või veendumustest, puudest, vanusest või seksuaalsest sättumusest“¹¹⁴. Peale selle on valdkonnas

¹¹¹ Võrdõiguslikkuse ja mittediskrimineerimise õiguseksperptide Euroopa võrgustik (2020), [A comparative analysis of non-discrimination law 2019](#) (Mittediskrimineerimisalase õiguse võrdlev analüüs 2019), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 36–37.

¹¹² FRA (2021), [Võrdõiguslikkus ELis 20 aastat pärast võrdõiguslikkuse direktiivide esialgset rakendamist](#), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Brüssel, lk 42.

¹¹³ FRA (2020), [A long way to go for LGBTI equality](#) (LGBTI-inimeste võrdõiguslikkuseni on minna veel pikk tee), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 45. FRA teisest ELi, Põhja-Makedoonia ja Serbia LGBTI-inimeste uuringust saadud tulemuste täiendav interseksionaalne analüüs: Calderon-Cifuentes, P. A. (2021), „Trans Discrimination in Europe. A TGEU analysis of the FRA LGBTI Survey 2019“ (Transsooliste diskrimineerimine Euroopas. TGEU analüüs FRA 2019. aasta LGBTI-inimeste uuringu kohta); ILGA Europe, EL*C (2022), [Intersections, Lesbian Briefing](#) (Interseksionaalsus, ülevaade: lesbid); ILGA Europe, IGLYO (2022), [Intersections, Youth Briefing](#) (Interseksionaalsus, ülevaade: noored). Edasistes ülevaadetes käsitletakse intersooliste inimeste, usu- ja etnilisse vähemusse kuuluvate inimeste, eakate LGBTI-inimeste, transsooliste jt isikute interseksionaalseid kogemusi.

¹¹⁴ Euroopa Komisjon (2020), [Teatis „Võrdõiguslik liit: ELi rassismivastane tegevuskava 2020–2025“](#), COM(2020) 565 final, Brüssel lk 6.

tegutsejad ühel nõul, et kui tegeleda diskrimineerimise probleemiga vaid ühest alusest lähtudes, ei käsitleta asjakohaselt erinevaid võimalikke ebavõrdse kohtlemise ilminguid¹¹⁵.

Tekstikast A6. Mitmekordne ja interseksionaalne diskrimineerimine

Mitmekordse diskrimineerimise puhul toimub diskrimineerimine mitmel eraldiseisval alusel.

Interseksionaalne ehk läbipõimunud diskrimineerimine on olukord, kus mitu alust toimivad ja mõjutavad üksteist vastastikku samal ajal, nii et need on lahutamatud ja tekitavad diskrimineerimise erivorme¹¹⁶.

3.5.1. Põhjendus

LGBTIQ-inimeste identiteetide ja kogemuste keerukust ei ole võimalik kajastada vaid ühe alusega, sest need hõlmavad mitmesuguseid läbipõimunud tunnuseid, mida tuleks arvesse võtta¹¹⁷. Seega on interseksionaalsete kogemuste mõistmine keske tähtsusega, et töötada välja tulemuslikke meetmeid ja põhimõtteid, mis võimaldaksid koguda sobival viisil andmeid olukordade kohta, kus diskrimineerimise eri alused on läbipõimunud või koostoimes.

3.5.2. Juhised

Liikmesriikidel ja SOGIESCil põhinevate andmete kogumises osalevatel või selle eest vastutavatel asutustel/organitel soovitatakse rakendada SOGIESC-andmete kogumisel ja kasutamisel interseksionaalset lähenemisviisi. Samuti peaksid nad sellesse protsessi kaasama kogukonnad. Alljärgnevates loetelupunktides on liikmesriikidele esitatud täiendavad soovitused.

- Liikmesriigid ja asjaomased asutused/organid peaksid välja töötama strateegiad, et i) kajastada asjakohaselt olukordi, kus diskrimineerimise eri alused on läbipõimunud või koostoimes, ning ii) võtta andmete analüüsimisel arvesse mitmekordset ja interseksionaalset diskrimineerimist. Sel eesmärgil peaksid ELi liikmesriigid kasutama võrdõiguslikkuse andmete kogumise vahendite terviklikku

¹¹⁵ FRA (2017), [Põhiõiguste aruanne 2017](#), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 58.

¹¹⁶ FRA ja Euroopa Inimõiguste Kohus (2018), [Euroopa võrdse kohtlemise õiguse käsiraamat – 2018. aasta väljaanne](#), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 59.

¹¹⁷ Vt ka EIGE (2022), [Intersectionality](#) (Interseksionaalsus).

kogumit, sealhulgas erinevaid elanikkonnarühmi ja diskrimineerimise aluseid hõlmavaid suuremahulisi kvantitatiivseid uuringuid¹¹⁸.

- Liikmesriigid ja asjaomased asutused/organid peaksid arvesse võtma läbipõimumist nii LGBTIQ-kogukonna piires (nt transsoolised lesbid võivad kogeda konkreetset diskrimineerimist, mis erineb diskrimineerimisest, mida kogevad cis-soolised lesbid või transinimesed, kes ei ole lesbilised) kui ka läbipõimumist muude kui SOGIESCiga seotud diskrimineerimisalustega (vanus, etniline päritolu, puue, usutunnistus jms).
- Liikmesriigid ja asjaomased asutused/organid peaksid kasutama võrdõiguslikkuse andmete kogumise vahendite terviklikku kogumit,¹¹⁹ sealhulgas erinevaid elanikkonnarühmi ja diskrimineerimise aluseid hõlmavaid suuremahulisi kvantitatiivseid uuringuid.
- Liikmesriigid ja asjaomased asutused/organid peaksid mitmekordse ja interseksionaalse diskrimineerimise mõõtmise kaasama kõigisse olemasolevatesse andmekogumissüsteemidesse. Näiteks puuete kohta kogutud andmed peaksid ideaaljuhul sisaldama teavet SOGIESCi ja muude võimalike tunnuste kohta, mis võivad suurendada mitmekordse diskrimineerimise või interseksionaalse ebavõrdsuse riski.
- Uuringute kaudu andmete kogumisel peaksid liikmesriigid ja asjaomased asutused/organid tagama, et valimi netomaht on piisavalt suur, et võimaldada andmete täiendavat eristamist ja interseksionaalset analüüsi. Sel eesmärgil tuleks läbi mõelda, milline valimi moodustamise meetod kõige paremini sobib. Selleks et tagada piisav valimimaht, mille tulemusena on valim täielikult esinduslik LGBTIQ-inimeste üldkogumis esinevate variatsioonide suhtes, on võimalik kasutada erinevaid valimi moodustamise strateegiaid.

3.6. Piisava eelarve ettenägemine korrapärasteks uuringuteks, et koguda

¹¹⁸ FRA (2021), [Võrdõiguslikkus ELis 20 aastat pärast võrdõiguslikkuse direktiivide esialgset rakendamist](#), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Brüssel, lk 20.

¹¹⁹ Lisateabe saamiseks vt: [Võrdõiguslikkuse andmete Euroopa käsiraamat](#); [Suunised võrdõiguslikkuse andmete kogumise ja kasutamise parandamise kohta](#).

võrdõiguslikkuse andmeid SOGIESCi kohta

3.6.1. Põhjendus

Valitsused peaksid tagama võrdõiguslikkuse andmete korrapärase kogumise, et jälgida ELi õigusest tulenevate kohustuste täitmist,¹²⁰ isegi kui haldusandmeid ei ole võimalik koguda. Sellistel juhtudel tuleks riigi/piirkondlikul tasandil eraldada piisavad eelarvevahendid, et koguda SOGIESCi kohta võrdõiguslikkuse andmeid korrapäraste riiklike/piirkondlike uuringute kaudu, mida korraldab pädev asutus.

3.6.2. Juhised

Kui SOGIESC-andmeid ei koguta korrapäraselt haldusallikate või uuringute kaudu, peaksid liikmesriigid tagama **piisavad eelarvevahendid, et koguda kõnealuseid andmeid iga 4–5 aasta järel põhjaliku riikliku uuringu abil.**

Uuringu puhul tuleks saavutada neli alljärgnevates loetelupunktides osutatud eesmärki.

- Uuringust tuleks teavitada kõiki LGBTIQ-inimeste rühmi ja aktiivselt tuleks kaasata ühendusi, kes töötavad LGBTIQ-inimeste kategooriasse kuuluvate inimestega ja nende hüvanguks. Samuti tuleks teavitada ja kaasata mitmesuguseid tõrjutud rühmi, nagu puudega LGBTIQ-inimesed, teise nahavärviga LGBTIQ-inimesed ja seksitööstuses töötavad LGBTIQ-inimesed.
- Uuring peaks kajastama kõnealuse kogukonna mitmekesisust ning hõlmama elanikkonnarühmi, kelleni on raske jõuda, sealhulgas vaesuses elavad inimesed, kodutud, seksitöötajad, rändajad, varjupaigataotlejad ja inimesed, kes ei ole oma igapäevaelus veel n-õ kapist väljas. See tähendab samuti seda, et uuringuvahendid (küsimustik ja muu kohapealseks tööks vajalik materjal) tuleks tõlkida nende raskesti ligipääsetavate rühmade asjaomastesse

¹²⁰ Nagu on osutatud [Võrdõiguslikkuse andmete Euroopa käsiraamatus](#), on liikmesriikidel võrdse tööalase kohtlemise direktiivi kohaselt sõnaselgelt lubatud, kuid mitte kohustuslik säilitada või võtta vastu õigusnorme, mis võimaldavad diskrimineerimist tuvastada „mis tahes vahenditega, kaasa arvatud statistiline tõendusmaterjal“. Peale selle on valitsused ise mitmel korral tunnistanud vajadust võrdõiguslikkuse andmete kogumise järele (Kopenhaageni deklaratsioon sotsiaalarengu kohta ja ülemaailmse sotsiaalarengu tippkohtumise tegevuskava, 19. aprill 1995, A/CONF.166/9; Durban deklaratsioon ja tegevuskava; Viini deklaratsioon ja tegevuskava, 12. juuni 1993, A/CONF.157/23; ülemaailmne puuetega inimeste tegevuskava; standardreeglid puuetega inimestele võrdsete võimaluste loomise kohta).

keeltesse, samuti tuleks tegevusse kaasata kodanikuühiskonna organisatsioonid¹²¹.

- Uuring peaks põhinema valimil, mis on piisava mahuga, et viia läbi nii üksikasjalikum analüüs kui ka kindlaks teha geograafilised, sealhulgas interseksionaalsed erinevused. See tähendab, et valimimaht peaks olema piisavalt suur, et analüüsida andmeid täiendavalt järgmiste tegurite suhtes: geograafiline jaotus, vanus, rassiline või etniline päritolu, puue, usutunnistus, sünnipärane sugu, seksuaalne sättumus, sooidentiteet/-väljendus, sootunnused jne.
- Uuringuga peaks olema võimalik koguda usaldusväärseid ja valiidsed andmeid LGBTIQ-inimeste kõigi rühmade kohta, st järgida tuleks ajakohaseid uuringupõhise mõõtmise suuniseid ja kasutada valimidisaini, mis võimaldaks jõuda ka raskesti ligipääsetavate rühmadeni.

Korrapäraseid uuringuid, milles kogutakse võrdõiguslikkuse andmeid SOGIESCI kohta, saab korraldada sõltumatu uuringuna, mis on suunatud konkreetselt nendele elanikkonnarühmadele, kes määratlevad end LGBTIQ-inimestena, või osana üldisest võrdõiguslikkuse uuringust (st uuring, milles käsitletakse ka muid kaitstavaid aluseid). Seda saab riigi (ja vajaduse korral piirkondlikul) tasandil teha pädev asutus, statistikaamet, võrdõigusorgan või teadusasutus, kellel on sobiv suutlikkus ja pädevus uuringute korraldamiseks.

3.7. SOGIESCI käsitlevate võrdõiguslikkuse andmete tõhusa kasutamise toetamine, et edendada LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkust

3.7.1. Põhjendus

Usaldusväärsed, valiidsed ja võrreldavad SOGIESC-andmed on tõenduspõhise poliitikakujundamise eelduseks, et soodustada võrdõiguslikkust ja mittediskrimineerimist ELi, riigi ja piirkondlikul tasandil. SOGIESC-andmeid käsitatakse

¹²¹ UNECE (2020), [Poverty Measurement: Guide to Data Disaggregation](#) (Vaesuse mõõtmine: juhend andmete eristamise kohta), ÜRO, New York ja Genf.

hädavajaliku elemendina LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse parandamiseks ette nähtud poliitikatsükli kõigis etappides. Seega tuleks kõnealuseid SOGIESC-andmeid süstemaatiliselt kasutada nii LGBTIQ-inimestega seotud sihtotstarbeliste poliitikapõhimõtete/meetmete kui ka ELi/riigi tasandi laiemate võrdõiguslikkusalaste raamistike väljatöötamisel, elluviimisel ja seirel.

USA teadus- ja tehnoloogianõukogu (National Science and Technology Council) on koostanud üksikasjaliku loetelu võimalikest uuringuküsimustest, mida on võimalik kasutada SOGIESC-andmete kogumisel seoses tervishoiu, eluaseme, hariduse, majandusliku kindlustatuse, turvalisuse ja õigusküsimustega¹²². Alljärgnevas kolmes loetelupunktis on esitatud mõningaid näiteid.

- „Kui palju on täiskasvanud LGBTQI+inimeste hulgas kodutuid? Kui suur on see osakaal võrreldes nende täiskasvanutega, kes ei ole LGBTQI+inimesed¹²³?“
- „Kui levinud on LGBTQI+inimeste tööalane diskrimineerimine, ahistamine või surve, nt seoses töölevõtmise, töötasu maksmise, võrdsete töövõimaluste, õiglase kohtlemise, edutamise, karjäärivõimaluste või töösuhte lõpetamisega¹²⁴?“
- „Milliste institutsionaalsete raamistike, poliitikapõhimõtete või tavadega edendatakse positiivset akadeemilist keskkonda ning aidatakse suurendada õppivate ja lõpetavate LGBTQI+inimeste osakaalu? Milliseid isiklikke, perekondlikke või kogukondlikke kaitseabinõusid kasutavad LGBTQI+inimesed, et saavutada edu hariduses ja tööturul¹²⁵?“

¹²² USA teadus- ja tehnoloogianõukogu (National Science and Technology Council) allkomitee seksuaalse sättumuse, sooidentiteedi ja sootunnuste variatsioonide andmete valdkonnas (Subcommittee on Sexual Orientation, Gender Identity, and Variations in Sex Characteristics (SOGI) Data) ning võrdsete andmete allkomitee (Subcommittee on Equitable Data) (2023), [Federal Evidence Agenda on LGBTQI+ Equity](#) (Föderaaltasandi tegevuskava andmete kogumiseks LGBTQI+inimeste õigluse huvides), USA valitsus, lk 18–33.

¹²³ USA teadus- ja tehnoloogianõukogu (National Science and Technology Council) allkomitee seksuaalse sättumuse, sooidentiteedi ja sootunnuste variatsioonide andmete valdkonnas (Subcommittee on Sexual Orientation, Gender Identity, and Variations in Sex Characteristics (SOGI) Data) ning võrdsete andmete allkomitee (Subcommittee on Equitable Data) (2023), [Federal Evidence Agenda on LGBTQI+ Equity](#) (Föderaaltasandi tegevuskava andmete kogumiseks LGBTQI+inimeste õigluse huvides), USA valitsus, lk 23.

¹²⁴ USA teadus- ja tehnoloogianõukogu (National Science and Technology Council) allkomitee seksuaalse sättumuse, sooidentiteedi ja sootunnuste variatsioonide andmete valdkonnas (Subcommittee on Sexual Orientation, Gender Identity, and Variations in Sex Characteristics (SOGI) Data) ning võrdsete andmete allkomitee (Subcommittee on Equitable Data) (2023), [Federal Evidence Agenda on LGBTQI+ Equity](#) (Föderaaltasandi tegevuskava andmete kogumiseks LGBTQI+inimeste õigluse huvides), USA valitsus, lk 25.

¹²⁵ USA teadus- ja tehnoloogianõukogu (National Science and Technology Council) allkomitee seksuaalse sättumuse, sooidentiteedi ja sootunnuste variatsioonide andmete valdkonnas (Subcommittee on Sexual Orientation, Gender Identity, and Variations in Sex Characteristics (SOGI) Data) ning võrdsete andmete allkomitee (Subcommittee on Equitable Data) (2023), [Federal Evidence Agenda on LGBTQI+ Equity](#) (Föderaaltasandi tegevuskava andmete kogumiseks LGBTQI+inimeste õigluse huvides), USA valitsus, lk 26.

Need küsimused näitlikustavad samuti seda, kuidas kajastada interseksionaalset diskrimineerimist, nt küsimus „Milliste takistustega puutuvad alaealised LGBTIQ+inimesed ja need täiskasvanud LGBTIQ+inimesed, kellel on puue, kokku tervishoiuteenuste kasutamisel juhul, kui nõutav on seadusliku eestkostja osalus^{126?}“. Kui nendele küsimustele saadakse vastused, võivad SOGIESC-andmed olla keskse tähtsusega poliitikakujundamisel ja -hindamisel.

3.7.2. Juhised

Selleks et toetada SOGIESCi käsitlevate võrdõiguslikkuse andmete tõhusat kasutamist, on liikmesriikidel ning SOGIESC-andmete kogumisel osalevatel või selle eest vastutavatel asutustel ja osalejatel soovitatav võtta alljärgnevates loetelupunktides kirjeldatud meetmed.

- SOGIESCi käsitlevaid võrdõiguslikkuse andmeid tuleks kasutada selleks, et hinnata nii i) LGBTIQ-inimesi käsitlevate õigusnormide mõju kui ka ii) laiemate võrdõiguslikkus- ja mittediskrimineerimisalaste poliitikapõhimõtete ja meetmete mõju LGBTIQ-inimestele.
- SOGIESCi käsitlevaid võrdõiguslikkuse andmeid tuleks kasutada selleks, et i) anda teada riigi tasandil tehtud edusammudest LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse tagamisel ning ii) toetada teabe esitamist ELi [LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse strateegia 2020–2025](#) ja muude asjaomaste õigusaktide rakendamise kohta, nt muud ELi võrdõiguslikkusalased strateegiad¹²⁷ ja Euroopa sotsiaalõiguste samm.
- SOGIESCiga seonduvaid võrdõiguslikkuse andmeid ja näitajaid tuleks arvesse võtta otsustusprotsessides ja poliitikapõhimõtetes laiemal Euroopa ja ÜRO tasandil. Riigi tasandil saaks SOGIESC-andmeid kasutada i) Euroopa Nõukogu asjakohaste soovitude¹²⁸ järgimise kohta teabe esitamisel; ii) ÜRO kestliku arengu tegevuskava

¹²⁶ USA teadus- ja tehnoloogiaakadeemia (National Science and Technology Council) allkomitee seksuaalse sättumuse, sooidentiteedi ja sootunnuste variatsioonide andmete valdkonnas (Subcommittee on Sexual Orientation, Gender Identity, and Variations in Sex Characteristics (SOGI) Data) ning võrdsete andmete allkomitee (Subcommittee on Equitable Data) (2023), [Federal Evidence Agenda on LGBTQI+ Equity](#) (Föderaalatasandi tegevuskava andmete kogumiseks LGBTQI+inimeste õigluse huvides), USA valitsus, lk 22.

¹²⁷ Euroopa Komisjon on võrdõiguslikkuse liidu saavutamiseks lisaks [LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse strateegiale aastateks 2020–2025](#) vastu võtnud hulga muid poliitikadokumente, sealhulgas: [ELi rassismivastane tegevuskava 2020–2025](#); [romade võrdõiguslikkust, kaasamist ja osalemist käsitlev ELi strateegiline raamistik 2020–2030](#); [Integratsiooni ja kaasamise tegevuskava aastateks 2021–2027](#); [soolise võrdõiguslikkuse strateegia 2020–2025](#); [Euroopa sotsiaalõiguste samba tegevuskava](#); [puuetega inimeste õiguste strateegia aastateks 2021–2030](#).

¹²⁸ Nt Euroopa Nõukogu ministrite komitee [soovitus CM/Rec\(2010\)5 seksuaalse sättumuse ja sooidentiteedi alusel toimuva diskrimineerimise vastaste meetmete kohta](#); Euroopa Nõukogu rassismi ja sallimatuse vastu võitlemise Euroopa komisjoni tehtav [riikide seire](#). Lisateabe saamiseks vt [seksuaalse sättumuse ja sooidentiteedi üksuse](#) teemakohane veebileht.

2030 elluviimisel ja kestliku arengu eesmärkide¹²⁹ saavutamisel tehtud edusammudest teavitamisel; iii) (koos)töös inimõiguste järelevalve muude rahvusvaheliste mehhanismidega, näiteks ÜRO lepingu järelevalveorganid ja erimenetlused (nt sõltumatu ekspert seksuaalse sättumuse ja sooidentiteedi alusel toimuva diskrimineerimise ja vägivalda eest kaitsmise valdkonnas); iv) inimõiguste olukorra üldise korrapärase läbivaatamise (ÜRO) käigus esitatud soovitude elluviimisel.

- SOGIESC-andmeid tuleks arvesse võtta kõigis poliitikakujundamise etappides. Poliitikakujundamise algetappides saab i) kasutada SOGIESC-andmeid lähtealusena, ii) töötada välja seirenäitajad ja iii) kindlaks määrata võrdlusalused. Edasistes poliitikakujundamise etappides tuleks SOGIESC-andmeid arvesse võtta vahehindamisel. Lõppetappides, st poliitika rakendamisel tuleks SOGIESC-andmete alusel koostada näitajate andmed, hinnata meetmete rakendamise tõhusust ja tulemusi ning jälgida arengusuundumusi.
- Tagada tuleks, et andmeid on võimalik eristada SOGIESCi ja muude asjaomaste tunnuste alusel (vanus, puue, etniline või rassiline päritolu, usutunnistus, sotsiaal-majanduslik seisund), et selgitada välja kogemuste erinevused kooskõlas käesoleva suunisdokumendi suunisega 3.5 (interseksionaalse lähenemisviisi rakendamine andmete kogumisel ja kasutamisel), neid erinevusi analüüsida ja esitada nende kohta teavet.
- Kasutada tuleks näiteid, nagu uuringu käigus kogutud tsitaate ja isikulugusid anonüümitud kujul, et aidata paigutada uuringu järeldused konteksti ning suurendada tulemustest teavitamise mõju ja ulatust.
- Tagada tuleks kogutud andmete õigeaegne levitamine ning teha need huvitatud kogukondadele / teadlastele / poliitikakujundajatele vabalt kättesaadavaks nii internetis kui ka muul kujul.
- Andmed tuleks esitada juurdepääsetavas vormingus ja arusaadavas keeles, et neid saaksid kasutada mitmesugused sidusrühmad ja isikud (nt LGBTIQ-inimeste esindusorganisatsioonid oma toetavas tegevuses, võrdõigusorganid diskrimineerimisküsimustega seotud seiretegevuses ja aruandluses).
- Andmete esitamise viis peaks vastama sihtrühmale (nt poliitikakujundajad, eksperdid, andmepetsialistid, meedia) ning tagada tuleks õige kontekst.

¹²⁹ [Kestliku arengu eesmärkide](#) eesmärgi 17.18 kohaselt peavad riigid muutma „palju lihtsamalt kättesaadavaks kvaliteetsed, õigeaegsed ja usaldusväärased andmed“ nii soo kui ka „muude riigi jaoks oluliste tunnuste lõikes“.

- Kui see on asjakohane, tuleks andmete kohta esitada selgitused ja tõlgendused, et vältida andmete või tehtud järelduste väärarusaamist või väärkasutust.
- Andmekogu ja kõik metaandmed tuleks dokumenteerida kooskõlas rangeimate erialastandarditega. Koostada tuleks tehniline aruanne, et dokumenteerida i) uuringu meetodid, ii) kohapealne töö (sh saavutatud vastamismäär), iii) andmete töötlemise toimingud ning iv) mis tahes asjakohane taustateave (nt asjaomaste sotsiaal-demograafiliste tunnuste alusel eristatud populatsioonandmed). LGBTIQ-inimesi käsitlevate andmete kasutamisel ja esitamisel tuleks igal juhul välja tuua piirangud ning selgitada, kuidas andmeid koguti.

4. Kuidas koguda teavet SOGIESCi kohta?

Nagu on ette nähtud [ÜRO inimõiguste ülemvoliniku büroo inimõigustepõhise lähenemisviisiga andmetele](#), tuleks kõigis andmete kogumise toimingutes tagada, et asjaomased sidusrühmad, eriti kõige tõrjutumad elanikkonnarühmad, saaksid vabalt, aktiivselt ja mõtestatult osaleda. SOGIESCi kohta andmete kogumisel on oluline kasutada kogukonna suhtes asjakohaseid termineid ning võtta arvesse kultuurilist mitmekesisust¹³⁰. SOGIESC-aspektide kohta andmete kogumisel tuleks arvestada kontekstiga, et selgitada kultuurilisi ja ajaloolisi tegureid. Mõistete määratlused ja tõlked tuleks välja töötada tihedas koostöös LGBTIQ-inimeste kodanikuühiskonna organisatsioonidega ning pöörata seejuures tähelepanu kohaliku kultuuriga seotud terminikasutusele¹³¹. Kui see on asjakohane, peaksid seisukohti ja teavet esitama kodanikuühiskonna organisatsioonid, riiklikud inimõiguste kaitse asutused, võrdõigusasutused ja muud asjaomased sidusrühmad (kui nad on kvalifitseeritud või määratud rühma huve esindama). Samuti on soovitatav teha tihedat koostööd uuringuekspertide ja kodanikuühiskonna organisatsioonidega, et töötada välja andmete kogumise meetodid. See on iseäranis oluline i) asjaomaste küsimuste ja võimalike vastusekategoriate sõnastuse seisukohast ning ii) võttes arvesse SOGIESC-mõistete ülekantavust asjaomasel liikmesriigis kooskõlas kahju mittetekitamise põhimõttega.

Üks võimalus, kuidas tagada uuringus kultuuride ja keelte lõikes suurem selgus aluseks olevate mõistete osas, on infonupud¹³². Nende abil on võimalik esitada küsimuse või vastusekategoria kohta lisateavet. Kuna aga paljud inimesed infonupu tekstikasti ei ava, ei tohiks nendega edastada olulist teavet. Selgitava teksti lisamisega infonuppude abil saab anda täpsemat teavet ja näiteid kõnealuste terminite kohta. Tänu sellele on uuring osalejatele paremini arusaadav ja lõppkokkuvõttes usaldusväärsem.

SOGIESC-andmete kogumisel on oluline, et **seksuaalse sättumuse, sooidentiteedi, soolise eneseväljenduse ja sootunnuste mõisteid ei samastataks**. Kui vastajatelt küsitakse, kuidas nad end määratlevad, peaks neil alati olema võimalus väljendada oma

¹³⁰ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 66.

¹³¹ Näiteks FRA 2019. aastal korraldatud LGBTIQ-inimeste uuringu tõlkeprotsess toimus neljas etapis ning tõlkijad püüdsid pigem tagada mõistete ühtsuse kui teksti sõna-sõnalt tõlkida. Tõlked vaatasid üle LGBTIQ-inimeste valdkonna eksperdid eri riikides. Vt Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet (2020), [A long way to go for LGBTIQ equality. Technical report](#) (Tehniline aruanne: LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkusele on minna veel pikk tee), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg, lk 18–19.

¹³² Infonupp on tekstikast, mis avaneb veebilehel hiirekursoriga peale liikudes ning kuvab lisateabe (nt termini määratlus).

identiteedi ja kogemuste eri tahke (nt asekuaalne transsooline naine peaks saama küsimustikus valida kõik need aspektid). Kui uuringus kasutatakse suunamist¹³³ identiteedikategooriate alusel, peaks mitme identiteediga vastajad saama vastata kõigile asjaomastele küsimustele.

Alljärgnevatel punktides esitatakse praktilisi suuniseid selle kohta, kuidas koguda andmeid bioloogilise ja sotsiaalse soo (sooidentiteedi), soolise eneseväljenduse, seksuaalse sättumuse ja sootunnuste kohta, sealhulgas kirjeldatakse võimalikke lähenemisviise näidetega varasematest uuringutest. Need näited ei ole aga mõeldud parima tavana, mis tuleks vahetult üle võtta, nagu rõhutatakse ka iga näite all esitatud märkustes.

4.1. Kuidas koguda andmeid seksuaalse sättumuse kohta?

4.1.1. Põhjendus

Seksuaalne sättumus – „inimese seksuaalne ja/või romantiline külgetõmme (või külgetõmbe puudumine) teiste inimeste suhtes“¹³⁴. „See kätkeb endas suutlikkust tunda emotsionaalset, kiindumuslikku ja seksuaalset külgetõmmet vastassoost, samast soost või mitmest eri soost inimeste vastu ja olla nendega intiim- ja seksuaalsuhetes“¹³⁵.

Uuringute kohaselt on inimesed valmis avaldama küsitlustes oma seksuaalset sättumust¹³⁶. Kõnealune valmidus ja vastamismäär tundub sõltuvat mitmest tegurist. Keskne tegur on vastajate kindlustunne selle suhtes, et vastused on konfidentsiaalsed¹³⁷. Vastamismäära suurendab ka see, kui vältida häbimärgistavat

¹³³ Suunamine tähendab seda, kui uuringus osaleja vastab küsimusele ja selle vastuse alusel küsitakse temalt muid seonduvaid küsimusi, mida samas ei küsita teistelt osalejatelt, kes esitasid teistsuguse vastuse.

¹³⁴ Euroopa Parlament (2020), [Glossary of Sensitive Language for Internal and External Communications](#) (Tundliku keelekasutuse sõnastik sise- ja väliskommunikatsiooniks), lk 12.

¹³⁵ Rahvusvaheline Juristide Komisjon (2007), [Yogyakarta principles: principles on the application of international human rights law in relation to sexual orientation and gender identity](#) (Yogyakarta põhimõtted: põhimõtted, mis käsitlevad rahvusvahelise inimõigustealase õiguse kohaldamist seksuaalse sättumuse ja sooidentiteediga seoses), lk 8.

¹³⁶ Euroopa Komisjon (2015), [Eurobaromeetri eriuuring nr 437: diskrimineerimine ELis 2015. aastal](#), Euroopa Liit, lk 99.

¹³⁷ Saewyc, E. M. et al. (2004), [Measuring sexual orientation in adolescent health surveys: Evaluation of eight school-based surveys](#) (Seksuaalse sättumuse mõõtmine noorukitele suunatud terviseuuringutes: kaheksa koolides tehtud uuringu hindamine), *Journal of Adolescent Health*, 35(4), lk 345.e.2–345.e15.

sõnastust ja esitada selged määratlused^{138, 139}. Kui küsimused on lühikesed ja lihtsad ning vastusekategoriaid on vähem, on vastamata jätmise määr eeldatavalt väiksem, samal ajal kui keerukate küsimuste puhul – eeskätt mitut mõõdet kombineerivad küsimused – on suurem tõenäosus, et need jäetakse vahele. Samuti omab tähtsust küsimuste järjestus. Tundlikele küsimustele jäetakse sagedamini vastamata siis, kui need esitatakse kohe uuringu alguses, ent üldiselt kipub vastamata jätmise määr uuringu lõpupoole esitatavate küsimuste puhul olema suurem. Tundlikule küsimusele (nt seksuaalkäitumine või kriminaalne taust) järgnevad küsimused jäetakse samuti vahele suurema tõenäosusega¹⁴⁰.

Eri kultuurides ja kontekstides kirjeldatakse inimese seksuaalset ja/või romantilist sättumust eri mõistete ja sõnadega, kuid paljudes keeltes on kõige levinumad sellised mõisted nagu hetero-, homo-, bi- ja panseksuaalsus, lesbilisus ja aseksuaalsus. Inimesi, kes ei määratle end heteroseksuaalsena, nimetatakse sageli mitteheteroseksuaalseks¹⁴¹.

Andmete kogumisel on oluline, et ei keskendutaks üksnes vähemusrühmadele, nagu LGB+inimesed¹⁴². Seksuaalne sättumus on osa *kõigi inimeste* loomusest ning võib esile kutsuda positiivseid ja negatiivseid kogemusi. Seetõttu peaks seksuaalse sättumusega seotud näitaja võimaldama hõlmata nii seksuaalenamusse kui ka -vähemusse kuuluvad inimesed.

Seksuaalne sättumus on mitmemõõtmeline konstrukt, mis kätkeb endas 1) emotsionaalset, romantilist ja seksuaalset külgetõmmet, 2) identiteeti ja 3) käitumist¹⁴³.

¹³⁸ Hayes, J. et al. (2012), [Prevalence of Same-Sex Behaviour and Orientation in England: Results from a National Survey](#) (Samasooliste suhete levimus ja seksuaalne sättumus Inglismaal: riigisisese uuringu tulemused), *Archives of Sexual Behaviour*, 41(3), lk 631–639.

¹³⁹ Saewyc, E. M. et al. (2004), [Measuring sexual orientation in adolescent health surveys: Evaluation of eight school-based surveys](#) (Seksuaalse sättumuse mõõtmine noorukitele suunatud terviseuuringutes: kaheksa koolides tehtud uuringu hindamine), *Journal of Adolescent Health*, 35(4), lk 345.e.2–345.e15.

¹⁴⁰ Saewyc, E. M. et al. (2004), [Measuring sexual orientation in adolescent health surveys: Evaluation of eight school-based surveys](#) (Seksuaalse sättumuse mõõtmine noorukitele suunatud terviseuuringutes: kaheksa koolides tehtud uuringu hindamine), *Journal of Adolescent Health*, 35(4), lk 345.e.2–345.e15.

¹⁴¹ Rieger, G., Savin-Williams, R. C. (2012), [Gender Nonconformity, Sexual Orientation, and Psychological Well-Being](#) (Alternatiivne sooidentiteet, seksuaalne sättumus ja psühholoogiline heaolu), *Archives of Sexual Behaviour*, 41(3), 611–621; Coleman, E. (1990). „Towards a synthetic understanding of sexual orientation“ (Liikumine seksuaalse sättumuse sünteetilise käsitluse suunas). Väljaandes: McWhirther, D. P., Sanders, S. A., Machover, R. J. (toim), *Homosexuality/Heterosexuality*, Oxford University Press, Oxford.

¹⁴² Dean, J. J. (2011), [The Cultural Construction of Heterosexual Identities](#) (Heteroseksuaalsete identiteetide kultuuriline konstrukt), *Sociology Compass*, 5(8), 679–687.

¹⁴³ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 5.

1. *Külgetõmme* on seotud sellega, mis soost (sugudest) inimeste suhtes ja mil määral tunneb inimene emotsionaalset, romantilist või seksuaalset külgetõmmet; see hõlmab ühtlasi külgetõmbe puudumist.
2. *Identiteet* on seotud sellega, kuidas inimene sisimas oma seksuaalsust tunnetab, sealhulgas sellega, kuidas ta iseendast mõtleb ja kuidas ta soovib, et teised teda näeks.
3. *Käitumine* viitab sellele, mis soost (sugudest) on inimese seksuaalpartnerid ning kuidas inimene teiste inimestega romantiliselt ja/või seksuaalselt läviv.

Seksuaalset sättumust määratletakse sageli vastavalt sellele, mis soost (sugudest) partnerit inimene soovib või omab, võrrelduna tema enda sooga. Seksuaalsuse kolm mõõdet – külgetõmme, identiteet ja käitumine – ei pruugi üksteisele vastata^{144,145}. Näiteks võib inimesel olla külgetõmme samast bioloogilisest/sotsiaalsest soost inimeste vastu, kuid tema seksuaalkäitumine on suunatud üksnes teisest bioloogilisest/sotsiaalsest soost inimestele. Samuti võib inimene, kellel on seksuaalkogemusi samast soost inimestega, siiski määratleda end heteroseksuaalsena.

Seksuaalse sättumuse identiteet on seksuaalse sättumuse kognitiivne (st kuidas vastaja iseennast näeb või iseendast mõtleb) ja sotsiaalne (st see kajastab teatavat sotsiaalset seisundit või kogukonda) väljendus. Seega on seksuaalse sättumuse identiteet mõõde, mida seostatakse kõige sagedamini diskrimineerimise materiaalsete vormidega ning sellele osutatakse sõnaselgelt õigusaktides ja poliitikas, mille eesmärk on kaitsta seksuaalvähemusi või tekitada neile kahju¹⁴⁶. See on samuti mõõde, mida kasutatakse kõige sagedamini rahvastikupõhisel andmekogumisel, et loendada ja eristada seksuaalvähemustesse ja seksuaalenamusse kuuluvaid täiskasvanuid. Noorte kohta andmete kogumisel võib usaldusväärsemaid andmeid anda külgetõmbe mõõtme hindamine, sest noorte identiteet on tõenäoliselt alles välja kujunemas.

Seksuaalse sättumuse identiteete on võimalik rühmitada alljärgnevates loetelupunktides kirjeldatud viisil (vt ka [lisas esitatud sõnastik](#)).

¹⁴⁴ Laumann, E., Gagnon, J. H., Michael, R. T., Michaels, S. (1994), „The social organization of sexuality: sexual practices in the United States“ (Seksuaalsuse sotsiaalne korraldus: seksuaalsed tavad Ameerika Ühendriikides), University of Chicago Press, Chicago.

¹⁴⁵ Richters, J. et al. (2014), [Sexual identity, sexual attraction and sexual experience: the Second Australian Study of Health and Relationships](#) (Seksuaalne identiteet, külgetõmme ja kogemus: Austraalia teine tervise- ja suhetealane uuring), Sexual Health, 11(5), lk 451–460.

¹⁴⁶ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 75.

- **Heteroseksuaal(ne)** – isik, kes tunneb romantilist, emotsionaalset ja/või füüsilist külgetõmmet vastassoost inimeste vastu¹⁴⁷.
- **Gei (gay)** – isik, kes tunneb seksuaalset ja/või emotsionaalset külgetõmmet samast soost inimeste vastu. Tavaliselt mõeldakse selle all mehi, kuid homoseksuaalse/geina võivad end määratleda ka teised inimesed, kes tunnevad külgetõmmet samast või mitmest soost isikute suhtes¹⁴⁸.
- **Lesbi (lesbian)** – naine, kellel on romantiline ja/või seksuaalne sättumus naistele. Selle terminiga võivad end määratleda ka mõningad mittebinaarsed isikud¹⁴⁹.
- **Biseksuaal(ne)** – üldtermin, millega kirjeldatakse romantilist ja/või seksuaalset sättumust enam kui ühele soole¹⁵⁰.
- **Queer (kväär)** – üldtermin, millega kirjeldatakse LGBTIQ-inimeste kogukonda kuulumist ning mis võib olla seotud teatavate või kõigi SOGIESC-elementidega. Inglise keeles oli see varem halvustav sõna LGBTIQ-inimeste kohta, kuid inimesed, kelle identiteet ei vasta traditsioonilistele sookategoriatele ega heteronormatiivsele sotsiaalkäsitlusele, on selle taas kasutusele võtnud positiivses tähenduses. Olenevalt kontekstist võib osa inimesi aga seda endiselt solvavaks pidada¹⁵¹.
- **Panoseksuaal(ne)** – isik, kes tunneb emotsionaalset ja/või füüsilist külgetõmmet inimeste vastu nende soost sõltumata¹⁵².
- **Aseksuaal(ne)** – inimene, kes ei tunne seksuaalset külgetõmmet või tunneb seda vähesel määral, ehkki ta võib kogeda romantilist külgetõmmet¹⁵³.

4.1.2. Juhised

Liikmesriikidel on soovitatav toimida järgmiselt.

¹⁴⁷ Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESCI terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 2.

¹⁴⁸ ILGA Europe (2022), [Our Glossary](#) (Meie sõnastik).

¹⁴⁹ Stonewall (2022), [List of LGBTQ+ terms](#) (LGBTQ+ valdkonna terminite loetelu).

¹⁵⁰ Stonewall (2022), [List of LGBTQ+ terms](#) (LGBTQ+ valdkonna terminite loetelu).

¹⁵¹ Üle võetud veebilehelt ILGA Europe (2022), [Our Glossary](#) (Meie sõnastik).

¹⁵² ILGA Europe (2022), [Our Glossary](#) (Meie sõnastik).

¹⁵³ Üle võetud väljaandest: Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESCI terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 2.

- Asjaomaseid mõisteid tuleks kajastada täpsete terminitega. Termini „seksuaalne sättumus“ kohta tuleks esitada selge määratlus/selgitused. Määratlust sisaldav infonupp võib aidata uuringutes osalejatel mõistetest aru saada.
- Seksuaalse sättumuse mõõtmisel tuleks vältida külgetõmbe, identiteedi ja/või käitumise samastamist. Kuna seksuaalne sättumus on mitmemõõtmeline konstrukt, tuleks küsimustes selgelt täpsustada, millist seksuaalse sättumuse komponenti (milliseid komponente) hinnatakse. Olenevalt hinnatavast mõõtmest (külgetõmme, identiteet ja käitumine) võib määratlus erineda.
- Mõistete määratlused tuleks välja töötada tihedas koostöös LGBTIQ-inimesi esindavate kodanikuühiskonna organisatsioonidega ning pöörata seejuures tähelepanu kohaliku kultuuriga seotud terminikasutusele.
- Andmete kogumisel peaks andma vastajatele võimaluse ennast ise määratleda, kui see on võimalik, ja asendusvastaja korral tuleks kajastada, mida on teada selle kohta, kuidas inimene ennast ise määratleb.
- Kui andmeid kogutakse noortelt, on soovitatav kasutada mõõteskaalana üksnes seksuaalset külgetõmmet, välja arvatud juhul, kui uuringu eesmärk on hinnata seksuaalkäitumist.
- Kui küsimus käsitleb seksuaalkogemusi/-käitumist, tuleks kasutada seksuaalkäitumise mõõdet. Näiteks HIViga seotud uuringutes on olulisem hinnata seksuaalkäitumist kui seksuaalset külgetõmmet või identiteeti¹⁵⁴. Samuti aitab seksuaalkäitumise hindamine kindlaks teha need inimesed, kes ei määratle end LGB+inimesena, kuid siiski lävivad romantiliselt ja/või seksuaalselt inimestega, kellel on sama bioloogilise/sotsiaalse soo identiteet.
- Seksuaalse sättumusega seotud küsimustes tuleks osutada selgele ajalisele raamistikule (nt vastaja eluea jooksul, viimase viie aasta jooksul, eelmisel aastal, praegu). Vastused seksuaalse sättumusega seotud küsimustele on subjektiivsed ning võivad inimese eluea jooksul ja olenevalt kontekstist muutuda.
- Kasutada tuleks asjaomaste kogukondade aktsepteeritavaid termineid ning kanda hoolt selle eest, et vastusevariandid kajastaksid erinevaid huvipakkuvaid allrühmi.
- Romantiliste ja/või seksuaalpartneritega seotud küsimustes tuleks arvesse võtta, et vastajatel võib olla enam kui üks partner.

¹⁵⁴ Badgett, M. (2009), [Best Practices for Asking Questions about Sexual Orientation on Surveys](#) (Seksuaalse sättumusega seotud uuringuküsimuste head tavad), The Williams Institute, Los Angeles.

4.1.3. Näited seksuaalse sättumuse mõõtmise kohta

4.1.3.1. Seksuaalse identiteediga seotud küsimuste näide

Alljärgnev näide pärineb **Belgiast**¹⁵⁵; selle puhul on arvesse võetud asjaolu, et inimese seksuaalne sättumus võib eluea jooksul muutuda.

Küsimus. Kuidas kirjeldaksite praegu oma seksuaalset sättumust?

- Heteroseksuaalne
- Homoseksuaalne
- Lesbi
- Biseksuaalne
- Aseksuaalne
- Muu:
- Ei oska öelda
- Ei soovi öelda

Märkused, mida arvesse võtta

Ajalise raamistiku lisamisega kajastab küsimus vastaja kogemust paremini. Teisalt on oluline tagada, et vastaja saaks valida mitu varianti, sest aseksuaalne inimene võib määratleda end ka mis tahes muu sättumusega.

4.1.3.2. Näide seksuaalse külgetõmbega seotud küsimuse kohta (seksuaalterviseuuring Belgias)

Belgias käimasoleva seksuaalterviseuuringu küsitluses paluti vastanutel märkida, kelle suhtes on neil seksuaalne külgetõmme¹⁵⁶. See näide on problemaatiline, sest kõik transsoolised on koondatud ühte gruppi. Asjakohasem oleks kasutada samas uuringus seksuaalkäitumisega seoses kasutatavaid kategooriaid (vt [allpool](#)).

¹⁵⁵ Burgwal, A., Motmans, J. (avaldamata). „Enough: research into the experiences with violence of LGBTI people in Flanders, Belgium“ (Aitab: LGBTI-inimeste kogetava vägivalla uuring Flandrias (Belgia)). Artiklis kasutati ingliskeelsete terminite *straight* ja *gay* asemel termineid *heterosexual* ja *homosexual*.

¹⁵⁶ De Brier, N., et al. (2022), [Prevalence and associated risk factors of HIV infections in a representative transgender and non-binary population in Flanders and Brussels \(Belgium\): Protocol for a community-based, cross-sectional study using time-location sampling](#) (HIV-nakkuse levimus ja riskikäitumine transsoolistest ja mittebinaarsetest isikutest koosnevas representatiivses populatsioonis Flandrias ja Brüsselis (Belgia): aja- ja kohapõhise valimiga kogukonnapõhine läbilõikeuuring), *PLoS ONE*, 17(4), lk 1–22.

**Küsimus. Kelle suhtes tunnete praegusel ajal seksuaalset/romantilist külgetõmmet?
(Valige kõik sobivad variandid)**

- (Cis-sooliste) meeste
- (Cis-sooliste) naiste
- Transsooliste ja/või mittebinaarsete inimeste
- Mitte kellegi
- Sugu ei ole mulle tähtis
- Ei soovi öelda
- Muu: (tekstikast)

Märkused, mida arvesse võtta

Asjaolu, et valida saab mitu varianti, teeb selle küsimuse paindlikumaks. Kõigi transsooliste inimeste ühe kategooria alla koondamine aga ei kajasta näiteks sellise vastaja kogemust, kes tunneb seksuaalset külgetõmmet naiste (nii *cis-* kui ka transsoolised naised), kuid mitte muust soost inimeste suhtes. Olenevalt sihtrühmast võib termini „*cis-sooline*“ kasutamine ühtlasi segadust tekitada, sest see ei ole väljaspool LGBTIQ-inimeste kogukondi üldiselt tuntud. Abiks oleks lühike selgitus (nt „*cis-sooline* tähendab, et inimene ei ole transsooline“). Peale selle võivad *cis-* ja transsoolisuse eristamisel välja jääda intersoolised inimesed.

**4.1.3.3. Näide seksuaalkäitumisega seotud küsimuse kohta
(seksuaaltervise uuring Belgias)**

Samas uuringus hinnati seksuaalkäitumist nii, et vastusevariandid ei piirdunud binaarse soosüsteemiga ning valida sai mitu vastusevarianti, võimaldades eristada *cis-soolisi* ja transsoolisi seksuaalpartnereid. Seda tehti alljärgneva küsimusega¹⁵⁷.

Küsimus. Kellega olete viimase 12 kuu jooksul seksuaalkontaktis olnud? (Valida võib mitu varianti)

- *Cis-sooline mees / cis-soolised mehed*
- *Cis-sooline naine / cis-soolised naised*
- *Transsooline mees / transsoolised mehed*

¹⁵⁷ De Brier, N., et al. (2022), [Prevalence and associated risk factors of HIV infections in a representative transgender and non-binary population in Flanders and Brussels \(Belgium\): Protocol for a community-based, cross-sectional study using time-location sampling](#) (HIV-nakkuse levimus ja riskikäitumine transsoolistest ja mittebinaarsetest isikutest koosnevas representatiivses populatsioonis Flandrias ja Brüsselis (Belgia): aja- ja kohapõhise valimiga kogukonnapõhine läbilõikeuuring), *PLoS ONE*, 17(4), lk 1–22.

- Transsooline naine / transsoolised naised
- Mittebinaarne isik / mittebinaarsed isikud
- Ei oska öelda

Eespool küsimustikus küsiti, kas vastaja oli viimase 12 kuu jooksul olnud seksuaalkontaktis vähemalt ühe inimesega. Seksuaalkogemuste (-käitumise) hindamiseks tuleks esitada termini „seksuaalkontakt“ määratlus, et vastajad mõistaksid, mida uuringu läbiviijad silmas pidasid. Selles küsimustikus määratleti seksuaalkontakti ükskõik millise armuaktina, mille käigus genitaalid kokku puutuvad, st teise inimese genitaalide puudutamine kas oraalselt, vaginaalselt või anaalselt¹⁵⁸.

Märkused, mida arvesse võtta

Selles näites on vastusekategoriad kaasavad (erinevalt eespool näites kirjeldatud küsimusest seoses seksuaalse külgetõmbega) ning võimalus valida mitu varianti võimaldab vastajatel oma seksuaalkäitumist täpsemalt kirjeldada. Nagu on osutatud eespool esitatud näites, võib termini „cis-sooline“ kasutamine olenevalt sihtrühmast segadust tekitada, sest see ei ole väljaspool LGBTIQ-inimeste kogukondi üldiselt tuntud. *Cis-* ja transsoolisuse eristamisel võivad ühtlasi välja jääda intersoolised inimesed.

4.2. Kuidas koguda andmeid bioloogilise soo ja sotsiaalse soo (sooidentiteedi) kohta?

4.2.1. Põhjendus

Andmete kogumisel samastatakse tihti bioloogiline sugu (*sex*) sotsiaalse soo (*gender*) või sooidentiteediga (*gender identity*) või käsitatakse neid mõisteid vastastikku asendatavana. Sageli kogutakse andmeid üksnes juriidilise soo kohta ega võimaldata inimestel end ise määratleda. Asjaolu, miks olemasolevaid küsimustikke/näitajaid uute küsimuste lisamise või kasutusel olevate terminite/kategooriate täiendamise ja kohandata, põhjendatakse mõnikord sellega, et andmed peaksid olema uuringute lõikes

¹⁵⁸ De Brier, N. *et al* (2022). [Prevalence and associated risk factors of HIV infections in a representative transgender and non-binary population in Flanders and Brussels \(Belgium\): Protocol for a community-based, cross-sectional study using time-location sampling](#) (HIV-nakkuse levimus ja riskikäitumine transsoolistest ja mittebinaarsetest isikutest koosnevas representatiivses populatsioonis Flandrias ja Brüsselis (Belgia): aja- ja kohapõhise valimiga kogukonnapõhine läbilõikeuuring), *PLoS ONE*, 17(4), lk 1–22.

ekstrapoleeritavad või aja jooksul võrreldavad. Näiteks koondatakse mõnes riigis selleks, et tagada teabe ajalooline järjepidevus, bioloogiline ja sotsiaalne sugu endiselt ühte kategooriasse, selle asemel et käsitlust täiendada (st eristada sünnipärast sugu ja sooidentiteeti).

Sooidentiteediga seotud küsimusega hinnatakse aga *teistsugust* teavet kui bioloogilist või juriidilist sugu¹⁵⁹ käsitlevate küsimustega ning mõisted ei vasta alati üksteisele. Bioloogilise sooga seotud küsimus võib tekitada segadust trans- ja intersoolistele vastajatele, kes ei pruugi olla kindlad, kas märkida sünnipärane sugu või sugu, millega nad end ise samastavad. Samuti ei kajasta juriidilise sooga seotud küsimus paljude transsoolistete inimeste kogemusi. Kõik transinimesed ei soovi või ei saa läbida soo õigusliku tunnustamise menetlust. Sellel võib olla mitu põhjust. Näiteks ei ole sooidentiteet alati ülekantav juriidilistesse valikuvariantidesse (nt mittebinaarsete inimeste puhul) ning mõnel inimesel ei pruugi olenevalt konkreetse riigi õigusaktidest olla juurdepääsu valikuvõimalustele seoses juriidilise sooga (nt piirangud meditsiiniliste kriteeriumide tõttu või vanuse alampiir soo õigusliku tunnustamise menetluse puhul). Seetõttu ei saa sooidentiteeti õigesti hinnata üksnes juriidilisele soole viitamisega.

Kuna **bioloogilise ja sotsiaalse soo** ning **sooidentiteedi** puhul ei ole mõõdetavad alusmõisted samad, tuleks neid eristada ja hinnata eraldi^{160, 161, 162, 163}. Eristada saab sünnipärast (bioloogilist) sugu, sotsiaalset sugu ja sooidentiteeti. Sel eesmärgil tuleb täpsustada ja kokku leppida nende eri mõistete aluseks olevad määratlused.

Vastavalt ÜRO Euroopa Majanduskomisjoni (UNECE) ülevaatele sooidentiteedi mõõtmise kohta on üks peamine aspekt, mida sooidentiteeti käsitleva teabe kogumisel arvesse tuleb võtta, **keeleküsimused**:

„Mõnes keeles (nt kreeka keeles) on soojaotus binaarne ning väljendus oleneb sellest, kas kõneleb mees või naine või kas pöörduetakse mehe või naise poole. On aga ka keeli [...], kus puuduvad eraldi sõnad bioloogilise soo („sex“) ja sotsiaalse soo („gender“) mõistete eristamiseks (nt rumeenia ja kreeka keel, võib-olla ka muud keeled). Rumeenia

¹⁵⁹ Juriidiline sugu on sugu, mis on vastaval ajal õiguslikult tunnustatud. Paljudes liikmesriikides tunnustatakse üksnes variante „mees“ ja „naine“ ning ametlikel dokumentidel (nt pass) ei tohi kasutada muid identiteedivariante, nt mittebinaarsete inimeste puhul.

¹⁶⁰ Angus, J. (2012), [Gender, Sex, and Health Research: Developments and Challenges](#) (Sotsiaalne ja bioloogiline sugu ning terviseuuringud: arengusuunad ja probleemid), *Canadian Journal of Nursing Research*, 44(3), lk 3–5.

¹⁶¹ Lorber, J. (2006), [Shifting Paradigms and Challenging Categories](#) (Paradigmade nihutamine ja kategooriate kahtluse alla seadmine), *Social Problems*, 53(4).

¹⁶² Ritz, S. A. et al. (2017), [First steps for integrating sex and gender considerations into basic experimental biomedical research](#) (Esimesed sammud bioloogilise ja sotsiaalse soo kaalutluste arvessevõtmiseks biomeditsiini valdkonna eksperimentaalsetes põhiuuringutes), *The FASEB Journal*, 28(1), lk 4–13.

¹⁶³ Westbrook, L., Saperstein, A. (2015), [New categories are not enough: rethinking the measurement of sex and gender in social surveys](#) (Uuestest kategooriatest ei piisa: bioloogilise ja sotsiaalse soo andmete kogumine sotsiaaluuringutes tuleb uuesti läbi mõelda), *Gender & Society*, 29(4), lk 534–560.

keeles tähendab sõna „gen“ (ingl k „gender“) ka „liik“ ja „sugu“ ning seega tähistatakse terminiga „*identitate sexuala*“ nii soo- kui ka seksuaalset identiteeti.¹⁶⁴

Bioloogiline sugu on mitmemõõtmeline mõiste, mis põhineb mitmesugustel anatoomilistel ja füsioloogilistel tunnustel (**sootunnused**), sh välimised suguelundid, teised sootunnused, sugunäärmed, kromosoomid ja hormoonid. Tavaliselt määratakse see sünnil (mees või naine) välimiste suguelundite visuaalsel vaatlusel¹⁶⁵. Binaarsel soojaotusel (mees ja naine) põhineva käsitlusega kaasneb risk jätta tähelepanuta intersooliste inimeste olemasolu. Ka paljude transinimeste jaoks ei ole bioloogilise soo kontseptsioon üheselt lihtne.

Sünnipärane sugu on inimesele sünnil välistest anatoomilistest tunnustest lähtuvalt määratud (bioloogiline) sugu¹⁶⁶.

Sotsiaalne sugu (*gender*) on mitmemõõtmeline mõiste, mis kätkeb endas sooidentiteeti (inimese sooline enesemääratlus), soolist eneseväljendust ning sotsiaalseid ja kultuurilisi ootusi sootunnustega seostatava seisundi, omaduste ja käitumise osas¹⁶⁷. See viitab tavaliselt naiseks või meheks olemise sotsiaalsele ja kultuurilisele käsitlusele. Osa inimesi aga ei identifitseeri end binaarse soosüsteemi (mees/naine) järgi. Sotsiaalne sugu (*gender*) on bioloogilisest soost (*sex*) eraldiseisev ning see ei pruugi vastata inimese sünnipärasele soole^{168, 169}.

Sooidentiteet viitab iga inimese sügavalt tunnetatavale ja individuaalsele sookogemusele, mis ei pruugi kokku langeda tema sünnipärase sooga; see hõlmab isiklikku kehatunnetust (mille alusel inimene võib vabatahtlikult otsustada muuta oma keha meditsiinilise ravi, kirurgiliste operatsioonide vms abil) ja muid soolisuse väljendusvorme, nagu riietumine, kõnemaneeer ja üldine käitumine¹⁷⁰.

¹⁶⁴ UNECE (2019), [In-Depth Review of Measuring Gender Identity](#) (Põhjalik analüüs sooidentiteedi mõõtmise kohta), Euroopa Statistikaamet, Pariis.

¹⁶⁵ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 3.

¹⁶⁶ Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESC-i terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 7.

¹⁶⁷ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 4.

¹⁶⁸ TGEU (2016), [Glossary](#) (Sõnastik).

¹⁶⁹ Vt ka [ELi soolise võrdõiguslikkuse strateegia 2020–2025](#), milles mõistetakse termini „sugu“ all sotsiaalselt konstrueeritud rolle, käitumist, tegevust ja omadusi, mida konkreetne ühiskond naistele ja meestele sobivaks peab; seda määratlust kasutavad paljud ELi institutsioonid, sh Euroopa Soolise Võrdõiguslikkuse Instituut.

¹⁷⁰ Rahvusvaheline Juristide Komisjon (2007), [Yogyakarta principles: principles on the application of international human rights law in relation to sexual orientation and gender identity](#) (Yogyakarta

Alternatiivne sooidentiteet (*gender-diverse*) kajastab sookogemustele omast mitmekesisust ega piirdu seega üksnes *cis-* ega transsoolisusega. Tegemist on üldterminiga, mis kirjeldab paljusid võimalikke soomääratlusi, nagu „muutuva sooidentiteediga“ (*gender-fluid*), „soovaba“ (*gender-free*), „sootu“ (*agender*), „bisooline“ (*bigender*) jne¹⁷¹.

Mittebinaarne on omadussõna, millega kirjeldatakse inimesi, kelle sooidentiteet jääb väljapoole binaarset soosüsteemi (mees/naine). Tegemist on üldterminiga, mis kajastab paljude erinevate inimeste sookogemusi, sealhulgas inimesed, kes määratlevad end muu kui mehe või naisena, inimesed, kes määratlevad end kahest või enamast soost olevana (bisoolised või pan-/mitmesoolised), ja inimesed, kes ei samastu ühegi sooga (sootud)¹⁷².

Soo õiguslik tunnustamine on menetlus, mille käigus trans- ja/või intersoolise inimese (sotsiaalset) sugu tunnustatakse ametlikult, või sellise menetluse tulemus¹⁷³.

Cis-sooline on inimene, kelle sooidentiteet vastab sünnipärasele soole¹⁷⁴.

Transsooline (transinimene) on üldtermin inimeste kohta, kelle (sotsiaalne) sugu ei vasta sünnipärasele soole või ei sobitu sellega¹⁷⁵.

Endosooline on inimene, kes on sündinud sootunnustega, mis vastavad tavapärasele binaarsele arusaamale mehe või naise kehast. Endosooline inimene võib määratleda end ükskõik millise sooidentiteedi või seksuaalse sättumusega¹⁷⁶. Vt ka termin „intersooline“.

Intersoolised ehk sootunnuste variatsiooniga inimesed on sündinud sootunnustega (seksuaalanatoomia, suguorganid, hormonaalsüsteem ja/või hormonaalne tasakaal ning/või kromosoomimustrid), mis ei sobitu mehe või naise tüüpilise ühiskondliku määratlusega (vt käesoleva suunisdokumendi suunis 4.4).

põhimõtted: põhimõtted, mis käsitlevad rahvusvahelise inimõigustealase õiguse kohaldamist seksuaalse sättumuse ja sooidentiteediga seoses), lk 8.

¹⁷¹ Vt nt sooidentiteetide jaotus [FRA teises LGBTI-inimeste uuringus](#), FRA (2020), [A long way to go for LGBTI equality](#) (LGBTI-inimeste võrdõiguslikkuse ni on minna veel pikk tee), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg; Euroopa Komisjon (2019).

¹⁷² Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESCi terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 5.

¹⁷³ ILGA Europe (2022), [Our Glossary](#) (Meie sõnastik).

¹⁷⁴ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 4.

¹⁷⁵ Stonewall (2022), [List of LGBTQ+ terms](#) (LGBTQ+ valdkonna terminite loetelu).

¹⁷⁶ Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESCi terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 7.

Sooidentiteedi küsimuses on oluline arvesse võtta mitmekesisuse aspekti. Paljud inimesed ei määratle end binaarse soosüsteemi (mees/naine) järgi. Inimesed, kelle sooidentiteet ei vasta (üks-ühele) nende sünnipärasele soole, rühmitatakse tavaliselt **transsooliste ja alternatiivse sooidentiteediga / mittebinaarsete inimeste** kategooriasse¹⁷⁷. Sellise vaikimisi rühmitamisega võidakse ekslikult kaasata need intersoolised inimesed, kelle sooidentiteet erineb nende sünnipärasest soost, kuid kes ei määratle end transsoolisena. Seevastu võivad sel viisil välja jääda sellised intersoolised inimesed, kes küll määratlevad end transsoolisena, kuid kelle sooidentiteet vastab nende sünnipärasele soole.

„Alternatiivne sooidentiteet“ on üldtermin, mis kätkeb endas paljusid võimalikke soomääratlusi, nt „mittebinaarne“, „muutuva sooidentiteediga“, „soovaba“, „sootu“, „bisooline“ jne (vt nt sooidentiteetide jaotus [FRA teises LGBTI-inimeste uuringus](#) ja [käesoleva suunisdokumendi lisas esitatud sõnastikus](#)). Paljud alternatiivse sooidentiteediga inimesed määratlevad end transsoolisena, ent mitte kõik.

Bioloogilise ja sünnipärase sooga seotud küsimused võivad olla väga tundlikud ning neid võidakse tajuda privaatsuse rikkumisena. Kui eesmärk on koguda andmeid üksnes vastajate sotsiaalse soo kohta, piisab seega sooidentiteediga seotud küsimusest. Kui aga andmete kogumisel püütakse konkreetselt eristada transsoolisi vastajaid, ei saaks seda teavet koguda sooidentiteedile keskenduva küsimusega. Paljud transsoolised inimesed määratlevad end binaarse soosüsteemi järgi. Näiteks trans- ja cis-sooline naine valiks sooidentiteediga seotud küsimuse all variandi „naine“; see ei võimalda andmeid eristada¹⁷⁸.

Transsooliste vastajate kohta on võimalik andmeid koguda eri lähenemisviiside abil. Üks võimalus on küsida otse, kas vastaja määratleb end transsoolisena. Samuti on võimalik rakendada kaheastmelist lähenemisviisi, st küsida esiteks sooidentiteedi kohta ja seejärel selle kohta, kas vastaja sooidentiteet erineb tema sünnipärasest soost. Teise kaheastmelise lähenemisviisi puhul küsitakse vastajatelt sooidentiteedi ja sünnipärase soo kohta (erinevalt esimesest kaheastmelisest küsimusest ei küsita siin sõnaselgelt, kas vastaja sooidentiteet erineb tema sünnipärasest soost). Nende kahe lähenemisviisiga kaasneb eespool kirjeldatud risk, et intersoolised inimesed liigitatakse valesti (meeles tuleb pidada, et nende küsimustega ei hinnata seda, kas inimene on intersooline / sootunnuste variatsiooniga; seda tuleks hinnata eraldi küsimuses (vt käesoleva suunisdokumendi suunis [4.4](#))).

¹⁷⁷ Motmans, J., Nieder, T. O. ja Bouman, W. P. (toim) (2020), [Non-binary and genderqueer genders](#) (Mittebinaarsus ja alternatiivne sooidentiteet), Routledge, Oxon.

¹⁷⁸ Schilt, K., Bratter, J. (2015), [From multiracial to transgender? Assessing attitudes toward expanding gender options on the US census](#) (Segarassilisest transsooliseni? Hinnang hoiakute kohta seoses soovalikute laiendamisega USA rahvaloenduses), *Transgender Studies Quarterly*, 2(1), lk 77–100.

4.2.2. Juhised

Liikmesriikidel ja kõigil teistel SOGIESC-andmete kogumises osalevatel või selle eest vastutavatel asutustel/organitel on soovitatav võtta alljärgnevas loetelupunktides kirjeldatud meetmed.

- Küsimuste koostamisel tuleks kasutada täpseid termineid ja õigeid mõisteid ning selgelt eristada sotsiaalset sugu (*gender*) bioloogilisest soost (*sex*). Termin „sooidentiteet“ peaks olema selgelt eristatud terminist „sünnipärane sugu“ või selle mõistet tuleks käsitada eraldiseisvana sünnipärase soo, samuti õiguslikult tunnustatud (juriidilise) soo (võimaliku muutmise) või soovahetusravi mõistetest.
- Kasutatavad terminid (nt (sotsiaalne ja bioloogiline) „sugu“, „sooidentiteet“ ja „sünnipärane sugu“) tuleks selgelt määratleda / neid selgitada ([vt käesoleva suunisdokumendi lisas esitatud sõnastik](#)).
- Mõistete määratlused tuleks välja töötada tihedas koostöös trans- ja intersoolisi inimesi esindavate kodanikuühiskonna organisatsioonidega ning pöörata seejuures tähelepanu kohaliku kultuuriga seotud terminikasutusele.
- Kui see on võimalik, tuleks vältida eraldi sünnipärase soo kohta küsimist andmete kogumisel. Bioloogilist sugu tuleks eraldiseisva kriteeriumina hinnata üksnes juhul, kui see on analüütilisest seisukohast oluline.
- Soo kohta tuleks andmeid koguda kaasaval viisil.
 - Üheastmeline lähenemisviis: transsoolisi vastajaid püütakse tuvastada üheainsa küsimuse abil (nt „Kas määratlete end transsoolisena?“).
 - Kaheastmeline lähenemisviis: laiem meetod, mille eesmärk on loendada isikuid, kelle sooidentiteet ei vasta nende sünnipärasele soole (nt transsoolised, osa intersoolisi inimesi), ja isikuid, kelle sooidentiteet vastab sünnipärasele soole; selleks küsitakse tavaliselt kaks järjestikust küsimust järgmise kohta: 1) sugu, millega vastaja vastamise ajal samastub, ja 2) asjaolu, kas vastaja sooidentiteet langeb kokku tema sünnipärase sooga, või 1) sugu, millega vastaja vastamise ajal samastub, ja 2) sünnipärane sugu. Andmete ristamisel saab kaheastmeliste lähenemisviiside abil leida *cis*-sooliste naiste ja meeste, transsooliste naiste ja meeste ning nende inimeste ligikaudse arvu, kes määratlevad end väljapoole binaarset soosüsteemi jäävate terminitega, nagu „mittebinaarne“ või „alternatiivse sooidentiteediga inimene“.
- Võimaluse korral tuleks mõlemad küsimused esitada samal lehel. Eelistatav oleks küsida sooidentiteedi kohta **enne** kui sünnipärase soo

kohta. On mõningaid tõendeid, et sünnipärase soo kohta esimesena küsimine võib transsoolistes inimestes tekitada ebamugavust¹⁷⁹.

- Kui kaheastmelise lähenemisviisi puhul küsitakse sünnipärase soo kohta esimesena, tuleks täpsustada, et järgneb sooidentiteeti käsitlev küsimus, milles vastaja saab end ise määratleda.
- Kui uuring on suunatud noortele või lastele, tuleks küsimuste sõnastust vastavalt kohandada, et see oleks sihtrühmale paremini arusaadav¹⁸⁰.
- Mis puudutab konkreetset sünnipärase sooga seotud osa küsimusest, siis peaks lisaks binaarse soojaotuse vastusekategoriatele (naine/mees) olema kolmas vastusekategoria (võimalusega esitada vabas vormis teksti), kui riigis on ametlikel tõenditel õigusnormide kohaselt lubatud märkida kolmas kategoria. Riikides, kus õigusdokumentidel kolmandat varianti märkida ei saa, on võimalik kõnealune osa välja jätta, ehkki kolmandat kategooriat võivad siiski vajada teises riigis sündinud inimesed.
- Kui andmete kogumise peamine eesmärk ei ole koguda andmeid transsoolisuse kohta, piisab ühest (sotsiaalset) sugu käsitlevast küsimusest vastusekategoriatega „mees“, „naine“ ja kolmas variant, nt „Muu sugu“. Kõnealune kolmas variant ei tohiks aga olla „transsooline“. Kuna paljud transsoolised määratlevad end mehe või naisena, ei pruugi see olla asjakohane transsooliste vastajate kindlakstegemiseks¹⁸¹.
- Vastusevariandid tuleks kindla aja tagant ja eri tingimusi arvesse võttes läbi vaadata ning neid kohandada, eeskätt selleks, et koguda vastuseid (eriti vabas vormis) inimestelt, kes määratlevad end väljaspool binaarseid soonorme.

¹⁷⁹ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 119.

¹⁸⁰ Mõnes riigis juba kogutakse SOGIESC-andmeid noorte kohta, kuid küsimused võivad vajada ümbersõnastamist. Näiteks on noortele paremini mõistetav selline lihtne küsimus nagu „Mil määral tunnend end poisi/tüdrukuna?“ Seejuures tuleks keelekasutust käsitlevate kehtivate suuniste kohaselt vältida selliseid väljendeid nagu „100%“ või „päris poiss“. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 132.

¹⁸¹ Schilt, K., Bratter, J. (2015), [From multiracial to transgender? Assessing attitudes toward expanding gender options on the US census](#) (Segarassilisest transsooliseni? Hinnang hoiakute kohta seoses soovalikute laiendamisega USA rahvaloenduses), *Transgender Studies Quarterly*, 2(1), lk 77–100.

- Korrapäraselt tuleks hinnata komponentide tulemuslikkust eri küsitlusviiside (sh asendusvastajate kasutamine) lõikes ja muudes keeltes kui riigikeel¹⁸²: i) eri sotsiaalsete, demograafiliste ja etniliste vähemusrühmade puhul, ii) sisserändaja taustaga inimeste puhul ning iii) noorte seas.
- Nagu on soovitatud [UNECE 2019. aasta ülevaates sooidentiteedi kohta](#), saab nende keelte puhul, milles sotsiaalse soo (*gender*) mõiste ei ole üheselt välja kujunenud, keelelisi probleeme lahendada määratluste ja juhiste abil (veebis või küsituleja kaudu). Eri keeltesse tõlkimisel võib olla vaja arvesse võtta erinevaid nüansse. Selleks et vastajad mõistaksid, mida neilt küsitakse, on soovitatav küsimused eelnevalt läbi proovida. Seda tuleks teha korrapäraselt, arvestades et üldsuse arusaamad võivad aja jooksul muutuda¹⁸³.

4.2.3. Näited bioloogilise ja sotsiaalse soo ning sooidentiteedi andmete kogumise kohta

4.2.3.1. Näide FRA LGBTIQ-inimeste uuringust

1. küsimus. Kuidas kirjeldaksite ennast praegu?

Vastusekategoriad „Naine“ ja „Mees“ hõlmavad transsoolisi naisi ja mehi.

Üks vastusevariant

- Naine
- Mees
- Mittebinaarne või alternatiivse sooidentiteediga või sootu või mitmesooline või muutuva sooidentiteediga
- Ma ei identifitseeri end naise, mehe ega mittebinaarsena (palun täpsustage)
- Ei soovi vastata
- Ei saa küsimusest aru
- Ei oska öelda

2. küsimus. Kas olete (olnud) transsooline?

(Küsida siis, kui vastus 1. küsimusele on „Naine“, „Mees“ või „Ma ei identifitseeri end naise, mehe ega mittebinaarsena (palun täpsustage)“)

Terminit „transsooline“ kasutatakse selles uuringus üldterminina, mis hõlmab kõiki inimesi, kes on transsoolised, mittebinaarsed, alternatiivse sooidentiteediga, mitmesoolised, sootud,

¹⁸² Sageli tuuakse kaheastmelise andmekogumise rahvusvaheliste standardite kehtestamist takistava tegurina välja asjaolu, et mõnes keeles ei saa ingliskeelseid termineid „sex“ ja „gender“ otse tõlkida (UNECE (2019), [In-Depth Review of Measuring Gender Identity](#) (Põhjalik analüüs sooidentiteedi mõõtmise kohta), Euroopa Statistikonverents, Pariis).

¹⁸³ UNECE (2019), [In-Depth Review of Measuring Gender Identity](#) (Põhjalik analüüs sooidentiteedi mõõtmise kohta), Euroopa Statistikonverents, Pariis.

muutuva sooidentiteediga, transvestiidid (ristiriietujad), ning mehi ja naisi, kes on olnud transsoolised, samuti muid määratlusi.

- Jah
- Ei
- Ei soovi vastata
- Ei saa küsimusest aru
- Ei oska öelda

3. küsimus. Mis on Teie sünnipärane sugu?

[INFONUPP. Sünnipärane sugu määratakse inimesele sünnil, sageli füüsilise anatoomia põhjal (mees, naine, intersooline või muu sugu). Teie sünnipärane sugu on märgitud Teie sünnitunnistusele.]

Üks vastusevariant

- Naine
- Mees
- Muu (täpsustage)
- Eelistan mitte vastata

Kogutud andmete arvestamine

- Transsooline naine: K1 = „Naine“ ja K2 = „Jah“
- Transsooline mees: K1 = „Mees“ ja K2 = „Jah“
- Alternatiivse sooidentiteediga: K1= „Mittebinaarne või alternatiivse sooidentiteediga või sootu või mitmesooline või muutuva sooidentiteediga“

Märkused, mida arvesse võtta

See lähenemisviis põhineb enesemääratlusel ning võimaldab vastajatel ise avaldada, kas nad on transsoolised. Kuna vastajaid ei liigitata sünnipärase soo alusel, ei kaasne selle lähenemisviisiga eespool kirjeldatud riski, et intersoolised vastajad liigitatakse valesse rühma. Selle asemel kogutakse sünnipärase soo kohta teavet täiendava kriteeriumina, mida on võimalik analüüsida arvesse võtta, kusjuures see küsimus järgneb küsimusele selle kohta, mis sooga vastaja vastamise ajal samastub. See on oluline nüanss, arvestades et kvalitatiivsete uuringute kohaselt võib osa transsoolisi inimesi tunda ebamugavust, kui sünnipärase soo kohta küsitakse enne kui selle kohta, mis soost olevana vastaja end vastamise hetkel määratleb¹⁸⁴. Seda näitavad ka käesoleva suunisdokumendi koostamisel konsulteeritud kodanikuühiskonna organisatsioonide kogemused. Selle küsimuse üks puudus on kategooria „Mittebinaarne või alternatiivse sooidentiteediga või sootu või mitmesooline või muutuva sooidentiteediga“, mis ei kajasta kõiki binaarsest soosüsteemist väljapoole

¹⁸⁴ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 119.

jäävaid soomääratlusi. Samuti eeldatakse selle loendusmeetodiga, et kõik need vastajad määratlevad end transsoolisena, ehkki kõigi puhul ei pruugi see nii olla. Samuti ei võimalda see küsimus koguda teavet intersooliste inimeste kohta, kellest enamik on sünnijärgselt määratud meheks või naiseks. Selleks et seda teavet asjakohasel viisil koguda, on oluline esitada eraldi küsimus selle kohta, kas vastajad on intersoolised / sootunnuste variatsiooniga (vt käesoleva suunisdokumendi suunis 4.4).

4.2.3.2. Näide küsimuste kohta seoses soidentiteedi vastavusega sünnipärasele soole – Austraalia statistikaamet

Kui sünnipärase soo kohta ei ole vaja tingimata küsida, on soovitatav kasutada kaheastmelist lähenemisviisi ning küsida, kas inimese soidentiteet vastab tema sünnipärasele soole. See võimaldab transsoolisi inimesi käsitlevaid andmeid eristada, mis ei oleks võimalik juhul, kui küsitaks üksnes soidentiteedi kohta. Nagu on osutatud eespool, kaasneb selle kaheastmelise lähenemisviisiga aga risk, et intersoolised inimesed liigitatakse valesti. Seda kaheastmelist lähenemisviisi kasutab Austraalia statistikaamet, kes küsib lisaks ka soo õigusliku tunnustamise kohta.

1. küsimus. Kuidas kirjeldaksite oma sugu¹⁸⁵?

[INFONUPP. „Soo“ all mõistetakse siin seda, mis sooga te praegu samastute. See võib erineda Teie sünnipärasest ja õigusdokumentidel märgitud soost.] ÜKS

VASTUSEVARIANT

- Mees või meessoost
- Naine või naissoost
- Mittebinaarne
- Kasutan muud terminit (palun täpsustage)
- Eelistan mitte vastata

2. küsimus. Kas Teie soidentiteet vastab Teie sünnipärasele soole?

- Jah
- Ei (märkige sugu):

3. küsimus. Kas olete lasknud ametlikel dokumentidel registreeritud sugu muuta?

¹⁸⁵ Austraalia statistikaamet (2020), [Standard for Sex, Gender, Variations of Sex Characteristics and Sexual Orientation Variables](#) (Bioloogilise ja sotsiaalse soo, sootunnuste erinevuste ja seksuaalse sättumusega seotud näitajate standard), ABS.

- Jah
- Ei

Kogutud andmete arvestamine

Veebipõhine juhend sisaldab andmeid üksnes esimese küsimuse vastuste arvestamise kohta¹⁸⁶. Küsimuse vastuste arvestamist selgitatakse allpool tabelis.

Põhikood	Alternatiivne kood	Märgis	Määratlus
1	M	Mees või meessoost	Inimesed, kes kirjeldasid end mehe või meessoost olevana
2	N	Naine või naissoost	Inimesed, kes kirjeldasid end naise või naissoost olevana
3	X	Mittebinaarne	Inimesed, kes kirjeldasid end mittebinaarsena
4	T	Muu termin	Inimesed, kes kirjeldasid oma sugu muu terminiga kui „Mees või meessoost“, „Naine või naissoost“ või „Mittebinaarne“*
5	Z	Eelistan mitte vastata	Inimesed, kes eelistasid mitte vastata küsimusele, mis sooga nad end samastavad.

* V.a juhul, kui vastuse „Muu termin“ juurde oli kirjutatud sõnade „mees või meessoost“, „naine või naissoost“ või „mittebinaarne“ teatud variant; sel juhul liigitati vastus asjaomase märgise alla.

Transsoolised ja mittebinaarsed vastajad saab kokku loendada järgmiselt

- Transsooline mees: K1 = „Mees või meessoost“ JA K2 = „Ei“
- Transsooline naine: K1 = „Naine või naissoost“ JA K2 = „Ei“
- Mittebinaarne: K1 = „Mittebinaarne“

Märkused, mida arvesse võtta

Austraalias kasutatav kolmeastmeline lähenemisviis sisaldab valikuvarianti inimestele, kelle sünnipärane sugu on muu kui mees või naine, kusjuures vastused on vastastikku välistavad ja ammendavad. Eeliseks on ka küsimus seoses soo registreerimisega, sest vähene jaatavate vastuste osakaal selle küsimuse puhul võib viidata õigusliku menetlusega seotud probleemidele (ehkki mitte kõik transinimesed ei soovi lasta oma sugu õiguslikult tunnustada). Ainult valikuvariantide „Jah“ ja „Ei“ andmine on aga liialt lihtsustav. Olenevalt dokumendist võivad nõuded ja maksumus

¹⁸⁶ Austraalia statistikaamet (2020), [Standard for Sex, Gender, Variations of Sex Characteristics and Sexual Orientation Variables](#) (Bioloogilise ja sotsiaalse soo, sootunnuste erinevuste ja seksuaalse sättumusega seotud näitajate standard), ABS.

erineda, seega on võimalik, et vastaja on näiteks passi uuendanud, kuid ei ole uuendanud sünnitunnistust; praeguses sõnastuses see küsimus selliseid olukordi ei talletaks. Küsimuses ei ole sõnaselgelt osutatud muudele sooidentiteetidele kui „mees“, „naine“ ja „mittebinaarne isik“, ehkki need on kaasatud valiku „Kasutan muud terminit“ alla. Sellise lähenemisviisiga võidakse ekslikult kaasata need intersoolised inimesed, kelle sooidentiteet erineb nende sünnipärasest soost, kuid kes ei määratle end transsoolisena. Seevastu võivad sel viisil välja jääda sellised intersoolised inimesed, kes küll määratlevad end transsoolisena, kuid kelle sooidentiteet vastab nende sünnipärasele soole. Viimaks tasub märkida, et 2. küsimuses jääb selgusetuks, kas vastajad peaksid märkima soo, millega nad parasjagu samastuvad, või sünnipärase soo.

4.2.3.3. Sookategooriate piiratud loetelu näide – transsoolisuse uuring Belgias

Enamikul juhtudel, kui andmete kogumise eesmärk ei ole kõikehõlmavalt mõõta inimeste sooidentiteeti, piisab sellest, kui esitada **piiratud loetelu sookategooriatest**, millest vastajal palutakse valida üks variant, mis neid parasjagu kõige paremini iseloomustab. Selline lähenemisviis on asjakohane juhul, kui andmete kogumise seisukohast ei oma tähtsust ei vastaja sünnipärane sugu ega transsoolisus.

Üks näide sellest lähenemisviisist on alljärgnev küsimus.

1. küsimus. Kuidas kirjeldaksite oma sooidentiteeti? Kes olete oma mõtetes ja tunnetes (valida võib mitu varianti)?

- Mees
- Naine
- Mees, kes on olnud transsooline
- Naine, kes on olnud transsooline
- Transvestiidist mees
- Transvestiidist naine
- Transsooline mees: inimene, kes on sündinud naisena, kuid määratleb end meessoost olevana
- Transsooline naine: inimene, kes on sündinud mehena, kuid määratleb end naissoost olevana
- Alternatiivse sooidentiteediga
- Mittebinaarne
- Mitmesooline
- Muutuva sooidentiteediga

- Muu: (täpsustage) ...
- Ei soovi öelda

2. küsimus. Selleks et saaksime käesoleva uuringuga kogutavaid andmeid analüüsida, saame kasutada üksnes teatavaid eespool osutatud kategooriaid. Milline rühm vastab kõige paremini Teie praegusele soidentiteedile? Märkige vastus, mis iseloomustab Teid praegu kõige paremini. Eelistan, et mind liigitataks järgmisse rühma:

- (Transsooline) mees
- (Transsooline) naine
- Transvestiit (ristiriietuja)
- Alternatiivse soidentiteediga / sootu / mitmesooline / muutuva soidentiteediga / mittebinaarne
- Ei oska öelda, mul ei ole eelistust

Märkused, mida arvesse võtta

See lähenemisviis annab vastajatele võimaluse ise kindlaks määrata, millisesse rühma nad uuringu tarbeks liigitada tuleks. Mõnele vastajale võib aga segaseks jääda kategooria „Mees/Naine, kes on olnud transsooline“. Peale selle ei määratle kõik transvestiidid end transsoolisena ning seega võib ka see kategooria segadust tekitada. Lisaks ei pruugi see küsimus kaasata kõiki transsoolisi vastajaid, sest mõni neist võib 1. küsimuses valida ainult kategooria „Mees“/„Naine“.

4.3. Kuidas koguda andmeid soolise eneseväljenduse kohta?

4.3.1. Põhjendus

Sooline eneseväljendus on viis, kuidas iga inimene väljendab oma sotsiaalset sugu füüsilise välimuse kaudu (sh riietumisstiil, soeng, aksessuaarid, kosmeetika) ning kehakeele, kõnemaneeeri, käitumise, nimede ja iseendale viitamise kaudu. Sooline eneseväljendus võib, kuid ei pruugi vastata inimese soidentiteedile¹⁸⁷.

¹⁸⁷ Rahvusvaheline Juristide Komisjon (2017), [The Yogyakarta Principles Plus 10 - Additional Principles and State Obligation on the Application of International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation, Gender Expression and Sex Characteristics to Complement the Yogyakarta Principles](#) (Kümme Yogyakarta

Alternatiivse sooidentiteediga inimene on üldtermin selliste inimeste kirjeldamiseks, kes ei järgi omasoolistele isikutele kehtivaid norme või kelle soolist eneseväljendust ei ole võimalik täpselt kategoriseerida. Alternatiivse sooidentiteediga inimesed võivad, kuid ei pruugi end määratleda ühtlasi transsoolisena¹⁸⁸.

Sooline eneseväljendus on kasulik näitaja selle kindlakstegemisel, kas alternatiivse sooidentiteediga inimesi (olenemata seksuaalsest sättumusest, sooidentiteedist või sootunnustest) koheldakse erinevalt, vastavalt sellele, mil määral ühtib nende soovväljendus sooga, mille on neile omistanud teised inimesed.

Soolist eneseväljendust on võimalik hinnata i) feminiinsuse ja maskuliinsuse kontiinumist lähtudes või ii) küsimustega selle kohta, mil määral teised inimesed tajuvad vastavust soonormidele. Olenevalt uuringu eesmärgist on kummalgi lähenemisviisil oma kasutegurid.

Kontiinumipõhise lähenemisviisi puhul tuginetakse psühholoogias väljakujunenud uurimissuunale, mille kohaselt ei tohiks feminiinsust ja maskuliinsust käsitada täielike vastanditena, sest inimene võib paikneda mõlemal skaalal allosas, ülaosas, keskosas või jääda skaaladest üleüldse väljapoole^{189, 190}. *Queer*-naistega läbiviidud kognitiivsete intervjuude andmetest võib samuti järeldada, et kui vastajatel palutakse hinnata end vastandskaalal (väga maskuliinsust väga feminiinseni), kaasnevad sellega kontseptuaalsed ja empiirilised probleemid¹⁹¹. Võrreldes feminiinsust ja maskuliinsust vastandava skaalaga on feminiinsuse ja maskuliinsuse hindamine eraldi skaaladel samuti usaldusväärsem täpsemate vastuste kogumisel eeskätt transsoolistelt isikutelt¹⁹².

Soolist eneseväljendust käsitlevad küsimused võivad põhineda enesehindamisel (vastajalt küsitakse, kuidas ta ise oma soolist eneseväljendust tajub) ja ka peegeldaval hindamisel (vastajalt küsitakse, kuidas teised inimesed teda tajuvad). Ehkki enesehindamise ja peegeldava hindamise alusel antavad vastused kipuvad kattuma, on kasulik kindlaks teha, mil määral need hinnangud erinevad, sest kõnealust erinevust on

põhimõtteid täiendavat põhimõtet ja riikide kohustused rahvusvahelise inimõigustealase õiguse kohaldamiseks seoses seksuaalse sättumuse, soolise eneseväljenduse ja sootunnustega), lk 6.

¹⁸⁸ Human Rights Campaign (2022), [Glossary of Terms](#) (Terminite sõnastik).

¹⁸⁹ Garbarski, D. (2023), [The measurement of gender expression in survey research](#) (Soolise eneseväljenduse mõõtmine küsitlusuuringutes), *Social Science Research* 110, lk 2.

¹⁹⁰ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 104.

¹⁹¹ Garbarski, D., LaVergne, D. (2020), [The Measurement of Sexual Attraction and Gender Expression: Cognitive Interviews with Queer Women](#) (Seksuaalse külgetõmbe ja soolise eneseväljenduse hindamine: kognitiivsed intervjuud *queer*-naistega). Väljaandes: Brenner, P. S. (toim), „Understanding Survey Methodology“ (Uuringumethodika mõistmine). *Frontiers in Sociology and Social Research*, 4, Springer, Cham.

¹⁹² Garbarski, D. (2023), [The measurement of gender expression in survey research](#) (Soolise eneseväljenduse mõõtmine küsitlusuuringutes), *Social Science Research* 110, lk 9.

seostatud halvemate tervisenäitajatega¹⁹³. Kvalitatiivsete uuringute kohaselt tuleks enesehindamisel põhinev küsimus esitada enne peegeldaval hindamisel põhinevat küsimust¹⁹⁴.

Teist lähenemisviisi (tajutav vastavus soonormidele) on lihtsam uuringutes kasutada ning seda saab kombineerida diskrimineerimise, ahistamise ja vägivallega seotud küsimustega, kuna inimesed, kelle sooväljendus vastab soonormidele vähemal määral, puutuvad nende probleemidega tõenäoliselt rohkem kokku. See on asjakohasem konkreetselt LGBTIQ-inimestele suunatud uuringus kui rahvastiku-uuringus.

4.3.2. Juhised

Liikmesriikidel ja kõigil teistel SOGIESC-andmete kogumises osalevatel või selle eest vastutavatel asutustel/organitel on soovitatav võtta alljärgnevas loetelupunktides kirjeldatud meetmed.

- Kasutada tuleks kontiinumil põhinevaid skaalasid (kaks eraldiseisvat Likerti skaalat maskuliinse ja feminiinse soolise eneseväljenduse mõõtmiseks), mille kohta vastaja saab ise andmed esitada.
- Võimaluse korral tuleks küsida nii selle kohta, kuidas vastaja ise oma soolist eneseväljendust hindab, kui ka selle kohta, kuidas tajuvad seda tema arvates teised inimesed. Ruumpuuduse korral tuleks küsida viimasena osutatud aspekti kohta (peegeldav hindamine)¹⁹⁵.
- Arvesse tuleks võtta, et sooline eneseväljendus võib eri tingimustes varieeruda, olenevalt sellest, kui mugavalt ja turvaliselt vastaja end tunneb. Vastajal ei pruugi olla võimalik väljendada end nii, nagu ta tegelikult soovib.
- Kui tegemist on konkreetselt LGBTIQ-inimestele suunatud uuringuga ja küsimuse eesmärk on hinnata, kuidas teised inimesed vastajat tajuvad, et selgitada seeläbi välja, kuidas see vastaja kogemusi mõjutab, on kõige asjakohasem küsida tajutava soonormidele vastavuse kohta.

¹⁹³ Hart, C. G., Saperstein, A., Magliozzi, D., Westbrook, L. (2019), [Gender and health: beyond binary categorical measurement](#) (Sotsiaalne sugu ja tervis: andmete kogumine väljaspool binaarset jaotust), *Journal of Health and Social Behavior*, 60(1), lk 109.

¹⁹⁴ Garbarski, D. (2023), [The measurement of gender expression in survey research](#) (Soolise eneseväljenduse mõõtmine küsitlusuuringutes), *Social Science Research* 110, lk 2.

¹⁹⁵ Garbarski, D. (2023), [The measurement of gender expression in survey research](#) (Soolise eneseväljenduse mõõtmine küsitlusuuringutes), *Social Science Research* 110, lk 13–14.

4.3.3. Näited soolise eneseväljenduse mõõtmise kohta

4.3.3.1. Kontinumipõhise lähenemisviisi näide¹⁹⁶

1. küsimus. Kuidas kirjeldaksite üldiselt oma välimust ja riietumisstiili?

Üldse mitte feminiinne	Veidi feminiinne	Mõnevõrra feminiinne	Üsna feminiinne	Väga feminiinne
☐	☐	☐	☐	☐
Üldse mitte maskuliinne	Veidi maskuliinne	Mõnevõrra maskuliinne	Üsna maskuliinne	Väga maskuliinne
☐	☐	☐	☐	☐

2. küsimus. Kuidas kirjeldaksid teised inimesed Teie arvates üldiselt Teie välimust ja riietumisstiili?

Üldse mitte feminiinne	Veidi feminiinne	Mõnevõrra feminiinne	Üsna feminiinne	Väga feminiinne
☐	☐	☐	☐	☐
Üldse mitte maskuliinne	Veidi maskuliinne	Mõnevõrra maskuliinne	Üsna maskuliinne	Väga maskuliinne
☐	☐	☐	☐	☐

3. küsimus. Kuidas kirjeldaksite üldiselt oma kõnnakut, kõnemaneeeri, kehahoiakut ja žestikuleerimist?

Üldse mitte feminiinne	Veidi feminiinne	Mõnevõrra feminiinne	Üsna feminiinne	Väga feminiinne
☐	☐	☐	☐	☐
Üldse mitte maskuliinne	Veidi maskuliinne	Mõnevõrra maskuliinne	Üsna maskuliinne	Väga maskuliinne
☐	☐	☐	☐	☐

¹⁹⁶ Garbarski, D. (2023), [The measurement of gender expression in survey research](#) (Soolise eneseväljenduse mõõtmine küsitlusuuringutes), *Social Science Research* 110.

☐	☐	☐	☐	☐
-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------

4. küsimus. Kuidas kirjeldaksid teised inimesed Teie arvates üldiselt Teie kõnnakut, kõnemaneeeri, kehahoiakut ja žestikuleerimist?

Üldse mitte feminiinne	Veidi feminiinne	Mõnevõrra feminiinne	Üsna feminiinne	Väga feminiinne
☐	☐	☐	☐	☐
Üldse mitte maskuliinne	Veidi maskuliinne	Mõnevõrra maskuliinne	Üsna maskuliinne	Väga maskuliinne
☐	☐	☐	☐	☐

Märkused, mida arvesse võtta

Selles näites kasutatakse maskuliinsuse ja feminiinsuse hindamiseks eraldi skaalaid ning seega välditakse nende omaduste käsitamist täielike vastanditena. Näites kajastatakse nii välimuse kui ka käitumise mõõdet. Asjaolu, kas välimuse ja käitumisega seotud küsimuste järjestusel on märkimisväärne mõju ning kas neid uuringuküsimusi saaks kombineerida, vajab täiendavat uurimist¹⁹⁷. Selle lähenemisviisi üks puudus on eeldus, et vastajad oskavad hinnata oma soolist eneseväljendust maskuliinsuse ja feminiinsuse seisukohast; see ei pruugi nii olla, eriti kui vastaja määratleb end sootuna. Seega oleks kasulik lisada valik „Ei määratle end sellel skaalal“. Selle näite puhul on veel üks puudus see, et vastajatel ei ole valikuvarianti „Ei oska öelda“ või „Eelistan mitte vastata“, mis on olulised eetilistel kaalutlustel (vt käesoleva suunisdokumendi punkt nr 2.3).

4.3.3.2. Tajutava soonormidele vastavusega seotud küsimuse näide¹⁹⁸

Inimesed saavad aru, et olen transsooline / alternatiivse sooidentiteediga, isegi kui ma seda neile ei ütle.

¹⁹⁷ Garbarski, D. (2023), [The measurement of gender expression in survey research](#) (Soolise eneseväljenduse mõõtmine küsitlusuuringutes), *Social Science Research* 110, lk 14.

¹⁹⁸ Jaime, G., Mottet, L., Tanis, J., Harrison, J., Herman, J., Keisling, M. (2011), [Injustice at Every Turn: A Report of the National Transgender Discrimination Survey](#) (Ebaõiglus igal sammul: transsooliste diskrimineerimist käsitleva riigisisese uuringu aruanne), National Center for Transgender Equality and National Gay and Lesbian Task Force, Washington DC, lk 184.

- Alati
- Enamasti
- Mõnikord
- Vahel harva
- Mitte kunagi

Märkused, mida arvesse võtta

See näide pärineb konkreetselt transsoolistele inimestele suunatud uuringust. Vastajal palutakse märkida, mil määral teised inimesed tajuvad tema (visuaalset) vastavust sooidentiteedi väljenduse normidele; seda on võimalik analüüsida koostoimes diskrimineerimise, vägivalla ja ahistamise esinemissagedusega. Ehkki see küsimus on suunatud üksnes transsoolistele ja alternatiivse sooidentiteediga vastajatele, saab sarnase küsimuse esitada ka muudele uuringus osalevatele LGBTIQ-inimestele. Näiteks ühes LGB-inimeste eri põlvkondadele keskenduvast uuringust küsiti järgmist: „Kui sageli (kui üldse) saavad inimesed aru, et olete lesbi, gei või biseksuaal, isegi kui Te seda neile ei ütle?“ Selles uuringus olid samad vastusevariandid: „Alati“, „Enamasti“, „Mõnikord“, „Vahel harva“ ja „Mitte kunagi“¹⁹⁹. Nagu on osutatud eespool, puuduvad ka selles küsimuses vastusevariandid „Ei oska öelda“ ja „Eelistan mitte vastata“, mis on olulised eetilistel kaalutlustel (vt käesoleva suunisdokumendi punkt nr 2.3).

4.4. Kuidas koguda andmeid sootunnuste kohta?

4.4.1. Põhjendus

Sootunnused on iga inimese füüsilised tunnused vastavalt tema bioloogilisele soole, sealhulgas suguelundid ning muud seksuaal- ja reproduktiivanatoomia osad, kromosoomid, hormoonid ja teismeeas väljakujunevad teisesed sootunnused²⁰⁰.

¹⁹⁹ Krueger, E. A., Lin, A., Kittle, K. R., Meyer, I. H. (2020), [Generations – A Study of the Life and Health of LGB People in a Changing Society \(Methodology and Technical Notes, Gallup Quantitative Survey\)](#) („Generations“– uuring LGB-inimeste elu ja tervise kohta muutuvast ühiskonnas (meetodid ja tehnilised märkused, kvantitatiivne arvamusuuring), The Williams Institute, Los Angeles.

²⁰⁰ Rahvusvaheline Juristide Komisjon (2017), [The Yogyakarta Principles Plus 10 - Additional Principles and State Obligation on the Application of International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation, Gender Expression and Sex Characteristics to Complement the Yogyakarta Principles](#) (Kümme Yogyakarta põhimõtteid täiendavat põhimõtet ja riikide kohustused rahvusvahelise inimõigustealase õiguse kohaldamiseks seoses seksuaalse sätumuse, soolise eneseväljenduse ja sootunnustega), lk 6.

Intersoolised ehk sootunnuste variatsiooniga inimesed on sündinud sootunnustega (seksuaalanatoomia, suguorganid, hormonaalsüsteem ja/või hormonaalne tasakaal ning/või kromosoomimuustrid), mis ei sobitu tüüpilise ühiskondliku määratlusega sellest, milline on mees või naine. Sageli ilmnevad sootunnuste variatsioonid alles hilisemas elus²⁰¹.

Intersoolisus / sootunnuste variatsiooni olemasolu on oluline osa demograafilisest seisundist ja tervisealastest isikuandmetest. Samuti võib see olla üks tahk inimese identiteedist, ehkki mitte kõik sootunnuste variatsiooniga inimesed ei määratle end intersoolisena ega LGBTIQ-inimeste kogukonna liikmena²⁰².

Endosooline – inimene, kes on sündinud sootunnustega, mis vastavad tavapärasele binaarsele arusaamale mehe või naise kehast. Endosooline inimene võib määratleda end ükskõik millise sooidentiteedi või seksuaalse sättumusega²⁰³.

Ehkki intersooliste inimeste kohta on endiselt vähe mittekliinilistest uuringutest pärinevaid andmeid, arutletakse viimasel ajal üha enam uuringumeetodite heade tavade üle²⁰⁴. Teaduskirjanduses kasutatakse sootunnuste erinevustega inimeste kirjeldamiseks eri termineid. Selle elanikkonnarühma kirjeldamiseks kasutatavaid termineid kujundavad binaarsest soosüsteemist lähtuvad sotsiaalsed seisukohad, mille on üle võtnud ka paljud meditsiinispetsialistid ja poliitikakujundajad.

Sootunnustega seotud küsimuste lisamine aitab muuta intersoolised / sootunnuste erinevustega inimesed kogutavates andmetes nähtavaks. On oluline, et sootunnuste variatsiooni olemasolu ei samastataks kindla (soo-)identiteediga, samuti tuleb mõista intersoolisust kogemusena. Enamik sootunnuste variatsiooniga inimestest määratleb end kas mehe või naisena, ehkki andmete kogumisel tuleks alati tagada, et vastajal on

²⁰¹ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 139.

²⁰² National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 141.

²⁰³ Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESCI terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 7.

²⁰⁴ Park, A. (2016), [Reachable: Data collection methods for sexual orientation and gender identity](#) (Kättesaadav: meetodid andmete kogumiseks seksuaalse sättumuse ja sooidentiteedi kohta), The Williams Institute, Los Angeles.

võimalik valida/märkida intersoolisuse ja/või alternatiivse soidentiteedi variant (nt mittebinaarne)²⁰⁵.

Uuringu läbiviijad peaksid teadvustama, et intersoolisuse mõiste ei pruugi olla ka intersooliste inimeste endi seas laialt levinud, arvestades et sootunnuste erinevustega inimeste kirjeldamiseks kasutatavad terminid/diagnoosid võivad olla erinevad,²⁰⁶ nt androgeeniresistentsuse sündroom, neerupealiste kaasasündinud hüperplaasia, Klinefelteri sündroom või Turneri sündroom²⁰⁷. Võttes arvesse kasutatavate terminite paljusust ning ka erinevat teadlikkust terminitest, on oluline esitada vastajatele selge ja kõikehõlmav määratlus.

4.4.2. Juhised

Liikmesriikidel on soovitatav võtta järgmised meetmed.

- Kaasata tuleks vähemalt üks küsimus, mis võimaldaks sootunnuste variatsiooniga inimestel ennast ise määratleda.
- Kasutada tuleks eraldi komponenti, et küsida vastajatelt selle kohta, kas nad on intersoolised / sootunnuste variatsiooniga või endosoolised. Seda ei tohiks lisada sünnipärase soo küsimuse kolmanda vastusevariandina, arvestades et intersoolised inimesed on enamasti sünnijärgselt määratud naiseks või meheks. Sellegipoolest tuleks lisada vabatekstivälja, et vastajad saaksid täpsustada riiklikke eripärasid (nt Saksamaal on võimalik soomarkeri lahter tühjaks jätta²⁰⁸).
- Intersoolisust ei tohiks samastada transsoolisuse ega seksuaalse sättumusega.
- Arvesse tuleks võtta, et intersooliste inimeste soidentiteet ei pruugi ühtida nende sünnipärase sooga. Kui osa intersoolisi võib end määratleda transsoolisena, siis teised võivad tunda, et see mõiste ei kajasta nende konkreetset olukorda intersoolise inimesena peamiselt endosoolises ühiskonnas.
- Lisada tuleks selge määratlus intersoolisuse mõiste või selle kohta, mida tähendab sootunnuste variatsioon, ning esitada piisavalt näiteid intersoolisuse üldmõiste selgitamiseks.

²⁰⁵ Jones, T., Hart, B., Carpenter, M., Ansara, G., Leonard, W., & Lucke, J. (2016), [Intersex. Stories and Statistics from Australia](#) (Intersoolisus: lood ja statistika Austraaliast), Open Book Publishers, Cambridge.

²⁰⁶ van Ditzhuijzen, J., Motmans, J. (2020), [Kennis En Opvattingen over Intersekse: Een Nulmeting in Nederland En Vlaanderen](#), Rutgers, UZ Gent, Utrecht, Gent.

²⁰⁷ Randjelovic, R. *et al.* (2018), [Intersex Research Study](#) (Intersoolisuse uuring), UNDP, lk 46–48.

²⁰⁸ Statistische Ämter des Bundes und der Länder (2022), Zensus 2022.

- Mõistete määratlused tuleks välja töötada tihedas koostöös intersoolisi inimesi esindavate kodanikuühiskonna organisatsioonidega ning pöörata seejuures tähelepanu kohaliku kultuuriga seotud terminikasutusele.
- Lisaks mõiste selgitusele/määratlusele tuleks lisada avatud järelküsimus nendele inimestele, kes märkisid, et on intersoolised / et neil on sootunnuste variatsioon, et vastajad saaksid uuringu raames kirjeldada oma variatsiooniga seotud kogemusi ja vajadusi, kui nad seda soovivad.

4.4.3. Intersoolistega seotud küsimuste näited

4.4.3.1. Teadmised ja arusaamad intersoolistest inimestest – lähteolukorra mõõtmine Madalmaades ja Flandrias

Oluline on esitada intersoolisuse mõiste määratlus; see võib aidata vastamismäära märkimisväärselt suurendada. Üks hiljutine näide on **representatiivne paneeluuring**, mis viidi läbi **Belgias** ja **Madalmaades**²⁰⁹. Juhuslikult valitud osalejatelt küsiti intersoolisuse kohta kahel eri viisil, mis mõjutasid intersooliste inimeste esindatust/nähtavust uuringutulemustes. Esmalt hinnati paneeluuringus intersoolisuse aspekti ilma määratlust esitamata ning vastajad said muude variantide hulgas valida variandi „intersooline inimene“. Kokku valis selle variandi 9 inimest (0,4%). Pärast määratluse lisamist küsiti teiselt osalejate rühmalt intersoolisuse või sellega seotud tervises seisundi kohta. Seepeale vastas 28 inimest, et määratleb end intersoolisena või et neil on mõni intersoolisusega seotud tervises seisund (1,6%). Seepärast on intersooliste või sootunnuste variatsiooniga vastajate osakaalu hindamiseks oluline lisada mõiste määratlus.

Samuti on oluline eristada küsimusi, milles küsitakse ühelt poolt selle kohta, kas vastajal on sootunnuste variatsioon, ning teisalt selle kohta, kas nad on sellise variatsiooniga seoses saanud konkreetse diagnoosi, nagu nähtub ka alljärgnevatest näidetest. Eelistatav on kasutada esimesena osutatud küsimust, välja arvatud juhul, kui tegemist on konkreetselt tervishoiule keskenduva uuringuga.

²⁰⁹ van Ditzhuijzen, J., Motmans, J. (2020), [Kenni En Opvattingen over Intersekse: Een Nulmeting in Nederland En Vlaanderen](#), Rutgers, UZ Gent, Utrecht, Gent.

4.4.3.2. Näide selle kohta, kuidas küsida vastajatelt sootunnuste variatsiooni kohta – FRA teine LGBTI-inimeste (veebi)uuring

FRA teises ELi LGBTI-inimeste uuringus (2019) küsiti esimest korda intersooliste inimeste kogemuste kohta.

Sel otstarbel kasutas FRA alljärgnevat küsimust.

Küsimus. Mõni inimene sünnib sootunnustega (nt seksuaalanatoomia, suguorganid ja/või kromosoomimustrid), mille alusel ei saa teda määratleda konkreetselt mehe või naisena või kuulub ta ühtaegu mõlemasse kategooriasse. Seda nimetatakse intersoolisuseks. Kas kirjeldaksite end intersoolisena?

- Jah
- Ei

[**INFONUPP.** Sootunnuste erinevused võivad avalduda enne sündi ja sünnil, kuid ka lapse-, teisme- või täiskasvanueas. Inimene võib olla oma sootunnuste variatsioonist teadlik juba varajasest east või avastada selle hilisemas elus, samuti võib ta olla läbinud kirurgilise protseduuri või ravi variatsiooni korrigeerimiseks.]

Märkused, mida arvesse võtta

Selles küsimuses on selguse huvides esitatud mõiste määratlus ja vastajad saavad end ise määratleda. Samal ajal ei saa vastajad kõnealuseid variatsioone oma sõnadega kirjeldada, samuti puuduvad variandid „Ei oska öelda“ või „Eelistan mitte vastata“ (vt käesoleva suunisdokumendi punkt nr [2.3](#)).

4.4.3.3. Näide küsimusest selle kohta, kas vastajatel on diagnoositud mõni sootunnuste variatsioon – LGBTI-inimeste vägivallakogemuste uuring Flandrias (Belgia)

Belgias käimasolevas LGBTI-inimeste uuringus rakendatakse järgmist lähenemisviisi, mille puhul küsitakse konkreetselt diagnoosi kohta²¹⁰.

Küsimus. Mõni inimene on sündinud kehaga, mis ei sobitu tavapäraste normidega selle kohta, milline on mehe ja naise keha. Selliseid inimesi nimetatakse intersooliseks. Kas Teil on sünnil või hiljem diagnoositud mõni intersoolisuse vorm?

- Jah
- Ei
- Ei oska öelda
- Ei soovi öelda

[HÜPIKAKEN. Intersooline inimene on inimene, kes on sündinud kehaga, mis ei sobitu tüüpilise mehe või naise definitsiooniga. Termin „intersooline“ on väga lai ega ole alati seotud väliste seksuaaltunnuste/suguelunditega. Seksuaaltunnused ei ole ainult suguelundid (peenise/tupp), vaid ka kromosoomid, hormoonid ja sisemised suguelundid (emakas, hormoone tootvad näärmed). Näiteks võib inimene sündides küll vastata naise keha definitsioonile, kuid tal võivad olla X- ja Y-kromosoom, samuti on mõnel lapsel sündides nii peenis kui ka emakas. Võib-olla tunnete end selles kirjelduses ära, kuid ei ole kunagi kuulnud sõna „intersooline“. Arstid ja tervishoiuteenuste osutajad võivad kasutada meditsiinitermineid, nagu „pseudohermafrodiit“, „(täieliku) androgeeniresistentsuse sündroom“, Klinefelteri sündroom, adrenogenaalne sündroom / kaasasündinud neerupealiste hüperplaasia „17-/5- α /5- β -reduktaasi vaegus koos hüpospaadiatega“, Mayeri-Rokitansky-Küsteri-Hauseri sündroom“, „Turneri sündroom“ või „seksuaalse arengu häire/variatsioon“.

Märkused, mida arvesse võtta

Selle küsimuse puhul on hüpikaknas esitatud põhjalik selgitus ja näited. Sellegipoolest ei küsita, kuidas vastaja ennast ise määratleb, vaid pigem diagnoosi. Üksnes meditsiinilisele aspektile keskenduv lähenemisviis võib olla problemaatiline nendele intersoolistele inimestele, kellel on meditsiiniastutustega halvad kogemused. Samuti võidakse sellega välja jätta inimesed, kes on oma sootunnuste variatsioonist teada saanud iseseisvalt ega ole saanud ametlikku diagnoosi. Selgituses räägitakse „naise kehast“ – ka sellega surutakse peale normatiivseid eeldusi mees- ja naissoo kohta. Siin on võimalik tekst ümber sõnastada, nt „välised suguelundid, mida seostatakse naissooga (nt häbememokad, häbe, kliitor)“. Samuti mainitakse tekstis sõna „pseudohermafrodiit“. Ehkki termin „hermafrodiit“ on meditsiinivaldkonnas endiselt kasutusel, käsitatakse seda solvava sõnana ning seega tuleks selle kasutamisest kas

²¹⁰ Burgwal, A., Motmans, J. (avaldamata). „Enough: research into the experiences with violence of LGBTI people in Flanders, Belgium“ (Aitab: LGBTI-inimeste kogetava vägivalla uuring Flandrias (Belgia)).

hoiduda või siis märkida, et tegemist on sageli halvustavas mõttes kasutatava terminiga²¹¹. Viimaks tasub märkida, et termini „seksuaaltunnused“ asemel on asjakohasem kasutada terminit „sootunnused“.

²¹¹ Lisateabe saamiseks selle kohta, milliseid termineid tuleks kasutada ja milliseid vältida, vt: Euroopa Parlament (2020) [Glossary of Sensitive Language for Internal and External Communications](#) (Tundliku keelekasutuse sõnastik sise- ja väliskommunikatsiooniks).

Lisa. Sõnastik

Sootu (*agender*) – inimene, kes ei samastu ühegi sooga. See termin võib lisaks nendele inimestele, kes ei tunne end olevat ühestki soost, hõlmata ka sooneutraalseid inimesi. Sootutel inimestel võib olla erinevaid seksuaalseid sättumusi, soolisi eneseväljendusi ja sootunnuseid²¹².

Alloseksuaalne/-romantiline (*allosexual/romantic*) – inimene, kes tunneb teiste inimeste vastu seksuaalset/romantilist külgetõmmet ning ei identifitseeri ennast aoseksuaalsuse ega aromantilisuse spektril olevana. Alloseksuaalsus ja -romantilisus on aoseksuaalsuse ja aromantilisuse spektri identiteetide suhtes sama nagu heteroseksuaalsus LGB+ spektri identiteetide suhtes. Oluline on kasutada sõnu, mis kogemusi võrdsustavad, sest vastasel juhul hakatakse aoseksuaalsuse ja aromantilisuse vastandit käsitama normaalsena, mis omakorda põhjustab häbimärgistamist²¹³.

Aoseksuaal(ne) (*asexual*) – inimene, kes võib kogeda romantilist või emotsionaalset külgetõmmet, kuid üldiselt ei tunne seksuaalset külgetõmmet. Terminid „demiseksuaal“ (*demisexual*) ning „hallseksuaal“ (*greysexual/grey-asexual*) kirjeldavad seda, mil määral inimene seksuaalset külgetõmmet tunneb. Sõna „aseksuaalne“ võidakse kasutada üldterminina, mis kätkeb endas nii demiseksuaalsust, hallseksuaalsust kui ka muid termineid²¹⁴. Aoseksuaalsed inimesed võivad end määratleda aromantilisena, homoseksuaalina, lesbina, bi- või panseksuaalsena jne.

Aromantiline (*aromantic*) – inimene, kes ei tunne romantilist külgetõmmet. Mõni aromantiline inimene tunneb seksuaalset külgetõmmet, teine aga mitte. Aromantilised inimesed, kes kogevad seksuaalset külgetõmmet või mõnikord ka romantilist külgetõmmet, võivad ennast lisaks määratleda ka geina, lesbina, biseksuaalina või *queer*-inimesena, et kirjeldada seda, kelle vastu neil külgetõmme on²¹⁵.

Biseksuaal(ne) (*bisexual, bi+*) – üldtermin, millega kirjeldatakse romantilist ja/või seksuaalset sättumust enam kui ühele soole. Biseksuaalsed inimesed võivad end kirjeldada ühe või mitme eri terminiga, näiteks „biseksuaalne“, „panseksuaalne“, „*queer*“, muud mittemonoseksuaalsed ja mittemonoromantilised määratlused²¹⁶.

²¹² Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESCI terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 5.

²¹³ Stonewall (2022), [List of LGBTQ+ terms](#) (LGBTQ+ valdkonna terminite loetelu).

²¹⁴ Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESCI terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 2.

²¹⁵ Stonewall (2022), [List of LGBTQ+ terms](#) (LGBTQ+ valdkonna terminite loetelu).

²¹⁶ Stonewall (2022), [List of LGBTQ+ terms](#) (LGBTQ+ valdkonna terminite loetelu).

Cis-sooline (*cisgender*) – inimene, kelle sooidentiteet vastab sünnipärasele soole²¹⁷.

Endosooline (*endosex*) – inimene, kes on sündinud sootunnustega, mis vastavad tavapärasele binaarsele arusaamale mehe või naise kehast. Endosooline inimene võib määratleda end ükskõik millise sooidentiteedi või seksuaalse sättumusega²¹⁸. Vt ka termin „intersooline“.

Homoseksuaal(ne) (*gay*) – isik, kes tunneb seksuaalset ja/või emotsionaalset külgetõmmet samast soost inimeste vastu. Tavaliselt mõeldakse selle all mehi, kuid geina võivad end määratleda ka teised inimesed, kes tunnevad külgetõmmet samast või mitmest soost isikute suhtes²¹⁹.

Sotsiaalne sugu (*gender*) – mitmemõõtmeline mõiste, mis kätkeb endas sooidentiteeti (inimese sooline enesemääratlus), soolist eneseväljendust ning sotsiaalseid ja kultuurilisi ootusi sootunnustega seostatava seisundi, omaduste ja käitumise osas²²⁰. See viitab tavaliselt naiseks või meheks olemise sotsiaalsele ja kultuurilisele käsitlusele. Osa inimesi aga ei identifitseeri end binaarse soosüsteemi (mees/naine) järgi. Sotsiaalne sugu (*gender*) on bioloogilisest soost (*sex*) eraldiseisev ning see ei pruugi vastata inimese sünnipärasele soole²²¹.

Alternatiivne sooidentiteet (*gender-diverse*) – kajastab sookogemustele omast mitmekesisust ega piirdu seega üksnes *cis*- ega transsoolisusega. Tegemist on üldterminiga, mis kirjeldab paljusid võimalikke soomääratlusi, nagu „muutuva sooidentiteediga“ (*gender-fluid*), „soovaba“ (*gender-free*), „sootu“ (*agender*), „bisooline“ (*bigender*) jne²²².

Sooline eneseväljendus (*gender expression*) – viis, kuidas iga inimene väljendab oma sotsiaalset sugu füüsilise välimuse kaudu (sh riietumisstiil, soeng, aksessuaarid, kosmeetika) ning kehakeele, kõnemaneeeri, käitumise, nime ja iseendale viitamise

²¹⁷ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 4.

²¹⁸ Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESCI terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 7.

²¹⁹ ILGA Europe (2022), [Our Glossary](#) (Meie sõnastik).

²²⁰ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 4.

²²¹ TGEU (2016), [Glossary](#) (Sõnastik).

²²² Vt nt sooidentiteetide jaotus [FRA teises LGBTI-inimeste uuringus](#), FRA (2020), [A long way to go for LGBTI equality](#) (LGBTI-inimeste võrdõiguslikkuse ni on minna veel pikk tee), Euroopa Liidu Väljaannete Talitus, Luxembourg.

kaudu; sooväljendus võib, kuid ei pruugi vastata inimese sooidentiteedile²²³. Sooline eneseväljendus on eraldiseisev sooidentiteedist, sest näiteks nii *cis*-soolistele kui ka transsoolistele meeste käitumine ja sooline eneseväljendus võib (kuid ei pruugi) vastata mehelikele soostereotüüpidele. Kuigi soolist eneseväljendust (mida määratletakse sageli feminiinsuse ja maskuliinsuse skaaladel) võidakse eri kultuurirühmade lõikes ja aja jooksul määratleda ja demonstreerida erinevalt, on soolise eneseväljendusega seotud domineerivates tõekspidamistes kesksel kohal eeldus, et kui inimene on sünnijärgselt määratud naiseks, peab ta oma sugu väljendama feminiinselt, ning meheks määratud inimene maskuliinselt²²⁴.

Muutuva sooidentiteediga (*gender-fluid*) – inimene, kes ei määratle end ühegi tunnetusliku sooga või kes liigub nende vahel või üleselt²²⁵.

Sooidentiteet (*gender identity*) – viitab iga inimese sügavalt tunnetatavale ja individuaalsele sookogemusele, mis ei pruugi kokku langeda tema sünnipärase sooga; see hõlmab isiklikku kehatunnetust (mille alusel inimene võib vabatahtlikult otsustada muuta oma keha meditsiinise ravi, kirurgiliste operatsioonide vms abil) ja muid soolisuse väljendusvorme, nagu riietumine, kõnemaneeer ja üldine käitumine²²⁶.

Alternatiivse sooidentiteediga ehk sookväär (*gender-queer*) – inimene, kes ei määratle end mehe ega naisena või määratleb end sugupoolte kombinatsioonina²²⁷.

Alternatiivse sooidentiteediga ehk soonorme mittejärgiv (*gender non-conforming*) – üldtermin selliste inimeste kirjeldamiseks, kes ei järgi omasoolistele isikutele kehtivaid norme või kelle soolist eneseväljendust ei ole võimalik täpselt kategoriseerida. Alternatiivse sooidentiteediga inimesed võivad, kuid ei pruugi end määratleda ühtlasi transsoolisena²²⁸.

²²³ Rahvusvaheline Juristide Komisjon (2017), [The Yogyakarta Principles Plus 10 - Additional Principles and State Obligation on the Application of International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation, Gender Expression and Sex Characteristics to Complement the Yogyakarta Principles](#) (Kümme Yogyakarta põhimõtteid täiendavat põhimõtet ja riikide kohustused rahvusvahelise inimõigustealase õiguse kohaldamiseks seoses seksuaalse sättumuse, soolise eneseväljenduse ja sootunnustega), lk 6.

²²⁴ West, C., Zimmerman, D. H. (1987), [Doing Gender](#) (Sugudest), *Gender and Society* 1(2), lk 125–151.

²²⁵ Human Rights Campaign (2022), [Glossary of Terms](#) (Terminite sõnastik).

²²⁶ Rahvusvaheline Juristide Komisjon (2007), [Yogyakarta principles: principles on the application of international human rights law in relation to sexual orientation and gender identity](#) (Yogyakarta põhimõtted: põhimõtted, mis käsitlevad rahvusvahelise inimõigustealase õiguse kohaldamist seksuaalse sättumuse ja sooidentiteediga seoses), lk 8.

²²⁷ Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESC terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 5.

²²⁸ Human Rights Campaign (2022), [Glossary of Terms](#) (Terminite sõnastik).

Heteroseksuaal(ne) (*heterosexual, straight*) – isik, kes tunneb romantilist, emotsionaalset ja/või füüsilist külgetõmmet vastassoost inimeste vastu²²⁹.

Homoseksuaal(ne) (*homosexual*) – isik, kes tunneb seksuaalset ja/või emotsionaalset külgetõmmet samast soost (tavaliselt mees/naine) inimeste vastu. Homoseksuaalsete inimeste kohta on soovitatav kasutada väljendeid „lesbi“ ja „gei“. Termineid „lesbi“ ja „gei“ peetakse neutraalseks ja positiivseks ning need on seotud pigem identiteedi kui seksualiseerituse või patoloogiaga²³⁰.

Intersooline (*intersex*) – intersoolised inimesed on sündinud sootunnustega (seksuaalanatoomia, suguorganid, hormonaalsüsteem ja/või hormonaalne tasakaal ja/või kromosoomimustrid), mis ei sobitu mehe või naise tüüpilise definitsiooniga. Termin „intersooline“ on üldtermin, mis kätkeb endas mitmesuguseid sootunnuste erinevusi, mida inimestel loomulikult esineda võib. Samuti kajastab see asjaolu, et füsioloogiliselt tuleks sugu vaadelda spektrina ning et on inimesi, kelle sootunnused on teistsugused kui meestel või naistel tüüpiliselt²³¹.

Soo õiguslik tunnustamine (*legal gender recognition*) – menetlus, mille käigus trans- ja/või intersoolise inimese (sotsiaalset) sugu tunnustatakse ametlikult, või selle menetluse tulemus²³².

Lesbi(line) (*lesbian*) – naine, kellel on romantiline ja/või seksuaalne sättumus naistele. Selle terminiga võivad end määratleda ka mõningad mittebinaarsed isikud²³³.

LGBTIQ – akronüüm ingliskeelsetest sõnadest *lesbian* (lesbi), *gay* (gei), *bisexual* (biseksuaalne), *trans* (transsooline), *intersex* (intersooline) ja *queer/questioning* (kahtlev, otsiv). Mõnikord lisatakse ka A-täht (*asexual* (aseksuaalne), *aromantic* (aromantiline) või *agender* (sootu)) ja „+“. Pluss-sümboli lisamine on üldjoontes kaasavam, sest sellega hõlmatakse ka muud olukorrad/identiteedid, nagu (kuid mitte ainult) aseksuaalsus, panseksuaalsus, alternatiivne sooidentiteet²³⁴.

²²⁹ Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESCI terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 2.

²³⁰ ILGA Europe (2022), [Our Glossary](#) (Meie sõnastik).

²³¹ ILGA Europe (2022), [Our Glossary](#) (Meie sõnastik). Tegemist on lühendatud versiooniga intersooliste inimeste kogukonna ja organisatsiooni OII Europe koostatud määratlusest, vt: Dan Christian Ghattas (2015), [Standing up for the Human Rights of Intersex People – How Can You Help?](#) (Intersooliste inimeste inimõiguste eest seismine – kuidas saad aidata?), OII Europe, ILGA Europe, Brüssel, lk 9.

²³² ILGA Europe (2022), [Our Glossary](#) (Meie sõnastik).

²³³ Stonewall (2022), [List of LGBTQ+ terms](#) (LGBTQ+ valdkonna terminite loetelu).

²³⁴ Üle võetud väljaandest: Euroopa Parlament (2020), [Glossary of Sensitive Language for Internal and External Communications](#) (Tundliku keelekasutuse sõnastik sise- ja väliskommunikatsiooniks), lk 11. Käesolevas suunisdokumendis kasutatakse akronüümi LGBTIQ, et tagada kooskõla terminitega komisjoni [LGBTIQ-inimeste võrdõiguslikkuse strateegias aastateks 2020–2025](#).

Mittebinaarne (*non-binary*) – omadussõna, millega kirjeldatakse inimesi, kelle sooidentiteet jääb väljapoole binaarset soosüsteemi (mees/naine). Tegemist on üldterminiga, mis kajastab paljude erinevate inimeste sookogemusi, sealhulgas inimesed, kes määratlevad end muu kui mehe või naisena, inimesed, kes määratlevad end kahest või enamast soost olevana (bisoolised või pan-/mitmesoolised), ja inimesed, kes ei samastu ühegi sooga (sootud)²³⁵. Mõni mittebinaarne isik eelistab kasutada sooneutraalset nime või sooneutraalseid isikulisi asesõnu, näiteks inglise keeles *he/him* või *she/her* asemel *they/them* (vt „isikulised asesõnad“).

Panseksuaal(ne) (*pansexual*) – isik, kes tunneb emotsionaalset ja/või füüsilist külgetõmmet inimeste vastu nende soost sõltumata²³⁶.

Isikulised asesõnad (*personal pronouns*) – isikulisi asesõnu ehk personaalpronoomeneid kasutatakse iseendast rääkimisel („mina“, ingl k *I*), kellegi teise poole pöördumisel („sina“, ingl k *you*) või teistest inimestest kõnelemisel („tema“, ingl k *she, he, they* jms). Inglise keeles on kolmanda isiku asesõnad *he* ja *she* soolistatud, ent *they* (ainsus) on sooneutraalne. Muudes keeltes – nagu araabia ja korea keel – võivad olla soolistatud ka teise isiku asesõnad („sina“) ja esimese isiku asesõnad („mina“). Mõnes keeles ei ole asesõnad soolistatud või kasutatakse sooneutraalset varianti, sealhulgas jaapani, suahiili, rootsi ja türgi keel. Rootsis on lisaks isikulistele asesõnadele *han* (meessoost) ja *hon* (naissoost) kasutusele võtnud sooneutraalne variant *hen*. Mõnes keeles ei ole grammatilist sugu üldse, sealhulgas armeenia, soome, ungari, pärsia ja joruba keeles²³⁷.

Queer (kväär) – varem oli sellel sõnal negatiivne alatoon, kuid paljud inimesed on seda hakanud kasutama positiivses tähenduses; arvatakse, et see kätkeb endas mitmesuguseid seksuaalse sättumuse, sooidentiteedi ja sooväljenduse variante. Seda võib kasutada üldterminina erineva seksuaalse sättumuse, sooidentiteedi, sooväljenduse ja sootunnustega inimeste kirjeldamiseks või akronüümi LGBT asemel. Sõna *queer* kasutavad paljud inimesed, kes tunnevad, et nende seksuaalne sättumus, sooidentiteet ega sooline eneseväljendus ei vasta konkreetse ühiskonna majanduslikele, sotsiaalsetele ega poliitilistele normidele²³⁸. Olenevalt kontekstist võib osa inimesi aga seda endiselt solvavaks pidada²³⁹.

²³⁵ Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESCI terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 5.

²³⁶ ILGA Europe (2022), [Our Glossary](#) (Meie sõnastik).

²³⁷ Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESCI terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 5.

²³⁸ Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESCI terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 2.

²³⁹ ILGA Europe (2022), [Our Glossary](#) (Meie sõnastik).

Bioloogiline sugu (sex) – mitmemõõtmeline mõiste, mis põhineb mitmesugustel anatoomilistel ja füsioloogilistel tunnustel (**sootunnused**), sh välised suguelundid, teised sootunnused, sugunäärmed, kromosoomid ja hormoonid. Tavaliselt määratakse see sünnil (mees või naine) väliste suguelundite visuaalsel vaatlusel²⁴⁰.

Sünnipärane sugu (sex assigned at birth) – inimesele sünnil välistest anatoomilistest tunnustest lähtuvalt määratud (bioloogiline) sugu. Inglise keeles kasutatakse meessootunnustega sündinud inimeste puhul väljendit „assigned male at birth“ (AMAB, sünnijärgselt meheks määratud) ning naissootunnustega sündinud inimeste puhul väljendit „assigned female at birth“ (AFAB, sünnijärgselt naiseks määratud), olenemata nende sooidentiteedist või soolisest eneseväljendusest. Väljend „coercively assigned female/male at birth“ (CAFAB/CAMAB) tähendab, et intersooline inimene on sünnijärgselt määratud naiseks/meheks, sageli pärast mittekonsensuslikke kirurgilisi protseduure²⁴¹.

Sootunnused (sex characteristics) – iga inimese füüsilised tunnused vastavalt tema bioloogilisele soole, sealhulgas suguelundid ning muud seksuaal- ja reproduktiivanatoomia osad, kromosoomid, hormoonid ja teismeeas väljakujunevad teised sootunnused²⁴². Inimesi, kellel on sootunnuste variatsioon, mis ei sobitu tüüpilise mehe või naise definitsiooniga, nimetatakse sageli intersooliseks.

Seksuaalne sättumus (sexual orientation) – inimese seksuaalne ja/või romantiline külgetõmme (või külgetõmbe puudumine) teiste inimeste suhtes²⁴³. See kätkeb endas suutlikkust tunda emotsionaalset, kiindumuslikku ja seksuaalset külgetõmmet vastassoost, samast soost või mitmest eri soost inimeste vastu ja olla nendega intiim- ja

²⁴⁰ National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 3.

²⁴¹ Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESCI terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 7.

²⁴² Rahvusvaheline Juristide Komisjon (2017), [The Yogyakarta Principles Plus 10 - Additional Principles and State Obligation on the Application of International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation, Gender Expression and Sex Characteristics to Complement the Yogyakarta Principles](#) (Kümme Yogyakarta põhimõtteid täiendavat põhimõtet ja riikide kohustused rahvusvahelise inimõigustealase õiguse kohaldamiseks seoses seksuaalse sättumuse, soolise eneseväljenduse ja sootunnustega), lk 6.

²⁴³ Euroopa Parlament (2020), [Glossary of Sensitive Language for Internal and External Communications](#) (Tundliku keelekasutuse sõnastik sise- ja väliskommunikatsiooniks), lk 12.

seksuaalsuhetes²⁴⁴. Seksuaalse sättumuse kindlakstegemisel hinnatakse kõige sagedamini seksuaalset külgetõmmet, seksuaalkäitumist ja seksuaalset identiteeti²⁴⁵.

SOGIESC – akronüüm ingliskeelsetest sõnadest *sexual orientation* (seksuaalne sättumus), *gender identity* (sooidentiteet), *gender expression* (sooline eneseväljendus) ja *sex characteristics* (sootunnused)²⁴⁶.

Transinimene / transsooline inimene (*trans/transgender*) – üldmõiste inimeste kohta, kelle sotsiaalne sugu ei vasta sünnipärasele soole või ei sobitu sellega. Transinimesed võivad end kirjeldada ühe või mitme terminiga väga paljudest, sealhulgas (loetelu ei ole täielik): transsooline (*transgender*), transseksuaal (*transsexual*), alternatiivse sooidentiteediga (*gender-queer*, *gender-variant*), muutuva sooidentiteediga (*gender-fluid*), mittebinaarne (*non-binary*), transvestiit ehk ristiriietuja (*cross-dresser*), sootu (*genderless*, *agender*, *non-gender*), kolmandast soost (*third gender*), bisooline (*bigender*), transsooline mees (*trans man*), transsooline naine (*trans woman*), transmaskuliinne (*trans masculine*), transfeminiinne (*trans feminine*), nullsooline (*neutrois*)²⁴⁷.

Sootunnuste erinevused (*variations of sex characteristics, VSC*) – sootunnused (seksuaalanatoomia, suguorganid, hormonaalsüsteem ja/või hormonaalne tasakaal ja/või kromosoomimuustrid), mis ei sobitu mehe või naise tüüpilise definitsiooniga. Termin „intersooline“ on üldtermin, mis kätkeb endas mitmesuguseid sootunnuste erinevusi, mida inimestel loomulikult esineda võib²⁴⁸. Osa nendest variatsioonidest võivad olla nähtavad enne sündi või sünnil, teised aga võivad ilmneda pärast teismeiga või hiljem või ei pruugi üldse füüsiliselt nähtavad olla. Intersoolisuse variatsioone on üle 40; ekspertide hinnangul sünnib intersoolisuse tunnustega 0,5–1,7% rahvastikust²⁴⁹.

²⁴⁴ Rahvusvaheline Juristide Komisjon (2007), [Yogyakarta principles: principles on the application of international human rights law in relation to sexual orientation and gender identity](#) (Yogyakarta põhimõtted: põhimõtted, mis käsitlevad rahvusvahelise inimõigustealase õiguse kohaldamist seksuaalse sättumuse ja sooidentiteediga seoses), lk 8.

²⁴⁵ Üle võetud väljaandest: National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2022), [Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation](#) (Soo, sooidentiteedi ja seksuaalse sättumuse hindamine), The National Academies Press, Washington DC, lk 5.

²⁴⁶ Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESCI terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 1.

²⁴⁷ Stonewall (2022), [List of LGBTQ+ terms](#) (LGBTQ+ valdkonna terminite loetelu).

²⁴⁸ ILGA Europe (2022), [Our Glossary](#) (Meie sõnastik).

²⁴⁹ Rahvusvaheline Migratsiooniorganisatsioon (2021), [SOGIESC Glossary of Terms](#) (SOGIESCI terminisõnastik), ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku Amet, lk 7.